

mana
number 32

1957
1967

Mana

Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri

Toimetaja

Hellar Grabbi

Toimetuskolleegium

Johannes Aavik
Ivar Grünthal
Ivo Iliste
Endel Kõks
Ilmar Laaban
Paul Laan
Enn Nõu
Paul Reets
Rein Silberberg
Mardi Valgemäe
Vootele Vaska

Kaas ja kujundus

Peeter Sepp

Trükitehnika

ergon-type
Oma Press
Toronto, Kanada

Toimetuse aadressid

Hellar Grabbi
3602 Albee Lane
Sulgrave Square
Alexandria, Virginia
USA 22309

Ivar Grünthal
Södra vägen 6
Göteborg
Sverige

Tellimishind aastakäigu
(ehk nelja numbri) eest

USA-s ja Kanadas \$10.00
Rootsis 40 krooni
Soomes 25 marka
Inglismaal £2/10/—
Austraalias \$6.00
Mujal vastavalt rahakursile

1957. aasta sügisel, kümme aastat tagasi, ilmus esimene Mana. Olev Mikiveri poolt kujundatud, tootemimärke kandva rohelis-pruunmusta kaane all oli kaastöid Underilt, Aavikult, Adsonilt ja Saarestelt üheltpoolt ning teiselt poolt tollal kolmekümnendate eluaastate keskel olevailt uue põlvkonna kirjameestelt — Grünthal, Kolk, Laaban, Lasberg, Lepik. Ning lisaks neile Mana mõtte algatajad, siis veel päris noored Ivo Illiste ja Alur Reinans.

Ka edaspidi, läbi kogu üheksa seniilmunud aastakäigu, jäi Mana truuks sellisele kaastööliste ning toimetajate kombinatsioonile. Vähe on neid välismaal pagulastena elavaid vanema ja keskmise põlvkonna eesti kirjandus-, kultuuri- ja kunstielu üldtuntud esindajaid, kellede kaastöö ei ole Mana veerge rikkastanud. Kuid ajakirja väljaandmine, toimetamine ja sisuline pürgimus ning kandepind on antud uue, sõjajärgsetel aastatel esile kerkinud põlvkonna poolt, kelledele on järjest lisandunud uusi, veelgi nooremaid kaastöölisi, kelle sünniaasta kolmandaks numbriks ei ole enam mitte kaks, vaid juba kolm ja neli. Käesolev, ajakirja kümnendat ilmumisaastat tähistav number (mis jääbki ainukeseks mahukaks albumitaoliseks kümnenda aastakäigu numbriks), on samasuguse kaastöö jaotuse amplituudiga. Leiame siit kõrvuti Mana esimesest numbrist saadik kaasas olnud suure keeletaiduri Johannes Aaviku ja temast kuuskümmend aastat nooremad, neljakümnendatel aastatel sündinud Peter Auksi, Jüri Kurmani ja Imre Lippingu, kusjuures enamiku sisust ja toimetustöö on andnud kahe- ja kolmekümnendatel aastatel sündinute põlvkond, nüüd juba otsapidi keskeas, toona, kümne aasta eest, veel kõik aga noored.

Tõesti nooruslikult kõlab — kui nüüd uuesti üle lugeda — toimetuse saatesõna Mana esimesele numbrile, mis trükiti selle avalhekeljel põhimõtete lähtedeklaratsioonina. Saatesõna koostajateks ja sellele kollektiivselt toimetuseks allakirjutanuteks olid Grünthal, Illiste, Laaban ja Reinans. Kuna suurem osa Mana praegusest lugejaskonnast esimest numbrit ei oma, siis trükime selle saatesõna veelkordset:

Käesolevaga ilmub uus kirjandus- ja kultuuriajakiri MANA eestlaste ette vabas maailmas.

Manaks nimetasid meie esivanemad allmaailma haldjat. Üldises rahva- ja usunditeaduses tähendab mana uskumust kõigmalniste maagilisse ürgjõusse. Tähistame omalt poolt selle sõnaga vaba vaimse otsingu võimu, mis manab esile uusi elumõtteid ja ilumõisteid, tungjooi ja väärtustusi. Selle nimel taotleme suuremat värviküllust, tugevamat mõttekirge ja nõudlikumaid mõõdupuid eestigi kirjandusmaailmas. Üksnes mõtete ristluses, eri arusaamade tules, mitmekülgses ja osavõtvast miljöös saab elada ja areneda ühe rahva kultuur.

Meie kirjandus- ja vaimuelu kannatab liigselt rõhutatud pagulashoiaku — sallimatu, krambistava, isoleeriva — all. Meile on püütud sisendada, nagu poleks meie, vabasse maailma pääsnud eestlased, inimesed nagu teisedki, vaid midagi erakordset, peaaegu fanaatilist, vingi meelelaadi ja süngete ülesannetega. Eesti kirjandust ja vaimsust nimetatakse meeleldi „võitlusrindeks“ või „kultuurikoguduseks“, mille (olematu) ühtluse ja (liikumatu) ootava) löögijõu nimel pahatihti tehakse andestamatult suuri järeleandmisi kunstiliste tõekspidamiste arvel. Ei sõjalistel ega usulistel ega põllumajanduslikel märksõnadel poleks nagu õiget kohta alal, kus kehtib ainult kirjanduslik mõõdupuu. Okupeeritud kodumaal on kirjandus alandatud diktaatori tööriistaks. Kirjandus vajab aga ennekõike vaba lennuruumi. Kuidas tohiksime siis meie, vabaduses viibijad, tema tiibu kärpida ükskõik kui õilsalt mõeldud kirjandus- või rahvuspoliitiliste sihtide huves? MANA on avatud kõigile meie kirjannikele, noortele ja vanadele; ainsaks avaldamiskriteeriumiks on kaastöö kvaliteet. MANA tahab viia meie lugejaskonda kontakti kaasage kirjanduse ja mõtlemisega vabas Läänes ja süvendada tema tutvust elava klassikaga — ka meie endi omaga.

MANA tahab olla taimelavaks uutele ideedele ja võitlusfoorumiks sõltumatuile, individuaalsetele seisukohtadele. Vaba, otsekohese, ainuüksi kunstilist mõõdupuud rakendava kriitikaga tahab MANA lasta sisse puhastavat ning ergutavat tõmbe- tuult sesse ühtaegu umbsesse ning õhu-

hõredasse ruumi, kus meie kirjandus ja kultuur on liiga kaua elanud. MANA loodab, et ta suudab äratada meie kirjanduspubliku nõudlikuma ja teadlikuma osa tähelepanu.

Meilt on ajutiselt röövitud võimalus elada ja areneda vabal kodumaal — meile on jäänud meie kirjanduse ja kultuuri vaimses mõttes piiramatu elu- ja eduvõimalus vabas maailmas ja meie lootus tulevikule. Ärge unustagem ka seda tohutut vabaduse ja valguse igatsust, mis okupeeritud Eestist meieni püüab hingata. Oleks aeg loobuda siin, Läänes, vahetegevemisest kirjanduse ja pagulaskirjanduse sihiasetuses. Eesti kirjandus peaks olema osa tervikust, maailma kultuurist. Me ei tohi lasta pettuda neil, kes kodumaal orjastatuina meilt vabaduses tegutsejailt täisväärtuslikku, ajaga kaasas sammuvat loomingut ootavad.

Meie latentne jõud on suur; managemta esile kivistusest kirgastuma.

On üllatav, kuivõrd suures osas see kümne aasta eest kirja pandud saatesõna on pädev ka praegu. Muudatusi teeks esiteks sõnastuses ja terminoloogias. Ülepingutatuna kõlab praegu seal paiguti kasutatud külma sõja ning pagulasjuhtkirjade klisheeline sõnavara, mis mitmeski seoses pealegi paika ei pea. „Vaba maailm“? Selle mitmes osas ei ole vabadusest juttugi — Brasiilias, Portugalis, Kreekas, Rodeesias, et mainida vaid mõningaid. Ning kas Mana kaastöölised kasutavad oma kirjutustes termineid „okupeeritud Eesti“, „Nõukogude Eesti“ või lihtsalt „Eesti“ on jäänud ja jääb nende endi väljakujunenud traditsioonide või semantiliste ja psühholoogiliste assotsiatsioonide määrata. Seda, et Eestis ega Nõukogude Liidus vabadust ei ole, näitab sealne valitsusvõim juba kasvõi ainult sellega, et isegi selline edumeelne ja radikaalselt demokraatlik ajakiri kui Mana leitakse olevat kodanikele ebasobiv lugemismaterjal ja selle numbrid revireeritakse postsensuuri poolt makul(a)tuurse järjekindlusega.

Muudatusi tuleks ka asjaolust, et eesti pagulaskultuuri kirjandus- ja vaimuelu ei ole enam sellisel määral sallimatu, krambistav ja isoleeritud nagu ta oli seda kümne aasta eest. See on muudatus suunas, mille nimel Mana

ilmuma hakkas ja küllap on selleks muudatuks ka omalt poolt Mana kaasa aidanud. Üheks näiteks sellest on juba asjaolu, et vaatamata pagulasdemagoogide ja revolverajakirjanike avalikkudele ja pinnaalustele püüdlustele ajakirja kahjustamiseks on Mana seni siiski edasi ilmunud. Kolmanda ja kõige olulisema korrektiivi teeks Mana lugejaskonna, õigemini küll potentsiaalse lugejaskonna, geograafilise jaotuse ning kultuurivaldkonna osas. Kümne aasta eest kirjutatud saatesõnas võeti enesestmõistetavana kahte asjaolu. Esiteks seda, et ajakirja lugejaskond koosneb ainult välismaal elavatest eestlastest. Teiseks seda, et eesti pagulaskultuur eksisteerib elava ja elujõulise organismina ja et see kannab edasi eesti kultuuri (ja kirjanduse) peajooni. Mis puutub esimesse punkti, siis vaatamata eespoolmainitud postsensuuri makul(a)tuursele käitumisele on olukord praegu nii, et Mana lugejaskond oma arvult on kodumaal varsti sama suur kui välismaal. Ja mida rohkem pannaakse Nõukogude Liidus rõhku tõeliselt kultuurisele ja mida vähem rõhku makulatuursele käitumisele, seda suuremaks kujuneb läänes trükitavate teoste lugejaskond, Mana oma Eestis kaasa arvatud.

Mis puutub teise punkti, siis oleme kogenud, et eesti pagulaskultuuri elujõud on osutunud väiksemaks, kui seda algselt arvati. Mitte mingil määral saavutatut ja loodud alahinnates peaks siiski kõigile olema selge, et eesti kultuur diaspooras, mis oli, on ja kestab, on suures ulatuses meie endi illusioon ja pettekujutelm, või parimal juhul „õitsev tiisikus“ — parkümmend aastat intensiivset lõkendamist, tervis ja haiguspuna segamini. Aeg hingekella löömiseks on veel varajane, kuid aeg järgneva ütlemiseks on küps: enesestmõistetavalt kulges möödunud paarikümnel aastal, ja kulgeb tulevikus, eesti kultuuri peajoon Eestis. Seda isegi kirjanduse osas vaatamata sellele, et peagu terve generatsiooni vältel loodi ja trükiti nii luule, proosa kui kriitika kvalitatiivne paremik (ja osalt isegi enamik) väljaspool Eestit.

Mana avanumbri saatesõna praeguselt vaatepiirilt kommenteerimisest arenenud mõttekäikude näilisi paradokse ja võimalikke küsitavusi aitavad ehk klaarida ja rahuldada ajakirja üheistkümnenda ilmumisaasta numbrid.

Armas Mati Unt, Sa kirjutad sellest võlast ja ma tahan ainult öelda, et saan Sinust aru. Jään vahetevahel ka ise võlgu, nagu näiteks nüüd möödunud suvel liitri vaarikate eest. Sinu Lauri tegeleb muidugi hoopis suuremate asjadega, mere ja sarnastega. Aga olen temast vanem ja siis on meri . . . noh, meri on meri, ja pealegi ei ole siin meie kandis ühtki merd! Nii et jäin siis võlgu vaarikate eest. Need vaarikad olid üsna väikesed ja kribulised, väärt kõige rohkem kolm rootsi krooni, see on kuskil viiekümne kopika ümber teie rahas. Reaalväärtust ei oska ma üle kanda — üks mees, keda kohtan igal aastal oma sugulase sünnipäeval, räägib alati ainult vöihindadest Eestis, vaarikatest pole ta aga kunagi niitsatanudki. Ja nii palju saan aru, et see perspektiiv peab olema vildak, sest elu ei koosne ju ainult võist. Lugu vaarikatest oli aga järgmine.

Üürisin suveks maja ja see oli peaaegu nagu meri. Bussiga ainult poole tunni kaugusel linnast, rohu sees, põldude ja metsa vahel. Sinna sõites vaatasin bussijuhti. Bussijuhid on mind alati kuidagi imelisel kombel võlunud — nii kaua kui nad rooli taga istuvad, tähendab, mitte muidu. Nende salajõud peab olema kätes, arvan. Aga pärast, kui rohu sees lamasin, ei mõelnud ma ka enam bussijuhile. Ei mõelnud üldse enam. Tuul üle pea ja kõrte sahin, muud ei olnudki. Vana talumees, kellelt maja üürisin, silmitses mind esimene kord õige umbusklikult, kui avaldasin oma vaimustust rohu üle. Ei tea, mis ta mõtles? Et tahan ta hurtsikut millekski keelatuks kasutada? Või et niisama napakas linnainimene . . .

— Tavaliselt sõidetakse suveks mere äärde, urises ta. — Või välismaale.

— Mulle meeldib siin ka, ütlesin. — Maksan teile nii palju kui nõuate.

— Küll kahetsete, lõi ta lõpuks käega. — Aga minugi pärast! Ütleme kakssada.

— See on liiga vähe, protestisin, sest mu tuttavad polnud keegi saanud maja alla tuhandet suve eest.

— Noh, kolmsada siis, vastas mees.

Ja nii lamasingi rohu sees ja lained kohisesid üle pea. Vahel uhusid mõtted randa üksiku surnud kala, aga kaladel ongi lühike eluaeg, lohutasin end. Pärnu rannal ei näinud ma kunagi surnud kalu. Vähemalt ei mäleta ma seda. Võib-olla ei olnud tol ajal veel surnud kalu olemaski.

Ja nii lamasin ikka rohus edasi ja mul oli hea olla. Ja päike paistis ja ma ei mõelnud midagi, vaid ainult lamasin ja lamasin, kui kuulsin korraga mingisugust kõlksuvat kraapimist enda läheduses. Ajasin enda kokkudes istukile. Sealsamas, ainult kümmekond meetrit eemal kõplas lillelises kleidis naisterahvas juurviljamaad. Naljakas, et ma seda varem tähele polnud pannud: porgandi- ja peedivaod, kartulid ja kapsad või kaalikad või tont teab mis longus lehelapakad kuival kõval mullal. Naise higist nõretavad õlad ja päikesest põlenud käsivarred. Valged, laienenud veresoontega jalad, pleekinud rätik seotud ümber juuste. Arvatavasti oli ta ka mind näinud.

Ebameeldivustundega tõusin ja peaaegu põgenesin tuppä. Kerge iiveldus südame all. Jõin kopsikuga pangest külma vett ja hakkasin mõtlema. Noh, selles ei olnud ju lõpuks midagi imelikku, et üks teine inimene seal aia taga tööd tegi. Olin ju üürinud ainult selle rohumaa ja onni ega saanud nõuda, et oleksin üksinda kogu ümbruskonnas. Arvatavasti kuulus juurviljamaa mõnele neist teeäärsetest punastest puumajadest, milledest möödusin ennist tulles. Nii mõtlesin ja rahunesin. Piilusin aknast välja ja naine kummardus parajasti ja sirutas oma lillalise tagumiku minu poole. Ta polnud ei noor ega vana, nii viiekümne ümber võib-olla. Aga minu rohameri ei olnud enam kunagi see, mis oli olnud, vaid tühine umbrohuriba teise aia taga. Läksin metsa jalutama. Ja ma ei saanud parata, et vihkasin naist.

Järgmisel päeval kohtasin linnas Mallet, kooliõde, keda ma polnud näinud kümnel aastal. Kui oleks see ajavahemik olnud väiksem, siis oleksin temast ainult noogutades mööda läinud. Kümme aastat kohustas aga seisma jääma ja tottralt vaimustatud sõnu otsima.

— Kui tore sind näha! ütlesin.

— Mis? karjus Malle. Suruõhuhaamer tagus tänavanurgal raudtulpa maasse. Mööduv raske buss puhus meile oma musta õlisuitsu. Seisime kõnniteel jalakäijatel jalus ja Malle ei olnud enam nii ilus kui kümme aastat tagasi.

Kõndisime ümber nurga Forumi kaubamaja ette. Seal oli päris ootamatult päikeselaik tänava kiviplaatidel.

— On sul aega? küsis Malle. — Joome tassi kohvi.

Istusime päikeselaiku valge laua äärde ja Landingi kohviku ettekandja tõi pikema äraoleku järele kannutäie leiget kohvi ja kaks viinisaia. Rääkisime möödunust, ilma et kumbki meist sellest eriti huvitatud oleks olnud. Kõrvallauas istusid poiss ja tüdruk, mõlemad hoolega laualakki uurides, nähtavalt alles oma armastuse alguses. See on ilus. Nägin Malle näost, et ta mõtles umbes sedasama.

— Kui mul oleks armastaja, siis elaksin temast nii kaugel, et me kunagi ei kohtuks ega üksteist ära ei tüütaks, ütlesin. — Siis oleksin talle truu elu lõpuni.

Malle naeratas ja näis korraga veel vanemana kui äsja. Tundsime, et ei maksa seda juttu väga isiklikuks ajada ja otsisin neutraalsemat otsa. Poisil olid pikad juuksed ja tüdruk ei võinud olla üle kuuteistkümnepärase. Alles lapsukesed, mõtlesin. Ja siis tuli mulle korraga meelde.

— Lugesin just . . . Mati Unt kirjutas sellest kõige esimesest tundest, enne kui see tunne armastuse nime võtab ja sõna varju ära kaob, alustasin, teadmata, mida õieti tahtsin öelda. — Just sellest . . . ma mõtlen . . . Kogu jutt oli korraga täiesti mõttetu ja Malle hoidis suhkrutükki huulte vahel ja ta silmaripsumete värv oli jätnud vasaku silma alla musta varju. — Tüdruku nimi oli ka Malle, tegin järsu pöörde et ennast välja vingerdada, kuigi jätsin ütlemata, et see ei olnud see tüdruk, keda too peategelane armastas . . .

— Kes kirjutas? küsis Malle loiult.

— Sa pole võib-olla kuulnud, seletasin. — Eestis . . .

— Eestis? Malle raputas pead ja kamp käratsevaid koolipoisse möödus meie lauast, üks neist kompekipaberist kuuli meie suunas visates.

Maksime arve, jaotades summa õiglaselt pooleks. Tõusime lauast. Me ei jäänud kumbki teineteisele midagi võlgu ja sellest oli hea tunne. Jätsime jumalaga ja läksime kumbki oma poole, enne seda kinnitades, et oli tõesti tore üle hulga aja kokku saada.

Võib-olla olen jätnud Mallest ebaõiglaselt rumala mulje. Ei, ta ei ole tegelikult eriti rumal, on mõnes asjas kindlasti targem kui mina.

Kõndisin mööda tänavat Vaksala turu poole. Autod vurasid mööda ja inimesed trügisid. Punased ja rohelised tuled ülekaigukohtadel. Kuski kingaäris oli väljamüük.

Istusin bussi üsna ette, nii, et nägin bussijuhi käsi roolil ja ta kulme peeglis. Oli uus mees, keda ma varem polnud näinud. Ja siis sõitsimegi ja ma vaatasin ta käsi. Ja mõtlesin kogu tee, kui imelikud on inimeste vahekorrad: Mina ja Malle. Mina ja bussijuht. See poiss ja tüdruk seal kohvikulaua ääres. Ja mina ja see lilleline naine juurviljamaal.

Imestasin, kui palju tegemist on ühe juurviljamaaga. Alalõpmatu kõplamine ja kõpitsemine ja urgitsemine, umbrohu kiskumine või peetide harvendamine. Kastmine — mõttetu käte vaevamine, sest mis aitab mõni armetu kannutäis lõhkikuivanud peenardel! Ja naine higistas. Peale lillelise kleidi higistas ta suve jooksul ikka kordamööda läbi ühe halliruudulise ja siis teise pruunikirju, nende juurde veel paar pearätikut. Nahk õlgadel ja käsivartel põles järjest punasemaks, kuni viimaks laikudena maha koorus, paljastades uue, keedetud singi värvi korra. Õppisin ka tundma ta kombeid. Ta tõusis hommikul vara. Kui ärkasin kella seitsme paiku näkku tükkivatest kärbestest, kuulsin juba ta vastikut kraapimist akna taga. Keskpäeval polnud teda näha — tegi arvatavasti süüa oma mehele, mõtlesin. Pealelõunati ilmus ta välja väga erinevatel aegadel, korrapärasega, mis tegi mind närviliseks. Ainult neljapäeviti ei tulnud ta üldse. Need olid mu tõelised puhke-

päevad. Kuigi oleksin hea meelega tahtnud teada, mis ta just igal neljapäeval tegi . . . Vältisime alati teineteise pilku. Vahel tekkis mul isegi totter ettekujutus, et ta mind veel üldse polnud näinudki. Et tal oli näiteks silmadel niisugune viga, et need ei näinud rohumaad teisel pool traataeda . . .

Kord oli mul hädasti vaja telefoni. Asjaajamine oli iseenesest tühine: vennanaine pidi oma läbisõidul linnast üle andma pruugitud kevadpalitu, mille pidin omakorda toimetama tema nooremale õele, kelle mees töötas samas ettevõttes kus minu hea tuttav jne. . . . Kuna ta aga ei tulnud teisipäeval, nagu algul kokku lepitud, vaid saatis kaardi, et tuleb neljapäeval, mil aga mina linnas ei olnud, kuna see oli ainuke argipäev, mil lillelise kleidiga naine juurviljamaad ei harinud, tahtsin öelda, et ta võiks anda palitu mu naabri kätte, kes sel päeval kodus oli jne. . . Ausalt öeldes on meil, naistel kalduvus ka lihtsaid asju keeruliseks teha. Kõige lihtsam oleks kahtlemata olnud see neetud (vabandage!) vana palitu kuu peale saata ja uus osta. (Hiljem selgus niikuinii, et see oli oma määratud kandjale kaenla alt liiga kitsas.)

Noh, nagu mainisin, oli mul vaja telefoni. Piilusin vargsi punaste majade poole tee ääres ja pidasin aru, missugust valida. Esimene oli teest üsna kaugel ja õunapuude taha ära peidetud. See tegi mind umbusklikuks. Teisel oli ees vaarikamaa. Akendel valged kardinad. Kolmanda taga rippus pesu nõõril. Uurisid hirmuga pükse, särke ja seelikuid — ei ühtki lillelist kleiti, ka mitte halliruudulist ega pruunikirjut! Aga kindlasti ei võinud midagi teada . . . Nagu vene rulett, mõtlesin.

Just siis kuulsin pumba tuttavat lõnksumist. Vaarikatega maja otsa juures hoomasin valgete juustega vanakest. Aitäh, vanaema!

— Tere hommikust! Ruttasin vaarikatest mööda hoolikalt rehitsetud liivasele majaanaisele.

— Vabandage väga, et tülitan . . .

Eideke pööras näo päikese poole ja vaatas mind imestunult. Tundsind korraga rumalana. Päike juba kõrgel lõunas, mis hommik see enam on, näis ta mõtlevat. Ainult laisk linnasuvitaja võib endale niisugust luksust lubada!

— Kas teil on juhuslikult . . . kas võiksin kasutada teie telefoni? kogelesin. — Mul oleks väga vaja helistada . . .

— Jaa, kambris on, noogutas eit. — Palun!

Tuba, kuhu sisse astusin, oli kõige ilusam, mida olin kunagi näinud: pitse ja linakesi, klaaskuule ja kujusid, sadade viisi fotosid ja koltunud ingleid, kõik täielikus maitselageduses. Seisin peaaegu hardunult keset põrandat. Nii tahaksin ka mina oma tuba sisustada, mõtlesin. Asjadega, mida armastan. Muidugi mitte selle eide omadega, vaid minu enda. Riputaksin seinale kõik, mis mulle väärtuslik, ja vilistaksin kunstipärasusele ja „heale maitsele“. Viskaksin ära Kõksi ja Lutsu ja paneksin asemele kalendrilehed, mis mul alles oma lapsepõlvest. Aga võib-olla puudub mul selleks veel julgus, kartsin. Võib-olla jõuan nii kaugele alles siis, kui vanaks saan . . .

Pärast jätsin kaksikümme viis ööri jaapani maastikuga telefonilauale, kuid ukse juures oli niisugune imelik tunne, et läksin tagasi ja panin terve krooni. Siis tänasin ja astusin välja päikese kätte. Eideke noogutas ja soovis head päeva. Maja ees valmisid vaarikad. Külma tuul pugest kampsuni alla — kahetsesin, et ma ei olnud kaasa võtnud palitut.

Astusin pikkade ja hoolega rihitud sammudega, et mitte kingi poriga määrida. Võib-olla viimane kord, kui siia maale tulin, arutlesin endamisi. Puhkus läbi ja ilmad vilud, kuigi oli ainult augusti kuu. Muidugi võiks veel tulla mõni pühapäev, pidasin aru. Aga õieti olin oma rohumaast üsna tüdinunud. Võib-olla sõidan järgmisel aastal siiski mere äärde. Punased majad seisid ikka reas tee ääres ega pilgutanud silmagi. Neile ei läinud üldse korda, kas mina, võõras linnainimene, sinna kavatsesin tagasi tulla või ei. Nad ei hoolinud minust, niisama kui mina ei hoolinud neist. Vahekord oli vastastikune ja õiglane. Ometi oli mul justkui millestki kahju. Vaarikatega maja kohal pidin seisatuma ja kingast liiva raputama. Keset vaarikavarsi küürutas vana naise pruunis kampsunis selg. Tundsind

korraga midagi sooja rinnas ja mu meel muutus rõõmsaks. (Ei, ma ei olnud küll veel kalendrilehti seinale riputanud, aga kavatsus oli alles.)

— Tere päevast! ütlesin valju häälega.

Pruun selg tõusis ja pöördus. Vaatasin esimest korda otsa naisele, kes oli harinud juurviljamaad. Tal oli isegi pruuni kampsuni all seljas tuttav lilleline kleit. Mul oli raske hingata.

— Tere päevast! vastas ta ja ta silmad olid heledad ja täis imestust.

— Ilusad vaarikad . . . , kohmasin, et midagi öelda. Arvatavasti olin väga punane näost.

— Ega nad suuremad asjad ei ole, kostis naine. — Viimased.

Otsisin vastuväidet. Silmitsesin meeleheitlikult lehti ja varsi. Veel üksikud punased terad, väikesed ja kribulised. Viimased.

— Suvi on läbi, ütlesin, selleks et midagi öelda.

— Teie jääte nüüd ka linna?

— Jah . . .

— Aga tulete jälle järgmisel suvel?

— Ma . . . ei tea, kogelesin. — Ei ole veel nii kaugele ette mõelnud.

Naeratasin vabandavalt ja seadsin minekule. Naine noogutas.

— Sügisel oleme siin üksi ja mahajäetud, jätkas ta hetkel, kui hakkasin minema. — Mees suri eelmisel aastal . . .

Mõnikord ei oska ma midagi öelda. Lihtsalt ei oska, ei leia ühtki kasutamiskõlbulist sõna. Võib-olla on see mingi füsioloogiline viga.

Tegin pika jalutuskäigu metsas. Lootsin leida mõne seene, aga arvatavasti ma ei vaadanud maha, kuna ühtegi ei näinud. Mõtted olid puude vahel laiali, üks siin, teine seal.

Katsusin üles seada võrrandi: ühel pool lillelise kleidiga naine, teisel pool bussijuht, Malle ja üks poiss ja tüdruk, kes armastasid teineteist. Aga ma ei saanud kogu sellest asjast sotti. Ainult kingad said märjaks.

Kui metsast tagasi tulin, leidsin trepilt liitri vaarikaid pappkarbi sees.

Maksan ja maksan seda võlga iga päev.

Helga Nõu

Helga Nõu. Kord kolmapäeval.
Lund, EKK, 1967. 270 lk.

Nende ridade kirjutaja on üks neid, kes kaks korda üksteise järel on läbi lugenud Helga Nõu novellikogu „Kord kolmapäeval“, sest see raamat oma elulise värskuse ja detailrikkusega lihtsalt ahvatleb lugema. Ja uuel lugemisel kerkis uuesti mällu Helga Nõu omaegne luuletus „Tiibadeta Eros“ (vt. Mana nr. 2, 1964, lk. 124. J. V.), mis mõjus värskes avamere briisina meie tulevaimses armastusluules, kus isegi nooremate luuletajate katsetused kipuvad uppuma deskriptiivsesse halusse. Muidugi — Helga Nõu kõnealusel novellikogul on vähe ühist luuletusega „Tiibadeta Eros“. Eelmainitud luuletus on teravalt piiritletud erootiline luuletus. „Kord kolmapäeval“ novellides ja miniatüürides on aga erootiliste elamuste osatähtsus üsna väike. Mis aga neil ühine on, see on autori elamuse intensiivsus ja kujutlusvõime rikkus.

„Kord kolmapäeval“ käsitleb moodsa inimese varieeruvaid siseelamusi, kusjuures mõttekujutuslik maailm ja alateadvus etendavad suurt osa. Alates väikese lapse hingeelust ja lõpetades nendega, kellel „aeg on juba hiline“ — avaneb meie ees üllatavalt mitmekesine ja rikas inimhinge panoraam. Valitud aineala mitmekesisus ja noore autori sisseelamisvõime on see, mis esmajoones äratav lugeja tähelepanu, viies teda mõttele, et Helga Nõul ei ole palju võistlejaid novellis.

Kui meenutada omariiklusaegset novellitoodangut, siis jääb kuidagi hall ja luitunud mulje. Mait Metsanurk ja August Jakobson käsitlesid peamiselt sotsiaalpsühholoogilisi motiive, taotledes sellega rohkem rakenduslikke kui kunstilisi eesmärke. Peet Vallak, kes pööras rohkem tähelepanu stiilile ja suhtus oma tegelastesse humoristlikult, oli aga monotoonsuseni hall ja ühekoeline oma tegelaste valikul. Need olid peamiselt küla väikesed vargapoisid ja muidu veidrikud, keda ta esitas eesti lugejale.

Kunstilisi eesmärke on omariiklusaegses novellitoodangus teeninud peamiselt kolm meest — Tuglas, Gailit ja Hindrey. Kuid vaatamata nende kohatisele meisterlikkusele on nii Tuglase kui Gailiti mütoloogilised, sümbolistli-

kud ja uusromantilised novellid aegunud tänapäeva lugeja seisukohalt. Sama võib ütelda ka Hindrey psühholoogiliste novellide kohta, mis oma läinud aegade moralisti vaatenurgast ei kajasta enam ajailmet.

Eelmainitud autorite kõrval on aga pagulas-kirjanikud — eesotsas Ast-Rumori, Uibopuu, Mälgu, Arvo Mägi ja Pedro Krusteniga — andnud meie kokkukuivanud lugejasperele palju värskendavat oma lühijutu ja novellitoodanguga. Pagulasautoreist on aga novellistina siiski võib-olla kõige mitmekesisem ja varjundirikkam Valev Uibopuu oma „Mosaiigiga“. Kuid nüüd astub tihedalt ta kõrvale Helga Nõu oma raamatuga „Kord kolmapäeval“.

Esimene asi, mis silma torkab selle raamatu lehitsemisel on asjaolu, et kogu 20-es novellis ja miniatüüris valitseb närviline suurlinna atmosfäär. Mitte ilmaaegu pole autor oma raamatu motoks võtnud katkendi Bernard Kangro poeemist „Pikk teekond“, kus kõik tundub petlikuna ja tapvalt väsitavana. Juba esimeses novellis „Illusionist“ esitab autor meile kõikidele tuttava pildi suurlinnast, mida iseloomustavad atrofeerunud või siis tahtlikult allasurutud inimlikud emotsioonid ja „alasti liha“ reklaam ajalehtede pealkirjades, sisus, pildimaterjalis ja kinokuulutustes ning filmides. Siis tuleb aga üllatuste üllatus. Selle suurlinna taustal esitatakse meile autori poolt kaks inimest, kes näivad allakukkununa eelmiste sajandite sentimentaalse romaani lehekülgedelt. Kuid nende abitu romansikatse puhul ei irvita autor sarkastiliselt vaid ainult muigab — nii ühe suunurgaga. Ja see hoiak püsib ka autori teistes novellides — isegi nendes, kus ta kaldub kommenteerima. Ta võtab esiknovellis endale abiks isegi illusionistist sõbra Joonase, kes laseb autoril vaadata sündmusi ja tegelasi läbi illusiooni-dekiikri.

Teised lood selles raamatus on tõsisemad. Esineb nii üksikisiku sisemist kui sündmuslikku traagikat. Nagu vasessa lõigatult kerkib meie silme ette luukõhna juuditari traagiline kuiu, kes kisendab kui surmani haavatud metsloom, kui „heaoluriigi“ korra kohaselt kistakse ta käte vahelt lihane laps (novellis „Süüdi“). Samas näeme aga ka, kui halastamatu, võlts, teesklev ja süd ametu võib olla

väikekoodanlik ümbrus, kes karjub „poo risti“ teise arvatava moraalse vääratuse puhul. Kui „Süüdi“ paljastab meile üksikisiku traagikat ühiskonnaseaduste, võltsmoraali ja armukadeduse taustal, siis armukadeduse motiivi puudutab autor ka „Kildudes“. Tehes kõrvalpõike kaugesse, unarusse vajunud noorusse esitab autor meile nägemusliku teravusega vananeva naise tühjajoonsud elu, kes alles siis saab ajutiselt tagasi oma hingerahu, kui purustab oma arvatava võistleja ja teisiku peegelpildi kildudeks.

Väärrib märkimist, et autor valgustab ühesuguse intensiivsusega nii väikeste laste kui haa äärel seisvate raukade hingeelu. Ma ei mäleta, et oleksin viimastel aastatel kohanud must-valgel nii varjundirikkas esituses väikese tundliku poisi hingeelu kui novellis „Nõid“, kus reaalne ja irreaalne esinevad kõrvuti. Samuti jääb kauaks meelde see sooja südamega antud pilt raugastunud emast novellis „Keegi helistab“. Rauk on ammugi minetanud oma senised eluväärtused, nooruse, tervise ja lastekasvatuse rõõmud-mured. Ainsaks elumõtteks on jäänud oma täiskasvanud laste ja lastelaste kohtamine, mis muutub aga üha harvemaks. Ja nii jääb järele vaid mahajäetuse- ja üksildustunne. Ühe vananeva paari pettumused, lootuste luhtaminekud ja tühja jooksvad õneigatsused avanevad meile valutegevas teravuses novellis „Aeg on hiline“. Autor lõpetab selle lausega: „Linn lärmab edasi, nutab, naerab, sünnib ja sureb. Keegi ei pane tähele vananevat meest, kes on kaotanud oma lapsepõlve. Ainult möödasõudev rebenenud pilvetükk halastab ta peale ja kingib talle oma lohutavaid jahedaid pisaraid.“ See lühilausealine, ilmerikas keel iseloomustab autori sõnastusstiili, mis on silmatorkavalt erinev kõigist teistest pagulasautoreist.

Helga Nõu raamatule on iseloomulik, et mõttekujutuslik ja visionaarne element etendab suurt osa tema novellides. Kui näiteks novelli „Pronkssõrmed“ naispeategelasel jookseb karile armuvahekord oma kihlatuga, siis leiab ta lohutust oma mõttekujutusliku armastatu — pronkskuju — käte vahel. Mõttekujutuslik, allusioonidele rajatud elupilt on tooniandev kogu raamatule. Autor eelistab kaudseid vihjeid lapidaarse, otsese mõistaandmise ase-

mel. Äratav tähelepanu, et selles kogus esineb vaid kolm realistlikku jutustust — „Keegi helistab“, „Saapad“ ja „Välismaalane“. Kuid see on värske, psühholoogiline realism. Realistlik vaatlusviis on ülekaalus ka novellis „Nöid“, kuid see ei mõju segavalt, olles tundliku poisikese hingeelus orgaaniliselt ühendatud irreaalse kujutusmaailmaga.

Mis puutub sisulistesse motiividesse, siis väärib allakriipsutamist, et ka pagulase hingeelu ja pagulasmotiiv, millest üks osa meie kirjanikke on viimasel ajal püüdnud hoiduda aupaaklikus kauguses, esineb mitmes Helga Nõu novellis. „Välismaalases“ näeme pagulaseoportunisti kuju, kes isikliku heaolu nimel on maha salanud oma rahvuse. Novellis „Mitte raha eest“ esitab autor meile idealistlikke noori, kes kõigi raskuste kiuste püüavad toimetada eesti noorte ajakirja. Ja autor saadab nad selle eest allegoorilise „kohtu“ alla, sest moodsas healuriigis on selline „marurahvuslus“ veel suurem patt kui oli seda patt vaimu vastu vanas maailmas. Pagulasmotiiv esineb ka realistlikus jutustuses „Saapad“. Kui üks tegelane näeb oma kodulinna Pärnut lapsepõlve romantika kumas, „kus ei saja kunagi vihma ja päike paistab alalõpmata“, siis teisel, Ameerikas eluneval tegelasel, tundub säärane suhtumine ülearuse sentimentaalsusena. Sümbolne pagulasmotiiv esineb ka novellis „Oleneb südamest“. Aastad on möödunud ja võõrsil veedetud aastad on vajutanud oma pitseri ka naispeategelase välimusse ja hingeellu. „Väliselt ei erine ma enam oma uuest ümbrusest: samasugune soeng kui tänaval vastutulejal, samasugused riided, samasugune näoilme.“ Kui siia juurde arvata veel tõsiasia, et Rootsi moodsas atlas esineb enam niisugust linna, nagu sünnilinn „Dorpat“ ja niisugust maad kui „Estland“, siis on loomulik, et peategelane kaotab ka oma vana südame ja laseb selle asendada uue. plastik-südamega, sest see on purunemiskindel — ironiseerib autor.

Mis Helga Nõu juures eriti sümpaatsena mõjub on asjaolu, et ta võtab oma ülesannet tõsiselt. Seda tõendab novellid „Laul“, mis omal ajal ilmus „Tulimullas“ (vt. Tulimuld, nr. 2, 1964, lk. 113. J. V.) pealkirja all „Kui teaksid“. Lähemal vaatlusel selgub, et autor on seda noveletti hoolikalt viimistlenud. Esime-

ne lõik on välja jäetud. Lause on muutunud lühemaks, lihtsamaks. On välja jäetud terve tontlik stseen, kus kodukäijana esineb poeg kui ema südametunnistus. Selle lühenduse tulemusena on noveletist kadunud „Tulimulla“ versioonis ilmnev melodramaatiline element ja esitatu on võitnud oma tiheduselt, keskenduselt. Alles on aga jäänud ehtne ematunne ja võitmatu igatsus oma lapse järele.

Üks liigitavamaid novelle kogus on „Kell kaheksa“, mis jutustab naisest, kelle elus on näiliselt kõik stabiliseerunud. Tal on aineliselt kindlustatud olemasolu. Tal on laps ja „hea mees“. Siis murravad aga ootamatult sisse nooruse mälestused ja kõik kaob. Nagu fatamorgana libiseb eluõnn käte vahelt ja kõik muutub illusoorseks.

Omapärasemaid lugusid kogus on „Et kõikidel majadel on aknad“. See on kirjutatud nagu väikekoodanliku võltsmoraali õrritamiseks. Naine lendab nagu lkaros. See peaks olema omaette sündmuseks pealtvaatajatele. Kuid neid ei huvitagi lend kui niisugune, vaid neid huvitab see, kas lendajal on pükse jalas või mitte. Ja muidugi peavad lõpuks „korra“ jalule seadma politseinikud, kes on vastutavad ka „ühiskonna moraali“ eest. See on kerge lugu, kuid teravalt nähtud ja ironilise sulega kirja pandud.

Helga Nõu on andnud meile toreda novellikogu. Oma ülesehituselt pole „Kord kolmapäeval“ küll nii moodne kui Ilmar Jaksi „Ei kellegi maa“, kuid oma sõnastusstiili nõtkuselt ja värvikuselt ületab noor naisautor Ilmar Jaksi. Sõnastusstiili plastiline pildirikkus, kus kohati esineb üsna tugevat sensuaalset varjundit, on tähelepanuväärne. Olgu siin toodud katkend laastust „Vihm“: „Vihma sajab, jookseb üle keha. Nagu armastaja, kes ei küsi ega kuule keeldu. Ainult tuleb ligi. Otsib, tungib, silkitab. Ja ma ei keelagi, ei panegi vastu. Valandan palituhõlmad ja lasen sadada.“

See on üllatavalt feminiinne mõttekäik ja sõnastusstiil. Raamat üllatab oma tähelepanekurikkusega, oma stiiliga, aineala mitmekesisusega ja kerge, viitelise intriigiarenguga. Selles on nii inimelu draamat, kuid ka komöödiat. Ja kõige selle kõrval — üsna suur annus autoripoolset ironiat ja ka inimlikku kaastunnet.

Isikukultus

Kalju Lepikule

Laul Lapist

Kahele sõbrale

Laps emaga kaasa, laps emas.
Kaks kahes on kõnelemas

Siin Lapi taeva all.

Siin üksik kask üksi ja harva.
Siin kuugi on karmi karva.

Siin Lapi taeva all.

Siin kaela kask kaelata kannab.
Siin häda kätt hädale annab.

Siin Lapi taeva all.

Siin sammal on maagagi maata.
Paopagu on kodumaata.

Siin Lapi taeva all.

Siin põhjapõtrade karju.
Siin võõras ei tuulega harju.

Siin Lapi taeva all.

Laps ema süles ja ema.
Tähed hakkavad kõnelema.

Siin Lapi taeva all.

Ma kummardan tähtede alla.
Ma Lapi taeva alla.

Siin Lapi taeva all.

Laul Eestist võib võrsuda Tuulemaast, nagu Gustav Suitsul, Maarjamaast, nagu Henrik Visnapuul või lihtselt kodumaast, nagu Marie Underil. Nende mullalauludest lähtudes ei pääse meie eesti uuemat luulet vaadeldes, kui meil vähegi silmaringi on, mööda luuletajast, kes üha seisab selle vaimumaailma keskpunktis. See luuletaja on Juhan Liiv oma ajaliku elu ja ajatu loominguga. Meie antropotsentrilisele põhiasendile seisavad Juhan Liivi kui inimese iseärasused, kirjatööd ja sümbolised aktid palju lähemal kui õelate tähtedega targutav ja sünge saatusega sekeldav, ainult sõnades vaimuligidane hoiak.

Võib-olla ainult siis, kui ülitundlik luuletaja tajub lahutust ümbritsevast elust nagu iseenese hingelise eralduse ainuvõimalikku vastet, jääb ta käies üksi tähte valgel luules ehtseks ja otsib ausalt, muude uste sulgudes, lohutust kõrgemalt poolt.

Kaasaegsete teadvusest peagu jäljetult kadund Juhan Liivi taasavastas a. 1902 ühel kontrollkäigul Peipsiäärsete haigete juure hingearst Juhan Luiga. Kaks aastat hiljem hakkas oma luulekatseid Tartus koonduvaile nooreestlasile läkitama nooruke Marie Heiberg. Noor-Eesti lapsendas nii Liivi kui Heibergi. Viimase värsid käisid Aino Kallase ja Friedebert Tuglase käte ja silmade alt läbi ja anti välja a. 1906 kui „Murelapse laulud“. Ainuke valimik Juhan Liivi luulet tema eluajal ilmus samuti nooreestlaste hoolitsusel 1909 (kordustrükk 1910). Marie Heiberg, ise alles tütarlapse ohtu, oli kahtlemata meie esimesi tõesti vaimulähedasi luuletajaid, kes veendudes oma kutsumuses luuletajana, tõstatas a. 1910 esimesena küsimuse eesti tolaeagsete kirjanike kutseühinguliseks liitumiseks. Näinud mure musta hobust manas Heiberg haldjariigi kaitseks välja Põhjavaimu. 1913 — samal aastal, kui ilmus Heibergi teine luulekogu „Luule“, tulid välja ka Suitsu „Tuulemaa“, Anna Haava „Põhjamaa lapsed“, ja suri Juhan Liiv.

Nooreestlased, üksteise järgi pärast 1905-nda aasta revolutsiooni nurjumist välismaale põgenend või pagendet, ei saand olude sunnil ega isikliku vaimse arengu huve silmas pidades enam pidevat tuge anda ajutiselt lapsendat Marie Heibergile ja Juhan Liivile (Liivi eest hoolitses enne muid August Kitzberg) ega ka Venemaale tuisand Jaan Oksale. Kõik kolm sattusid sisemist häält jälgides varem või hiljem jälitusmaania kүүsi. Liivi skisofreenia paranes defektiga, enne kui ta tiisikusse suri. Oksa lõpu eel luutiisikusse ümbritsesid tema viimast voodit Tallinna vaestehaiglas siurulased. Oks suri päev pärast Eesti Vabariigi väljakuulutamist ja varsti pärast seda suleti Marie Heiberg esimest korda (5. juunil 1919) „Seevaldi“ vaimuhaiglasse. Liiv oli ennast pidand tsaar Nikolai vennaks ja Poola troonipärijaks. Marie Heiberg kirjutati haiglast välja tõve esimeses vahes viie nädala pärast ja rändas siis neli aastat mööda Eestit oma arust kui Jekaterinburgi veresaunast pääsend keisritütar Tatjana Romanov. Siis toimetati ta tagasi „Seevaldisse“, viibis seal täielikus vaimupimeduses ligi kaks aastakümnet, kuni ta seal küünlakuul 1942 kopsupõletiku tagajärjel ka kehaliselt kustus. Heibergi põrm maeti Liiva kalmistule. Tallinna lähedal Rahumäel puhkavad Jaan Oksa maised jäänused. Sajandi alguse eesti luule kolmest suurest üksiklasest on niisiis ainult Juhan Liiv kodunurga surnuaial Alatskivil rahu leidnud.

Friedebert Tuglas loobus oma kriitilises tegevuses üsna varsti Jaan Oksa ja Marie Heibergi loomingu eritlusest Juhan Liivi monograafia kasuks. Vahetult pärast Oksa surma kirjutet essees leidis Tuglas, et lahkunu oli „eesti Rimbaud“. Analoogia kehtib eestlase ja prantslase uljalt uuenduslike luulepiltide kohta. Oks oli surres 34 a. ja Rimbaud 37 a. vana. Oks aga löi uut oma viimse hingetõmbeni ja tema iseloomu psüühiline näitaja oli tüüpiliselt manodepressiivne. Shisoiidne Rimbaud läbis oma kaheks lõhenend elu pooli üksteise järgi, mitte rööbiti või risti-rästi. Sellelt joonelt lähtudes on Ants Oras mõnesuguse õigusega omakorda Juhan Liivile lisand epiteedi „eesti Rimbaud“. Võrdlus prantslasega peaks aga parimini paika Marie Heibergi puhul, kes oli meie esimene tõeline laps-luuletaja, kelle elu langes pärast üürikest luulekevadet pika pimeduse hõlma ja kelle keha maises kestvuses kannatas kauem kui Rimbaud' oma sellepärast, et teda nagu prantslast verevähk ei taband.

Eesti lüürikute poolel kattub Heibergi haiguspilt ligikaudseimalt Juhan Liivi omaga. Eesti heliloojad 20. sajandil on Heibergi tekste peagu sama sageli laulu-aluseks kasutanud kui Liivi omi. Selle taustal tundub ilmse kirjandusliku paradoksina, et Heiberg meie luuletee veerele on jätnud ainult paarkolm jälge, mis hoolimata poolesajandilisest vahekaugusest on veel selgesti nähtaval. Sellevastu on aga peagu kõik eesti luuletajad, kes üldmõistelises nimisõnaski suurt algtähte väärivad, alates Gustav Suitsuga ja lõpetades Paul-Eerik Rummoga, olnud Juhan Liivi lummus. Mõttele Heibergi ja Liivi ühendada on meie lüürikas siiaamaani tulnud ainult Debora Vaarandi luuletuses „Kuusk tuisusel lagedal“ (1964), mille sissejuhatus veel üle selle vihjab hämarast linnast talveloodusesse pagend varasele Marie Underile. Evides ülevaadet iga üksiku meistri luuletajaisiksusest, mis põhiliselt avaldab end loomingu peegelpildis, millele kriitilisel eritelul lisavad sügavust elukäigu töötlus ja isiklikud tähelepanekud, kui neid on, saab tõlgitsus kui tervik tööle üsna ligilähedase peajoone. Taolise joone abil tuletet põhimuster ühest kindlast loominguast on enamasti väljakirjutet kujul keerulise vormeli saadus. Lihtsuset menetelu võib võrdleva analüüsi huvides piirduda vaatlusobjektide hingeliste profiilidega. Kuigi eesti luuleilma selle loomisest saadik rahvastab üpris pikk rida loodusteadusliku eriharidusega arstiteadlasi, seisab meie lüüriilistele nähtustele kindlama kontuuri andmine psühholoogiseerimise abil alles lapsekingades. Pärast mõne kitsalt esteetilise süsteemi algmete omandamist on muidugi ka meil kolmepallilise hindamisega hakkama saadud. Enamik kriitikuid ei läinud luuleteose väärtustamisel kaugemale mõistete kolmikust hea, rahuldav, puudulik, toimides luuletajatega nagu emakeeleõpetajad algkoolitunnistusele numbrid välja panevad. Meie kriitika läks süvenduse suunas liikvele alles Noor-Eesti järellainetuses, kui õpetlaseks valmistuv Gustav Suits Helsingi eksiilis täheldas läbi Lauluisa Kreutzwaldi varju rahvaluule ürgset kuma, mis võlus ka Villem Grünthal-Ridalat; kui intuiitiivselt ilu otsiv Friedebert Tuglas, kiskudes kaasa tundmustes käredamat Jaan Oksa, sadestas muljete rohkust kriitiliseks paleuseks. Kui nüüdisaeg pildistaks läinud aega teleobjektiivis, siis ei tule Noor-Eesti nõlvakult sukeldajad mitte eriti hästi välja, vaid paistavad nagu udukogud. Noid varajasi moodustusi ei pruugi sellepärast kätega vehkides laiali ajada või nagu musta pesu kurikaga materdada ja leelises loputada. Loogilise mõõdupuuga jänni jäädes peame neid kriitilisi negatiive meeleliselt nautima. Mõõdunud aega ei saa uuesti üle elada. Mõttekujutusele vaba voli andes võime aga minevikule sisse elada, kui meie lähtekohaks on inimlike põhiomaduste muutumatus.

Meenutagem kasvõi Juhan Liivi mõttetetera: — Kes minevikku ei mäleta, see elab tulevikuta. Selgroo üdinestest juurduv tingreflekside süsteem on kõigile imetajaile ühine. Mis inimest loomast enim lahutab on suuraju koorolluse erinev hulk. Suurem mass nõuab vooluks sügavamast sängi ja sisaldab rohkem keemilist substantsi, kogub ning jagab harujõgesid ning leiab pidevalt talitlevale teadvusevoolule alalist tuge mälu pidevuses. Nii arvab teadus. Nagu koer üteldakse koera tundvat, kassi põlgavat ja hunti pelgavat, nii oli kahtlemata primitiivsel kahejalgselgi instinktiivne vahekord oma ümbrusega, nagu sülelapsel meie ajal. Ent intuiitiivne mõtlemine inimesel kui liigi homo sapiensi esindajal üldse ja luuletajal kui eneseväljendajal eriti, osutab kriitilise suurendusklaasi all, et sellisegi mõtteviisi vili, nii iseseisev ja neitsistsündinu, nagu ta esialgu ja palja silmaga paistaski, on arenenud kas ühest või mitmest empiirilise kogemuse eosest. Tõlgitseja võib ridadevahelise rääkima panna, nagu teiselt poolt luuletaja mõnda meelega värsis ripakile jättes ise välja kutsuda alltekstiga suvalist ümberkäimist. Keegi ei eita elamist kui toimingut, isegi mitte siis kui see päältnäha piirdub viljatu oleskeluga. Nagu mõtted, mis meil peas mõlguvad, enne teostumist teistele korda ei lähe, nii ei saa ka kriitik, kes läheneb oma objektile väljastpoolt, õigupoolest midagi peale hakata kirjutamata värssidega. Kui ta nii toimib nagu Friedebert Tuglas olematu Arthur Valdese loominguast kriitilist esseed kirjutades, on ta pürgimuseks olla ühekorriga autor ja autoriteet, vaimulapse sigitaja-sünnitaja ning inglitegiija-lahkaja ühes isikus.

Kitsarinnalisel arvustusel on kombeks pärast kolmepallilise hindamiskaala rakendust tõsta oma saba selle arvel, mis luuletajal vaatleja arust on jäänud kahe silma vahele. Sel juhul ei seisa küsimus stiilivääratustes või karvastes kujundites, vaid just neis olematuis ridades, rütmides ja aineasetustes, mis raamatukaante vahelt puuduvad. Natuke kindlamal pinnal seisab kriitik, kui ta olemasolevate tekstide rägast püüdlikult tirib esile tema arust võimalikke uusi koordinaate järgmiseks teoseks. Kui ettekirjutusest loobutakse, siis võib ju niisugune lüürilise ilmaennustamine toimuda heas usus. Märksa veidram on nende kriitikute tegevus, kes ise samuti luuletades, teiste värsse valgustades leiavad seal oma kuulutusele eelkäijaid, kes nagu kaamelid pasunapuhujatega on teinud teed õigele sõnale vaimuvaesel eelajal. Eriti agarad on kristliku maailmavaatega kirjanikud-kriitikud olnud püstipaganaid ja mässavaid marksiste oma prohvetiteks pidama.

Nii tembeldasid kord nooreestlased oma esimeses ja romantilises Liivi-vaimustuses peagu kogu tema loomingu uussümbolistlikuks ja luuletaja enda pimeduse jüngriks, kes käsikaudu kobades nagu paljasjalgne prohvet sonis tõusvast noorusest, kes kasvavad valguse meesteks. Liivi tihe side tolleaegse Eesti troostitu tegelikkusega, kus ka looduse ilu tulenes selle lihtsusest ja karedusest, kasvades välja oma silmaga nähtud ja oma tallaga tuntud loomulikust asetusest, jäetigi algul laokile kui igand kunagisest külarealismist, mis rändaja püha sonimist ainult kammitstes. Noor Gustav Suits pühendas pika laulu „Varju“ ja „Käkimäe käo“ autorile kui juba surnud elavale. Hilisema Suitsu olenevus Liivist kui realistlikust luuletajast on palju suurema erikaaluga. Siin on tihti tahtliku imitatsiooniga tegemist, nagu Elmar Pettai oma Liivi mõjusid eesti uemas luules kaardistavas artiklis („Tulimuld“ 5, 1955) õigesti näidanud, kõrvutades Suitsu „Hilist kannikest“ Liivi „Sügise“ ja Suitsu üsna hilist „Laulu sellest jõlutust talvest“ Liivi „Lauluga sellest kaduvast suvest“. Herbert Salu esseekogus „Tuul üle mere“ (Vaba Eesti, Stockholm, 1965) on lühiuurimuse „Unustatud ema“ sihiks osutada Suitsu võnnumurrakulise ja kuulsa „Kerkokella“ võlavahekorrale Juhan Liivi luuletusega „Emale“, mis omakorda reedab ilmseid kokkupuute-punkte Sándor Petöfi samanimelise luuletusega. Teadmine, et Liiv „Oleviku“ toimetamise perioodil, nagu järelärkusaegseist kirjamehist ka Jaan Parv ja K. E. Sööt, kiindus ungari vabadusvõitleja luulesse, seda ka saksa keelest kaudtõlkides, virgutab Petöfi jälgedele, seirates käänurohket teed Liivi looduse- ja isamaaluule alglatetele. Mõlemal juhul on võõras ja isevalitsuslik surve sundind poeete peitma oma tähetarkust märgikeelde. Isegi sel juhul, kus otsesest mõjust ei saa juttugi olla, nagu siis, kui me Liivi hilisluulet võrdleme tema kaasaegse ungari sümbolisti Endre Ady viirastusliku lüürikaga, esineb üllatavoid kokkulangemisi, mis nagu mündiks oma vääringuid ajastu raskuse vaimust, ühikuid, mis pakuvad katet C. G. Jungi teooriale kollektiivsest alateadvusest. Luules ei ole haruldane, et näiline kaup langeb sülle nagu kallid kingitus kaugelt hingesugulaselt. Kui eesti kultuurielu a. 1940/41 tasalülitati asus Marie Under mõõdapääsmatut ühiskondlikku kohustust täitma Mihhail Lermontovi luule eestindamisega. Pärast punaarmee taganemist Eestist ilmus Underi „Jõulutervitus 1941“. Selles valulises pöördumises Siberisse küüditatute poole jälgib poetess vene lauliku ühe nimetu eeleegia rütmi, traagilist hoiakut ja ülevat pildistikkugi. Lermontov kirjutas:

Lähen välja . . . Kaugel ees kaob uttu
kruusatee kui hiilgav hõbevöö.
Tähega täht kõrgel ajab juttu.
Kuulab kõrb . . . Nii hääletu on öö.

Imekaunis, pidulik on taevas,
sinisäras vaikselt magab maa.
Miks siis mina uitan hingeavaevas?
Mida ootan, mida leinan ma?

Ei ole seegi tõik pelk kokkusattumine, et Ellen Niit, kelle luuledebüüt „Maa on täis leidmist“ (1960) oli üheks esimeseks märgiks lüürika taassünnist kodumaises seoses, taandus oma ametlikus kriitikas vaese omaks hurjutet esiku juurest aastaiks Sándor Petöfi luulesse ja avaldas oma uue kogu asemel 1964. a. sügiseks üle 300-leheküljelise tõlkevalimiku ungarlase võitlevast lüürikast pealkirjaga „Vabadus, armastus“.

Uurides Juhan Liivi luule jõuvälju märkame ennepikka, kuidas põhisõnavara ikka ja jälle rühmitub ürgelementide ümber, tuletades pinget mitte sünteesist, vaid võimude vastamisi asetusest. Tuli, mida ta oma luuletustega on toitnud, on surma tuli. Vesi, isegi lähedane Peipsi, tabamatu igatsuse võrdkuju. Nende negatiivsete laengute keskenduseks hangib Liiv, kasvõi oma pärisnime leppemärgiks kasutades, jõudu mullalt, mis ka igavas liivas leiab nõmmelillele paika, laseb oma põuest võrsund kuldkollasel kasel sügist kallistada, peegeldab kõige kirkamaid värve koidu aegu rängas pakases ja väriseb kevade tulekul vagadusest tuhande nägematu silmaga. Mis puutub õhku, siis on see element Liivi luules alati kahevääriline. Taevast kui laotus on must, raske ja rusuv kui raud, ja nii tähetu, et see viimanegi ei sütti nagu taevamärk, vaid tärkab üle lille mullast, luuletaja hauapinnast. Staatilise taeva vastu värbab Liiv tuule alaldasa muutliku jõu kui tujuka liitlase. Liivi antiteetiline hoiak kattub vastuoksliku isiksusega ja otsib luulele väljapääsuteed poeetilises paradoksis. Ta sünnitab omi mitmel korral ärapõletatud laulusid mälestades uut luulet, mida tuul tule hõlmast välja kisub:

Tükid tuule kaudu
 ümber lendavad.
 Kartes, õnne tundes
 leiad räbalad!

Liiv lasi elul ja luulel kokku joosta, nagu oleks ta aimand, et luuletaja nimi enam meest ei riku. „Juhan Liivi luuletused“ on asjalik pealkiri, mis uue aja lävel jätab jumalaga signatuuride poeesiaga, kus Viru laulikulult eeskuju võtnud Emajõe ööbik, proosalise Postipapa tütar, oli Jakobson-Linnutaja poolt ümber ristitud Koidulaks, rääkimata vähematest luuleõdedest-vendadest üle Piirikivi ja Kannikese Kaarna-Mustlinnuni välja. Kirjanduslike varjunimedega edasieputamisest ei päästnud tärkav looja edevus ka algajaid nooreestlasi. Gustav Suits alustas kui Kustas Vahur, Friedebert Mihkelson jäigi Tuglaseks, Villem Grünthal pärast oma esimeste laulude ilmutamist luuletajana Ridalaks. Isegi Johannes Aavik andis oma võõrusetenduse ilukirjanduslikus teatris Randvere pseudonüümi varjus. Ei ole sugugi võimatu, et Tasuja-romantikale peatselt selja pööranud ratsionaalne Suits avastas just Liivi jälgedes oma enda perekonnanime semantilised võimalused. Nagu vennad Jakob ja Juhan oma sugunime Liiv Liiva asemel käänasid Liiv Liivi, nii kõnetas Aino Suits minu teada oma elukaaslast omastavas Suitsi pro Suitsu.

Suitsu kui suure luuletaja küljest ei võta see tükki ära, kui me pärast „Elu tule“ ühe kesksema luuletuse „Ma küdevasse ahju heitsin lehed“ lugemist Liivi poole kummardame ja näeme „Tuulemaa“ needmises „Laul Eestist“ Liivi võigast vaadet rongiaknast „Eile nägin ma Eestimaad“.

Tihti tekib isegi küsimus, kas Suitsu veidi poseerivale eluväsimusele-kultuuriväsimusele à la „Sapine kuu“ oma kõlaefekti taotleva huu! ulguva peniga ei anna Liivi oma silma läbi nähtud konkreetne „Koer“ elutõelisemat traagilist alternatiivi:

Koer lakkus kutsikaid õrnasti
 ja seadis neid kõikepidi . . .
 Ei olnud neid tarvis kellelgi, —
 nad ära uputati.

Ja vana koer, kui ennegi,
 sõi, kaitses lukku ja taba
 ja haukus just nagu ennegi
 ja mängis ja liputas saba.

Suitsu määravalt algatuslikus osas eesti erootilise lüürika esimese õnneliku armastajana ja rahvaluulelise regivärsi kunstiliselt veenva elustajana pole tarvis kahelda. Armuõnnetuse poolel hüppas ta ohvrisuutsu teisele mustemale antipoodile küll Jaan Oks kui mõni van Goghi „Külvaja“ luuleteisik. Regivärsi nõtkes käsitelus seljatas Suits sama luuleliiki harrastama hakand rühmakaaslase, pikaldase Villem Ridala osava nupuvõttega, ja on oma eeskujuga nakatand pärast viimaseid sõdu terve rea matikangelasi meie luule järelkasvust tee ja reele Metuusala manu.

Suitsu iseseisvusaegne magnum opus „Kõik on kokku unenägu“ leidis ulatuselt ja sügavuselt esimese väärika vaste alles 1946, kui ilmus Ilmar Laabani „Ankruketi lõpp on laulu algus“. Selle luuleteose stiihiliselt stiiliuundavast tähendusest polnud Laabaniga vabadusmeelset maailmavaadet Stokholmi eksiilis jagav kriitik Suits mitte enam mees aru saama. Võib-olla ajas temal kopsu üle maksa nelirida, millega Laaban eesti luuletemplit puhastades „Elu tule“ lauliku rinnakuju pihta sihtis:

Kord lõhkend meid veetoru eest hingepalvele kutsus
 sõõrsaesilmises näos läitunud saepuru loit;
 äkselt ent supikatla rajust siis pritsudes langend
 ükskõiksusse on lõug, konksnina varju on suu.

Lapsus Laabaniga ei olnud ju kriitik Suitsu esimene löök allapoole vööd. Austades Suitsu kirjandusteaduslikku elutööd, aetas uurija ise selle raskuspunkti eesti kirjanduse suhtes eelmisse sajandisse, nagu oleks ta pärisosaks selle ränga ja tumeda tee valgustamine, mida mööda käies hanesuleliigutajast kirjanikuks saadi. Arengut terve sajandi ulatuses Kristjan Jaak Petersonist Juhan Liivini uuesti ja kujukalt liikuma panna ei ole olnud väike asi.

Võiks arvata, et revolutsioonikevadel 1917 kuuepäisena sünnitatud „Siuru“ kiire kunstiline edu, mida saatis ulatuslik vastukaja sõjatagala oludes maisest heast-paremast ilmajäänud rahva juures, tundus 1905. a. revolutsioonist katkestet poliitilist eneseteostust ootamatu vabaduse uimas lõpule viima tõtand Suitsule viljakoristusena kunagi nooreestlaste külit kirjanduspõllul. Tuglase kaasaminek „Siuruga“ näis siiski legitimeerivat üle öö esile astund rühmitust, kuusikut, kus ainult Artur Adson oli luulelise minevikuta mees.

„Siuru“ suhteliselt nobe närtsimine langes ühte Suitsu taganemisega suurpoliitiliselt tandrelt. Ta asus kirjanduse õppetoolile nüüd juba eesti ülikoolina taasavatud Tartu Alma Materis.

Suitsu katsed uute kirjanduslike jõududega koalitsiooni astumiseks võtsid tegeliku koostöö kuju lühemat aega Bernhard Linde toimetusel ilmund kirjanduse- ja kultuuriajakirjas „Murrang“ ning selle hingusele minekul poliitilist käremeelsust kirjandusliku eesrindlusega sobitavas rühmituses „Tarapita“, kus nooreestlaste aktiiv proovis üürikest kooseluvormi suurulaste ja nende järelväega. Kuigi Suitsu „Kõik on kokku unenägu“ sisaldab ligi kümne aasta luulelõikust on selle kogu lõppu paigutat pikem nimiluletus omamoodi testamendiks mässuvaimust võõrdunud kaasaegsetele. Suitsu nüüd algavat pikka luulevaikust harukordadel katkestand üksikud lahtised lehed reedavad lähenemist Juhan Liivi inimtühjale looduslüürikale.

Sunnitud lippude vahetused võõra võimu uues hakatuses, Tartu kodu hävimine koos käsikirjadega, isiklik alandus ja järjekordne maapagu juba vanas, kiiresti väsisvas eas,

valmistab saatuse ironia abil tõepõhja Gustav Suitsu hilislüürikale, kus tuli tõesti ei mõista lugeda, aga sõna on võimeline tahmast räbalat kui uut aaret haarama. Kui Liiv suri 1913. aastal 49 a. vana, olid Suits ja Under kolmekümne-aastased. Aga alles a. 1943 kuuekümnepäevastena, kui muistse Eesti lõplikust alistamisest pärast Jüriöö ülestõusu oli möödunud 600 aastat, olid meie suured luuletajad isiklikult küpsed ja meie rahvas küllaldasel määral rõhutatud ja kärastatud, et Juhan Liivi traagikaga ühildust leida. Meenutades Puškini austust Gogolile, kui ta avaldas, et tema ja kõik ta kaaskirjanikud on esile astund selle mantlist, oleks ehk meiegi uuemalt luulelt mõõduvõtjal põhjust silmitseda Liivi vana kuube, et selles näha nõiarüü põhitüüpi. Liivi maine isiksus lõhenes haiguse alguse kahtlustavast kinnisusest tõve edenedes kaheks pooluseks, mis mitte ainult elus, vaid ka luulelennu ja sundmõtete vahekorras vastakuti asetisid. Puudulik keskendusvõime, tahe ennast alandada ja ka põhjusest vabandada, kalduvus abstraktsete mõistete isamaa, loodusjõud ja tuleviku usk, konkretiseerimiseks jäid ühele poole ja kujustusid enamasti väga napolisõnaliseks, hingetõmbeliseks luuleks. Destruktiivsed tungid kulgesid oma rada kõlahallutsinoosi nagu tihnikusse, kus öised hääled peibutasid eksijat Poola kuningatrooniga. Eesti ja Poola kurbumängulised saatused evivad kahtlemata pidepunkte. On siiski tähelepanuväärne, et vähemalt Liivi säilinud värssides on Poola tundmatu maa. Luuletaja hingehaiguse hilisem kulg osutab, et selle skisofreenilise värvinguga pilt ei tarretund katatoonia raidkujulisse faasi. Temast sai vaikne hull, kes enne kui ta tiisikusse suri, oli jälle võimeline omal käel liikuma. Võiks väita, et ta vaimne tervis, kuigi vägistatud olekus, tuli mõnel määral tagasi. Elava Juhan Liivi üheks viimseks pateetiliseks žestiks jäi oma kuue annetamine teatrimaja „Estonia“ ehitusplatsile.

Eesti luuletajad, kes seda kuube omale selga proovinud, osutavad kaudselt oma loomingu varal, kuidas see ajalooline rüü ühele rohkem ja teisele vähem sobib.

Suitsule on see riie passind enne muud oma keerukamuustrilise piduülikonna varjamiseks lihtsa vammuse alla. Võimas ühatoonilisus lubab end, ilma et kude kannataks, terava nurga all lõigata, mida oma kõveraid otsi nagu sabu tagaajavad arabeskid ei talu. Suitsu saatust Liivist olenevuses jagavad esmajoones need eesti poeedid, kelle luule ring väljast sisse ahenedes töötleb elamusi tsentripetaalselt, kärmelt algatades ja kiirelt väsides endasse sulguva hingelise ehituse najal. Ajalises järjekorras alguses Henrik Visnapuu oma lapsehällituslikus nooruses ja vanaduses, Maarjamaa loitsivas isikustamises. Siis Heiti Talvik, juba pärilikult šisoiidne temperament, kelle Kohtupäeva pinevus laheneb enesele tuha pähe riputamiseks, maailma pattude oma kanda võtmiseks kuskil halastaja Samaariamehe ja vaese Laatsaruse vahemaal. Talviku rühmakaaslane, näoga Hommikumaa poole iidset tarkust otsind Uku Masing, leidis paradoksaalselt selgust udukogus ja peavarju Surma öömajas põllul ja punus oma lüürile keeli Liivi tuulekandlelt vaheliti puntrasse läinud unistustega valgest laevast teiste maatõugu prohvetite kurgupurje punetavast riidest. Ilmar Laaban kippus Liivi nõiarüüga välja vastusajatusena:

Seitseteist ja sada neli . . .

Kõik on kadunud.

Ütle, väike kipsist veli,

kuhu lendas hunt?

Liiga habras isiksus vaataks nagu liiga kaua ringi, silmapiir saab harjumuseks ja kaugusest on raske lahkuda, kuigi päev juba õhtul. Luuletaja kasvav vari tõmbab värsile eesriide ette. Või ka nii, et kombineerimisvõimeline mõte jookseb nagu tuuleil keeriseid tekitades teadvuse jõge pidi. Ettevõtlikkus on sammupidamise liiga mure, pudeneb koost ja tekitab koolmekoha. Selles suluseisus võib luuletaja sootuks kuivale jääda.

Liikuvus takerdub paigaltammumiseks, ilma et luuleallikad veel sellepärast ahtrad oleksid. Selle suure suutlikkuse poolele teele kasina tootlikkuse tõttu näikse Laaban olevat jäänud range enesekriitika ohelikus kui ühemastimees Suitsu ja Talvikuga. Kui aga üsna seisvast luulelättest endapettuse abil tehakse teed laulust ülepulbitsevale ojale, nagu seda Henrik Visnapuu tavatses, siis kantakse sõelaga vett ja arvatakse oma korrutavast värsist rohkem kui selleks oleks põhjust.

Sõnavararikas Laaban võib esineda aardehaaranguil kui kogu eesti keele läbikammija. Oma esimese luulevahe pidulikus kokkuvõttes „Elada vabana või surra“ on ta Liivi nelja ürgelementi täiendand Mendelejevi sajakohalise tabeliga, aga luuletuse juhtmotiiv vabadusmeelsest maailmasuhtumisest kooseluse hingerahu ja leiurõõmuga on loomulik järg Liivi utoopiale tuleviku Eestist kui väiksest aga samaväärsest osast maises paradiisis.

Kui Laaban kümme aastat pärast debüüti ilmud „Roosi Selaviste“ seekord anagrammilise „Väikese eesti luule ajaloo“ lõpetab, siis langeb Juhani Liivi nimevõti niisugusse sõnalukku:

Hilja, vinu,
nuhi vilja,
vihja linu
hilju, vina . . .
(Ahjul viin.)

Noor Raimond Kolk soosib oma murdekeelelistes värsinelikuis Liivi lemmikmõõtu neljajalgset trohheust ja teeb seda tihti salmides, kus kergesti mällu jääv algrida konkreetse üksikasja või kõnejupiga lähtub Liivist. Nii Kolgil „Lakõ liiv ja varõsninni“, Liivil „Igav liiv ja tühi väli“. Sõnade konkreetne tera läigatab täis ülirealistlikku sära. Hiilguse koheses sütitamises, paiste lühiduses ja voolu järsus katkestamises on Kolk olnud Liivi andekamaid õpilasi. Juba enne Kolgi tulekut meie luulesse olid Artur Adson ja Hendrik Adamson, mõlemad murdelaulikud, niisugust sätendavat tolmu oma tiibhobustele raputand. Endakordamise hädaohust pääsemiseks on Adamson ja Kolk omi pehmeid muusasid külma kirjakeele peale meelitand ja lasknud suveliblikail nõnda kaotsi minna. Liiv üle Suitsu ja Kolgi, vähemal määral esoteerilise Masingu kaudu, juhib veel mõnegi noorema luuletaja juurde. Need on esiteks Hannes Oja ja Ivar Ivask, kes peale muu 1964 meistri saja-aastast sünnipäeva ka eksiilis vähemate tegudega tähistasid, ning Ilona Laaman ja Paul-Eerik Rummo.

Oja varustas oma teise kogu Liivi otsesest matkimisest hoiatava pealkirjaga „Märgid mõtteliival“, ilma et ta sisus tagasihoidliku, kõrbeerakliku messianismiga tingiks. Ivaski teisest luuleraamatust „Päev astub kukesammul“ tsiteeraksin:

Kui tume veel kauaks ka sinu maa —
vaatamata lahingute välkvalgusele
püsib öö linik sinu väljadel,
karudki vantsivad padrikusse,
põder kannab kõrgilt sarvevapi
sohu, rahva ootus an ajatu vaikus,
mida vahest kiiritab komeet
kui Valge Laeva viirastus
särtsudes saatuse suitsutarre.

Kriitik Ivask tõdeb pikemas essees „The Main Tradition of Estonian Poetry“, mis kirjutet

1960 Ants Orase 60-ndaks sünnipäevaks kavandet ja 65-ndaks sünnipäevaks ilmund koguteosele „Estonian Poetry and Language“ Juhan Liivi õigusega poeediks, kes 20. sajandi eesti luulet kõige rohkem on mõjutand. Ometi on Liivilt vähem värsse tallel kui üheltki teiselt poeedilt neist viiest — Gustav Suits, Marie Under, Heiti Talvik, Betti Alver ja Uku Masing —, kes Ivaskile kangastuvad kui kvintett pärimuslikke meisterlauljaid, koolitet häälte suure ulatuse ja laia repertuaariga. Ilona Laamani harvad trükki pääsünd vabavärsid on sündind miljööös, mis Liivi hirmsate laulude kätikile kõige lähemal. Lihtsus ja kordus kasvab Laamani hällist välja ähvardavas tähendusrikkuses:

Ei aimagi et nii külmast lumest võib minna
süda nii soojaks.

Ja võibolla öökull vaatab minu tähte
ja arvab et järsku on söödav kui ainult kätte saaks,
Ei teagi et see on esimene täht esimeses taevas
esimeses südames.

Viimasena näeme selles Liivile hingesuguluse poolest lähimas reas Paul-Eerik Rummot.

Noore Rummo seljas istub vana Liivi kuub nagu valatud. Kui Tuglas oma Liivi monograafias leiab, et Liiv pole oma laulud luuletanud, vaid kannatanud, siis on Rummo olnud esimene mees meie luules nägema meetodit hulluses eneses. Rummo on Liiv äraandmiste ja surmaaävarduste kiuste kord talupoegade kuningaks pürgiv eesti Hamlet, kes tingimata olla tahtes otsib ühtainsat rüppe, kuhu panna oma pea; kord jälle geniaalne luuletaja, kelle Ars Poetica kõlab nõnda:

Ning ta istub tulekumal
ahjuhark on käes kui kark
Ta on hull kuid mitte rumal
ta on meeletu kuid tark

Ja edasi kordusena läbi osundile järgneva luuletuse:

Mõistmatud ja võõrad ajad,
sõlmejooksnud eluseosed.
Geniaalsed luuletajad
põletavad oma teosed.

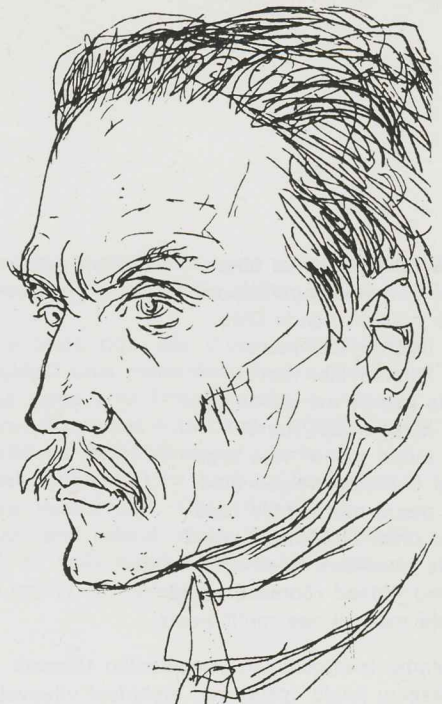
Rummo meeliskujundiks otseülekanedes Liivi luulest on siiski mesipuu, nii mesilinnu seoses kui taru asjalikumus võlus. Teise kogu avaluuletusest loeme alguses:

Ma seisan mesilastaruna
ja tahan ma siis või ei taha
pean endasse varuma, varuma
lillede lõõma ning vaha.

Aga lõpus:

Kui viimsete külmade astrite seas
sügis käib radu märgi,
suur mesinik tuleb, näokate peas,
ja murrab must kõigile kõrgi.

Evald Okas
Juhan Liiv
Ofort, 1964

Ofort Okas 1964

Ühes oma tuntumas, lugematuil aktusil räbalaiks lausunud luuletuses „Ta lendab mesipuu poole“ kõnetab Liiv värsiobjekti juba pealkirjas kolmandas isikus ja viimases stroofis selgub, et ta seda algul mesilaseks peetud teda sinatab kui isamaa poole õhkavat hinge.

Liivi luuletust maapagulasena teisendand Kalju Lepik muudab juba pealkirjas iseenda luuletuse aluseks — „Ma lendan mesipuu poole“, jääb siis üheksa rea vältel ebaisikuliseks ja lõpetab nelikuga — „Põlevast põösast/ üks hää!,/ ja häälel on näpp./ mis näitab mu poole.“ Selle otsa viimaks uuesti pealkiri „Ma lendan mesipuu poole“. Kui Paul-Eerik Rummo on ebaisiklik, siis annab ta edasi „seda, mis üks mesinik rääkis kahekümne viiest tarust mis põlesid ära“, mitte kui luuletust, vaid kui tõestisündind lugu tõestisurnud mesilast:

See pole luuletus —
see on tulipiidega reha
mis riisub kanarbiku söeks
see on tulinõmmastega saag,
see on tarujalgade läbinärimine
see on kärgede sulamine
see on see et mesi ei kustuta tuld
see on see et mesigi võtab tuld
see on see et mesilased nõelavad lõõskavat õhku

Liivi mesilaselennu ülesümboliseerimisest hoidumisel leiab Rummo kätte isiklikul pinnal armastuse tee. Rummo mesipuulaul ei korda meistri pronoomeneist teda ja sind, ega rõhuta pöördel, nagu Lepik, oma mina, vaid jõuab eht mesilase kombel väga loomuliku meieni välja:

Me hoiame nõnda ühte
 kui heitunud mesilaspere
 me hoiame nõnda ühte
 ja läheme läbi mere
 ja läheme läbi mere
 mis tõuseb me vastu tige
 ja läheme läbi mere
 ja muud me ei vaja tuge
 kui üksteise selged õlad
 ja muud me ei vaja tuge
 kui ühised rõõmsad võlad
 mis üheskoos tuleb meil kesta
 need ühised rõõmsad võlad
 neid meri ei saa meilt pesta.

Rummo mesipuulaulu uuendusliku teisendi välislaenud Liivi luulest mujalt kui „Ta lendab mesipuu poole“ paistavad otsimisel vihjavat esimeses reas ütehoidmise joonelt luuletuse „Ma lillesideme võtaks“ kolmanda stroofi algusse „Ja armastuse ma võtaks . . . “
 Veelgi kaugem assotsiatsioon Iisraeli laste eeskujul Punase mere läbimisele võiks olla Liivi laul, kus luuletaja võrdleb Eesti kurba saatust rooma keiser Tituse all kannatand juutidega ja nagu Mooses ise maarahvale Tootatud maast kuulutab:

Kas aastatuhanded mingi,
 siis vahest ei haiget tee see,
 et suurte rahvaste kõrval on vaba ka väikene.

— —
 Ükskord, kui terve on mõte,
 ükskord on Eesti riik.

Just Eesti riik, ja mitte Eestimaa, missugust kubermangulist vormi nüüd kodumaal ilmse atavismina pruugitakse. See Rummo meri võib ju ka tõusta Liivi „Kas ma Eestit unes nägin?“ lõpust: — Tõusku, tõusku valuvägi/ surmaorust ülesse, — teed ta otsib, elujõgi,/ kuni jõuab merele!

Rummo tootatud maa on armastajate uus riik; tema mesipuulaul mere tagant jätkub:

Ma tahan su rindade kaudu
 ka tuult, mis neid puudutab, mõista
 ja tahan su kandade kaudu
 sel maal, millel seisad, seista,
 sel maal, millel seisad, seista
 ja mõtelda kõigile maile
 See maa, millel seisame, seista
 on antud armastajaile.

On rida teisi värsse, kus Rummo kiindumus Liivi võtab antiteetilise kuju. Toas, kuhu ta oma noorikuga asub, on musta lae asemel „lambi valgussõõr laes kui avatud pihuga roos“. Tõdend armsama isatust ja oma ematust, mõtleb poeet Liivi „Isamaale“: „Ja sinu häda minu häda/ ja sinu õnn minu õnn ka,/ ja sinu vaesus ja rikkus/ ja sinu eluea pikkus/ on minu isamaa“, ja laseb siis lambiroosil õnnistada oma olemist: „Kõik me rikkus ja vaesus/ selle pihu all koos“.

Ometi väidab üks tuntumaid n. eesti luulekriitikuist Ine Viiding pikemas essees sealse Kirjanikeliidu V kongressi eel („Looming“ 12, 1965), et siin nüüd pikemalt osundet Paul-Eerik Rummo kogus ei leiduvat ühtegi armastusluuletust! Võib-olla on Viidingu

arvates Hamleti lohutuse otsing Ofeelia üsast ja armsama rindade silitamine mesipuulaulus sootuks jõe pornograafia, millest ustaval kombulvalvuril nagu poleks üldse sünnis kirjutadagi?

Meie luuletajate seast moodustub Liiviga suhtlejate teine rida, kes oma tsüklotüünilise temperamendi tõttu leiavad ööpoolsema luulega ühildust oma masenduse faasis. Nende õnneumbriks on ju kaheksa ja õnnetuse tootemiks sama arvu kitsas keskkoh. Ajaliselt on selles kolonnis teistest ees Jaan Oks, kelle ahtrad Saaremaa maastikud naturalistlikult nähtud luuletaustas kattuvad hästi Liivi looduspiltidega Peipsilähedaselt liivaselt madalmaalt. Proosatoimelisema kujutluskanga mustal poolel on Liivi Katku Villu varjust veelgi pimedamasse paigutat Oksa nimetu ja tume inimeselaps. Oksa õnnetused purskavad verd haavadest, mida inimesed lõonud või lahti rebind, kõige lähemad kõige hullemini. Jõuline ja sõnametsik Oks kuulab, kuidas ta luule nutab ta sees, lööb siis endale vastu paljast rinda, mis karvane nagu rikkal mehel, ja manab:

Rinna pääle pane keeled,
pane poogen nagu roog!
Aga kust need tormihääled,
mõistusea tormihoog?

Marie Under on Tallinnas hulkund Liivi pilguks silmast silma näind ja Siuri esimesel vallatul sügisel tungind Oksa käsikirjadesse ja saanud teateid elu sügavusest Jaan Oksa viimselt voodilt. Underil on aga veel „Hääl varjust“ sünni aegu nii rikas silm ja kobrutav sulg, et tema enese agulipildid Tallinna äärtelt näitavad vaesustki pitoreskselt, puudust liiga kirevalt. Underlik merine sügis, nagu see manatakse esile kogus „Lageda taeva all“ on realistlikum ilma dūnaamikata minetamata. Liivile lähemale viib Underi ikka alles okupatsioonideaegse Eesti must ajastu, kus mõndagi öösse ära kaob ja rahva leinast osa saades talutakse ka isiklike raskeid katsumisi. Pagulusaegses „Sädemed tuhas“ on Underi lihtsus ja lühidus, mis kulund riime ja vaba värssi mitte ära põlates üllatab ülevate pindvõtetega, kõige liivilikum, et siis „Äremaile“ jõudes eemalduda taas uhkemat romantilist põhihoiakut omaks kui underlikumat valides.

Arbujate manodepressiivsest tiivast on Bernard Kangro õige väljakutsuvalt mitmeski eksiiliaegses luuletsükliks ja esimestes romaanideski Liiviga romantiseerivalt ümber käinud; kord Peipsiääri sortsidega ümberahvastades, kord jälle Jukupoja õela saatuse pärast vallarahvast sajatades ja kortlesanti haletsedes lausa kitzberglikus maneeris selle külajuttude ajastult. Kahtlemata oleks Kangro pagulasluule Liivi-laenu deta maskivaasem, aga ehk ka ausam, kurbust pihtides otsesemalt kõnelev.

Liivi iroonia jäi ju keskealisele Kangrole sootu võõraks, seda kuiva huumorit ei põland aga juba noorest pääst ära luulevennad Pärnust, arbuja Sang ja järelarbuja Vihalemm. Kui nad hiljem hingeähta sattund, on nad muidugi usinamalt ka isamaa käekäigu pärast muretseva Liivi järgi haarand.

Kiirelt vahelduvaist tõusu ja mõõna meestest oli ehk eeskavaliselki elulähedane Sütiste enim rahutust täis. Kuni ta Peipsist mereni tungides ilma pikemata mõne kurja sõna taha norutama jäi ja siis maailma pilguks läbi kehviku prilli põrnitses, et varsti jälle hoopis kaugematele randadele rutata. Sütiste hooletu ümberkäimine vormiga värskete piltide kasuks oli osaliselt Liivile omane. Osaliselt sellepärast, et seal, kus Liiv püüdis, osutus Sütiste muretus sageli lihtsalt laiskuseks.

Pagulasluuletajaist mainisime mööda minnes Mesipuu-laulude seoses Kalju Lepikut. Lepikul on eeskujusid palju olnud ja ta oma joone oluline, pikkade otsingute ja pingutuste järel kätte võidet nüüdislihtsus, on üsna teadlikult kvantiteerivate efektidega rehkendav viisiveeretuse, mida ta ise provotseerivalt on kui rongalaulu välja pakkund. Kui Lepiku paleuseks on vahetevahel olnud enne muid Gustav Suits, siis on ta ju üle uute

primitiivide vanal kandel repertuaari võtnud tahtlikke teisendusi Kreutzwaldi ja Koidula motiividel. Laulule on ta siiski kõige lähemal mõne Liivi tekstiga partituuripuldil. Nagu katkendiga „Talvisest tihasest“ „lendab säääl lahtistel tii-/ badel lennuga teine ka“ üles võetud 4. osa tsüklist „Vihm kuivatas lume“ (kogus „Kollased nõmmed“, 1965).

Kuu tuleb mu aknale,
nokaga koputab,
kõhu alt kollane.

Nokaga koputab.

Tiibu soputab.
Silmad sisse,
tuppa sisse

silmad vaatavad.

Kõhu alt kollane,
tuleb mu aknale,
nokaga koputab,
koputab südame sisse.

Lepik tahab Liiviga ümber käia sama mõistuslikult nagu kunagi Gustav Suits, aga tunnete paisus jääb ta pidulikult kinniseks nagu Kangro samasuguses suluseisus, kui lauluoja Liivi luulelättest jooksu sunnitakse. Isikliku neelukoha puududes aja heitlikus voolus ei tekita Lepiku ja Kangro Liivi-allikalik luule keeriseid niikui Paul-Eerik Rummo teisi enesesse pöörav lüürika.

N. Eestis on Rummost tublisti vanem Debora Vaarandi suutnud Liivi sukelduda, nagu mainit, Marie Heibergi kaasabil. See süvenemine on tulnud hilja. II Maailmasõja-aegne nõukogude tagala eesti soost kirjarahvas eelistas Liivile deklaratiivsemat, tollal võõrsil vene mulda maet kirjaneitsit-Koidulat. Kodumaal Juhan Liivi 100-ndaks sünnipäevaks asutatetemanimeline luuleauhind anti esimest korda (1965) Debora Vaarandile luuletuse eest „Eesti mullad“. Liivi hoiakule lähemad oleksid olnud, kui P.-E. Rummo kõrvale jätta, nooremad lüürikud Lõuna-Eestist, Ain Kaalep Elvast ja Paul Haavaoks Räpinast.

Et Juhan Liivi luulel sootuks noorukeste seas veel tulevikku on tõendavad Viivi Luige ja Leelo Tungla juubeliaastast edasi valulevad lihtsed värsid. Liivi-ainesega kursis hoiust tunnistavad ka Ellen Niidu ja Lehte Hainsalu perioodikas ilmund värsid.

Nii et Liivi vanast kuuest jätkub katet veel paljudele eesti luuletajatele.

Me ei saa ometi vaikimata mööduda tõigast, et Liivi võluringist on välja mõistet kolmas, kuigi mitte eriti pikk rida eesti luuletundjaid ja lüürikuid, kelle intellektuaalne kandvus hoiab neid vaimu üllusest ja ulatavusest hoolimata tundeahtral orbiidil. Liivi trooninõudlejate seast oleks asjata hakata otsima Ants Orast või Aleksander Aspelit. Betti Alver ei sünkroniseeri oma uue aja näitaja tähetunde liivakella põrmuühikutega.

Liivi hinnangu paradoks pole ju mitte arusaamine kui andestuse alus, vaid mõistuslik protest pühakuks kuulutamise vastu.

Kui meie ajudes ebajumalaila ruumi ei leidu, siis saadab Liiv meie südamelööke igavese järgijana. Pärast hingetuisku tunnistame hangetukal värsket vererada.

Ja põhjatuul on nii lahe,
nii lahedaks läheb pää;
jah, isegi surm on nüüd mahe
ja isegi hukatus hää.

Detsembris 1942

Neil revolutsiooni- ja kontrrevolutsiooni-päivil Neezhinis¹ ei lasknud ma oma rahu ja isiklike harrastusi häirida, vaid käisin yhes oma sõbra ning kursusekaaslase Edgar Laugega syndmuste käiku kui huvitavat vaatemängu päält vaatamas. Ma harrastasin siis just soome keelt ja lugesin „Kalevalat“. Selle üks vanem väljaanne, veel gooti kirjas, oli mul peagu alati mantli taskus. Kui mind yhel niisugusel korral kontrrevolutsionääride poolt peatati ja kimbutati, siis vaadati ka seda raamatut. Aru sellest ei saadud, arvati saksa keel olevat ja anti viimaks tagasi.

Neezhinis olemise ajal olin ka G. Suitsuga kirjavahetuses. Temaga oli see päämiselt asjalikul alusel — arupidamised kaastöö asjus, kaastöö saatmine kavatsetavale Noor-Eesti albumile. Nõnda olin kogu aja kontaktis nooreestilise liikumisega.

Suits oli 1903-nda aasta sygisel Tartu ylikooli astunud ja säält, vist alles järgmisel aastal, yle läind Helsingi ylikooli. Sinna oli 1904-nda aasta sygisel läind ka Villem Grünthal, kes alles sama aasta kevadel lõpetas Kuresaare gymnaasiumi. Seepärast tahtsin minagi Helsingisse saada, vähimalt korraks, lyhikeseks ajaks. Sõitsin detsembris (1905) Peterburi, kus kohtasin V. Grünthalit, kes Peterburi kaudu jõuluvahetajaks kodumaale sõitis.

Jõudsin Helsingisse, asusin G. Suitsu korterisse, kes parajasti ka oli jõuluvahetajaks ära sõitmas — Tartu.

Nõnda jäingi Helsingisse, mitte lyhikeseks ajaks, vaid kevadeni, ja suvevahetajadega Kuresaares veel kauemaks — neljaks aastaks.

Suitsu korterist lahkusin varsti ja leidsin enesele allyrnikuna toa yhe kordniku juures.

¹ Neezhin on maakonnalinn Ukrainas, Kiievist yle 100 km kirde pool. Säält olevasse Ajaloolis-keeleteaduslikku Instituuti astusin 1903-nda aasta sygisel, pärast seda kui yhe aasta olin olnud Tartu ylikoolis. Raha puudus sundis mind yle minema Neezhini instituuti, kus elamine ja ylalpidamine oli tasuta. 1905-nda aasta sygisel suleti instituut ajutiselt revolutsiooni ja kontrrevolutsiooni läbi tekkind rahutuste tõttu.

Paar kuud hiljemini naasis V. Grünthal Helsingisse. Ta oli oma kodumaal-käigul sattund revolutsiooni keerisesse ja vangi pandud. Ta isa (maakaupmees Muhus), nagu viimaselt eneselt pärastpoole kuulsin, oli poja vabastamiseks palju vaeva näind ja rohkesti raha kulutand. Grünthal jäi minu tuppa elama ilma viitsimata enesele oma korterit otsida. See yhes toas elamine rikkus meie vahetajad teataval määral; see ei saand kunagi enam endiseks, vaid pigemini halvenes aastatega. Ta oli vangis-olemisest kibestund, oli saand käremeelseks, punaseks, vandus kuradit. Veel kibestunud aga oli ta teatavast alaväärsuse ja võimetuse tundest, sest ta näis arvavat, et ta ei ole võimeline midagi kirjutama ja looma. Temas põles kange auahnus. Seda tema võimetuse ja alaväärsuse tunnet väljendavad ta Haljangu Lembitu päevaaramatu leheküljed, mis ilmusid Noor-Eesti teises albumis ja mida Ed. Vilde parodeeris oma satiirilises novellis „Uuel teel“. Alles kui Grünthalilt oli ilmund ta esimene luuletuskogu, näis talt see tunne kaduvat ja ta muutus mõnusakaks.

Niisiis jäingi Helsingisse, kuni lõpetasin säälse ylikooli 1910-nda aasta kevadel. Elu säält oli õigupoolest kõle. Perekonnatutvusi polnud. Esimesil aastail käisin läbi päämiselt eestlastega (Tuglas, Suits, Grünthal ja mõni poliitiline pagulane). Soomlastest tutvusi oli vähe. Puutusin siiski kokku Maila Talvioga, Juhani Ahoga, Eino Leinoga, eriti aga luuletaja Koskenniemiga. Kuulsin ometi rohkesti soome keelt.

Kirjanduslikult, kunstiliselt ja yldse kultuuriliselt andis Helsingi palju. Kuulsin säält rohkesti häid solistikontserte, kuulsaid välismaisi virtuoose. Helsingi Akadeemiline Raamatukauplus pidas mind kursis prantsuse kirjandusega, mida yha edasi harrastasin. Ma harrastasin siis prantsuse ja soome keelt peagu võrdselt. Eesti keel tundus mulle soome keele kõrval alaväärsena, nagu see sellal oligi. Unistasin vaid soome keele ja kirjanduse arenemisest ning kasvust, muu seas ka sellest, et soome tõlkekirjandus peaks saama võimalikult rikkaks, nii et soome keeles võiks lugeda kõike, mis maailmakirjanduses parimat on. Läksin koguni soovimani, et eestlased omandaksid soome keele, mis eesti keelest oli siis märksa parem.

Kui aastal 1907 algava suve puhul olin Tallinna sõitnud, kaldusin otse poolvägisi eesti voorimeestega soome keelt rääkima. Ja kui yht eesti perekonda kylastasin, siis saalis klaverit nähes kysisin peretytrelt: „Kas teie mängite klaverit?“ Ta vaatas mulle hämmastudes otsa ja ytles: „Te vist rääkisite soome keelt.“

19. detsembril 1942.

Ometi oli mul tung kõike, mida kirjanduses head ja ilusat leidsin, eesti keele tõlkida, sest see oli ikkagi keel, mida kõige paremini ja kõige põhjalikumalt oskasin. Seepärast tõlkisin Aho „laaste“, mildest üks kogu ilmuski mu Helsingis-olu ajal (a. 1906). Ka Paul Bourget „Disciple'ist“ (Õpilasest) ja Huysmans'i „Là-bas'st“ tõlkisin mõned kohad nagu omaks lõbuks.

Ajavahemikus 1900—1914 (või koguni 1917) huvitas mind ilukirjandus. See oli tol ajal ylemaailmne ilukirjanduse harrastamise ja ylehindamise psyhhoos ja ka mina olin sellest haaratud. Tegutsesin tõsiselt mõtlemaga kirjutada ka ise yhe ilukirjandusliku proosa-teose, mingisuguse pävikukujulise romaani, millest kaks katkendit ilmuski (Noor-Eesti ajakirjas ja viiendas Noor-Eesti albumis) päälkirjaga „Tõelisuus ja unistus“. Läksin koguni kavatsemani selle kirjutada soome keeles, ja ma tegingi sellega algust. Aga ma veendusin varsti selle mõttetuses, sest nii eluliselt ja orgaaniliselt omane soome keel mulle siiski polnud: oleks tulnud kuidagi kuiv, sõnavaraliselt piiratud ja õpitud sõnastus. See arusaamine sundis mind jääma ikkagi eesti keele juure. See aga jälle pani tahtma eesti keelt arendada, ja see viis paratamult Keeleuudusele.

Igatahes olin oma tõlkimiste ja ilukirjanduslike katsetega alatises kontaktis eesti keelega ja seega eesti kultuuri ja rahvasajaga.

Pärast revolutsiooni mõõdumist kutsuti mind Neezhini instituuti tagasi. Aga ma ei läind, vaid jäin Soome sellest hoolimata, et mul sääl oli majanduslikult raske ja seeläbi mu stuudiumi lõpetamine paari aasta võrra viibis. See, et ma tagasi ei läind, näris aastate kestel mu alateadvuses kui uss. Ma nägin pärast 1906 ja umbes kuni aastani 1910, vahest veel hiljemini, sageli unesid sellest,

et olin Neezhinis või alles kuskil gümnaasiumi klassis, kust ma enam edasi ei saand, vaid teistest maha jäin. Nähtavasti tajus mu syye äräjäämist Neezhinist kui syyd, kui viga.

Kui oleksin Neezhinisse tagasi läind ja säälse instituudi kursuse lõpetand, siis oleks mulle õpetajakoht määratud kuhugi Venemaale, ja väga võimalik, et ma oleksin sinna jäändki, sääl koguni abiellund kellegi venelannaga. Mine tea, kuidas siis mu elusaatus oleks kujunend. Võib-olla oleksin inimesena õnnelikumgi olnud. Vaevalt aga oleksin siis hakand eesti keele uuendusega tegelema. Kui optandina oleksin Eestisse naasnud, oleks minust tõenäoliselt saand vaid pelk ladina või prantsuse keele õpetaja kuskil gymnaasiumis.

Pärast Helsingi ylikskooli lõpetamist yhe aasta Jalta gymnaasiumi prantsuse keele õpetaja olles tundsin kanget igatsust kodumaa järele. Prantsuse keele kõrval hakkas mind eesti keel yha enam huvitama, ja seda suurelt osalt ka selle tõttu, et just sellal eriti intensiivselt unistasin yhest oma romaan-fantaasiast, mille idee mul juba mõne aasta eest oli tekkind väljasõidul Kuresaarest yhele Saaremaa kirikule (vist Mustjala) ja mida ma Jaltas hakkasin sisu äräjutustamise kujul kirja panema. Sel puhul tekkis vajadus uute sõnade järele. Huvi Soome keele vastu hakkas säältpäele kõrvale jääma. See oli aastal 1910/11.

Pöördeliseks ajamomendiks kujunes mulle 1911-nda aasta suvi, sest siis hakkasin intensiivselt, järjekindlasti ja täiel sihiteadvusel tegutsema eesti keelega ja selle arendamisega. Siis tekkis idee võtta massiliselt eesti keelesse soome laensõnu. Sellest suvest dateerub Keeleuudus. Koostasin yhe Richepin'i novelli tõlke (päälkirjaga „Pelgur“), millesse pyydsin paigutada võimalikult rohkesti uusi sõnu, s.o. soome laensõnu, selleks koguni novelli teksti paiguti ymber tehes.

Sõnade kunstliku loomise ideed sellal veel ei olnud. Aga juba see rikastus soome sõnadega tundus julgena ja uhkena, ja eesti keel näis järsku tõusvat tihedamaks ning peenemaks. See novelli tõlge on seni jäänd avaldamata. See peab mul kuskil mu Kuresaare-kodus olema. Novell on sisult lohtu ja pohmeluslik nagu Richepin'i novellid kõik. Seepärast vaevalt maksab seda kunagi avaldada. Aga teist

paremat polnud mul sellal käepärast.

Ma jäin veel sygiseks ja talvekski Kuresaare, kirjutades oma yhe või teise toa mõnususes ja rahus artikleid eesti õigekeelsuse ja keeleuuenduse üle ja ka muid artikleid eesti ajalehtedele ja ajakirjale „Eesti Kirjandus“. See 1911/12-nes aasta tõi i-mitmuse, lyhemad mitmuse partitiivid, sõnade järjekorra reformi, soome laensõnad, kõlavuse ja ilu põhimõtte.

Säältpääle olen jatkand oma keeleuuenduslikku tegevust, selle kohta tulles yha uusile mõtteile ja võtteile ja nähes neist mitmeid tegelikult läbi minevat.

Keeleuuendus on saand väga tähtsaks teguriks mu elu teisel, loodetavasti pikemal poolel. See on sellele annud ilusa ja idealistliku sisu. See on ka mu rahvusideoloogiale pannud kindla ja konkreetse aluse.

Sellest Kuresaares veedetud aastast on mulle jäänd ilus, huvitav ja meeldiv mälestus. Hilissuvi, sygis, hilissygis on Kuresaares väga ilusad. Ja siis veel see kodune mõnus, kus mul juba olid oma kapid raamatutega, mööblid, esemed, pildid. Tõsi kyll, tulevik leivateenistuse suhtes ei paistnud kyll nii turvalisena, aga ma ei võtnud seda niiväga sydamesse. Kui timedat ja kindlat hädaohtu ei ole, ei ole ma harilikult rahutu.

Ilma selle vaba aastata oleksin vaevalt nii andund eesti õigekeelsuse ja keeleuuenduse asjale.

Rahvused on keelrahvused nydysel ajal. Ilma keelelise erinevuseta sulaksid rahvad, kes on sama inimtõugu, kergesti yhte. Sellest päevast alates, mil me eestlased mingi ime läbi räägiksime korraga läti keelt, ei oleks meil mingit mõtet enam eestlastena pysida, vaid me liituksime lälastega yheks rahvaks ja riigiks.

Seepärast seisnebki ymberrahvustamine selles, et rahvuselt ära võetakse ta keel ja pääle sunnitakse teine.

Isamaa, territoorium, riik tulevad teises järjekorras. Need on eeltingimused, et rahva keel saaks pysida ja areneda. Rahvuskultuurid on eeskätt rahvuskeelsed kultuurid. Riiklik iseseisvus, (või midagi sellele lähedast) on eeltingimus, milles rahvuskeel ja rahvuslik kul-

tuur võivad kõige soodsamini areneda ja arenestuda. Seepärast peabki iga keelrahvus taotlema riiklikku iseseisvust, kui tal seda veel ei ole.

I

Ah, et Sa küsid, mis mu vasema jala kalossist sai, sellest, mille kannaoõmblus läbi oli, nii et astudes tegi lohva, lohva, lirts.

Su küsimine rõõmustab mind; ammuse jalatsi vastu huvi osutades meenutad meie ühiseid minevikupäevi, tulistad sildu olnusse.

Mäletan küll; miks ei mäleta. Jõudsin kuni linnaraamatukoguni, sinna, kus lõppes hekiga palistatud jõeosa ja algas jalgrataste parkimispaik. Siis pidin alla vanduma: õmblus, mitu päeva kärsemise kohal turninud, vallandus ning nii seisingi sündmuse ees, mis, olgugi et tühisena näiv, mulle elavalt on mällu sööbinud. Katedraali tornikell lõi kuus, turukaubamaja kohal punetas märtsitaevas ja siis nood mustad linnud nagu matuselised: klaa, klaa.

Mu vasema jala kalossi ei olnud enam; saapast libisenud, piklikuks ja lössi vajunud jalats oli lakanud olemast kaloss.

Oled sa kunagi seisnud sellise jõe ääres?

Ma mõtlen: kui ülealusena, peaaegu mõttetuna ei tundunud korraga tolle jalatsi veel terve paariline, mis nagu tõrkus jätkumast.

Mis oligi mul veel juurde lisada? Eemaldasin jalast ka parema jala kalossi, seda ta paarilise kõrvale asetades. Veelkord pilgu sündmuspaigale heitnud, lahkusin teeristilt, mis olgugi et näiliselt tühise episoodiga seotud, kätkenuks nagu mingi iidse mõtte, peidetud kuulutuse.

Alasti jäänud saabaste kriuksudes uitasin sihitult linnas. Mu silme ees avanesid samad tänavad, ammutuntud ummiktänavad viipasid vanade tuttavatena. Ometi tundsin end astuvat kusagil võõras, kuhugile varem kogematusse. Küsiva nimetis-sõrmena lasus mu jalatseil linna neonist pilk. Eile tuntud näod vaatasid viltu vajunud verstepostidena ühest teisest loost. Üurituppa naasnud, mõjusid selle seinad ja lagi võõrana: nii nägi välja, nii pidigi välja nägema maailm päeval, kui olin minetanud oma kalossid.

Järgmisel päeval silla kohalt kurakätt pöördudes tegin seda lootuses veelkord näha oma ustavaid paarilisi.

Sa küsid, mis sai mu vasema jala kalossist ja ma pean vastama, et olin juba päev hiljem kaotanud oma jalatsiga igasuguse kontakti. Isegi jälgi polnud võimalik eraldada kevadiselt lõhnavalt maapinnalt.

Praegugi veel tunnen põskedel tuult kaldapõõsastes. Seisan uuesti mudast lõhnava jõe ääres ja tänast ei ole; on ainult ajatus, ainult võimetus asetada end väljapoole ka kõige algelisemaid seoseid.

Ja nüüdsest pääle elasid kalossid mu teadvuses, kodukäijatena, jõudsalt kasvavate vesivõsudena, tihtipeale mu pilku palju muu eest varjutada püüdes. Kogesin võimatust millegist pääseda seda eemale heites, sinnapaika jättes: märke rühkideski, labürintideski ekseldes astusin ainult eilse teedel.

II

Sa küsid, mis sai kastanite õiteküllusest jõe ääres?

Sa küsid, ja ma loen Su silmist veendumust millegi olematuks saamisest, tagasi-pöördumatusest.

Pea tunnistama, et ma täpset, ainutähenduslikku vastust anda ei tihka.

Võimalik, et varisenud õied kanti laiiali jalgadega üle silla, et mõningaid neist pudenes kõrvalteedelegi siidivabriku taha. Usun, et mehe nimi oli Lundström, et ta äsja oli vabanenud vanglast, ja et ta selle töö eest sai 3 krooni 25 ööri tunnist.

Luu ja kühvliga varustatud, puhastas ta jõeveere pruunikatest, ninatubakat meenutavatest kübemetest, mis nädal tagasi olid kujutanud õisi.

Veelgi täpsem olles võiksin esitada hulga üksikasju õite teekonnast puukroonilt prügimäele. Tõe nimel, mida näid taotlevat oma küsimusega, võiksin ühendusse astuda linnaparkide valitsusega, kes luuamehe ametisse palkas, uurida välja põletusahju, mille lõõmas tuhastati jäätmed tollest kevadest.

Sa küsid, mis sai kastanite õiteküllusest jõe ääres ja ma pean möönma, et see vastus mind ei rahulda. Sa palusid mult kivi ja ma ei annud Sulle leiba. Varjatud alistumus toonis, esitad mulle küsimuse, mille vastus Sind juba enneaegu näib nõrritavat.

Sa küsid, mis sai kastanite õiteküllusest jõe ääres ja ma pean uuesti möönma, et ma täpset, ainutähenduslikku vastust anda ei tihka. Sa elad tõsiasjade maailmas ning oled tõrges tulema vee juurde. Muutumatu unustades, end juhuslikust mõjustada lastes esitad küsimuse täis jõuetut kurvameelsust.

Sa anud minult kivi; kuid täna valdab mind soov toita Sind nisuleivaga. Kui Sa ei usu, siis tule aknale ja vaata: luuamees pühib ja pühib, kuhugile jõudmata. Kui Sa ei usu, siis lunasta rongipilet, visku rooli taha ja kihuta oma seljataha jäänud linna.

Väljas on juuni; mahe iil puudutab Su uskumatut põske. Sa tuled kaugelt, maailm aga seisab säälsamas, kuhu ta Sinust maha jäi. Sa seisad jõe ääres ja luuameest ei ole enam; ninatubakat meenutavaks puruks moondunud kevad paikneb ainult Sinus endas, mitte aga meeltega tunnistatus.

Kastanid õitsevad ja täna on vanglatest vabanemise päev.

III

Sa küsid, olgugi et krampplikult naeratada püüdes, mis juhtus päeval enne viimset päeva, ja mu vastus on siin:

Päeval enne viimsetpäeva ärkas Heinz Hoff äratuskella helisemisest nagu tavaliselt: aeg tõusta. Žileti nimeks oli Silver Six ja pärast raseerimist läikis Heinz Hoffi lõug nagu poleeritud kapiuks: veel polnud mees muld. Ai truidi luudi luu, ümises Heinz Hoff vannitoas ja tänagi läbis ta teadvust see mõte: oleks võinud tenorgi saada, sandimagi häälega mehi on püünel seistes soosi pälvinud.

Sa küsid mis juhtus päeval enne viimsetpäeva ja mu vastus on siin:

Päeval enne viimsetpäeva eemaldas Vladimir Korlov kõigepealt autoratta kapsli. Kruvikeeraja otsa kapsli ja kilbi vahele surudes vääratas mehe käsi ja hetk hiljem nõrgus ta nõgisele põidlale verepiisk nagu valminud maasikas. Tšort vasmii, sajatas Vladimir Korlov täna nagu alati kui midagi kusagil ei arenenud plaanikohaselt, kavatsuste järgi. Veidi aega kriimustatud põialt imenud vallandas mees ratta viis kinnitusmutrit. Seejärel pöördus ta garaaži lävepaku juurde lebama jäänud tungraua järele. Enne veoki ülestõstmist kontrollis mees veelkordselt, et puitklotsid rataste all ees ja taga polnud paigalt liikunud.

Sa küsid, mis juhtus päeval enne viimsetpäeva ja mu vastus on siin:

Päeval enne viimsetpäeva asus proua Kyllikki Kuparinen marineeritud kilu valmistama. Härra Kuparinen oli eile kuuekümneaastaseks saanud ja miskipärast oli proua Kuparinen sellest juubeldamisest, sellest söömisest ja joomisest kõige valdavama elamusena säilitanud vesise tunde, õõtsuv magedaveejärv, mis tundus täitvat ta sisikonna kõrisõlmest tuharateni. Kilud puhastatud ja poolitatud, keeras ta fileed vilunud käega rulli, neid seejärele püsti taldrekule asetades. Töö valmis, kõrvuti vaagnale laotud kalu silmitsedes, läbis proua Kuparist tund-

mus, nagu vaadanuks toidunõult vastu ta mees, ta ise ja nende kolm last: et kõige suurem kilu kujutas Juhot ja kõige väiksem oli Soini, nende õnnelik, alati harjatud-hoolitsetud perekond koos ja reas. Mõttest mingit tusasegu erutust saanud, hakkas naine rutakatel liigutustel sibulat hakkima, valmis rooga nagu värsket hauda rohelusse uputades.

Sa küsid, mis juhtus päeval enne viimsetpäeva ja mu vastus on siin:

Päeval enne viimsetpäeva puhus lõunakaarte tuuli ja valitses vahelduva rohkusega pilvitus. Turul müüdi värskaid kurke 3 krooni kilo ja elu tahtis elada. Riikliku relvatööstuse laoruumi tuubiti 485. ultrapomm ja elust tuli võtta mis võtta andis.

Kahekõne umbisikulises kõneviisis

pärast unenägudes pagemist
ma ärkan

ja ütlen mulle
vend
oleme siiami kaksikuist kassipaar
elades kakskorda üheksat elu
me igame
kõrtsid natsid ja sortsid

teisel ööl ma ärkan
ja ütlen mulle
ei sobi siblida
aja sassiläind lõngas
las tõmmu hiiglane
tulevik

harutab treemleid
vahime pealt ja pühime
vuntsidest õlle

kolmandal ööl ma ärkan
ja ütlen mulle
me soovid
sooja piimaga joodetud vasikad
kaks korda kaks lihunikku
minus ja minus
neist homme keedavad rammuleent

neljandal ööl ma ärkan
ja märkan
mu koopas ei sagigi
muusad ringi
vaid hoopis
musta põllega õllekiltrid

viiendal ööl ma ärkan
ja ütlen mulle
elada tähendab olla raudnael
elada tähendab
olla
kuus jalga kõrgemal
tiksuvast toonesepast
selleks

et kujutlushallad raheks
tarretaks selguse jõu
ma mõistmise valgust
vaeva jääpurikast joon

Hommikulaul

tõuseb lendu mu suult
must vareseparv
maakeelne kuradi kurat

hommik

ohvriks tuues tarbetut ööd
ma pole
tuulist maamuna kaisutav
albatross
olen vaid vastutuult
lennata
ukerdav
vares

salapadrikuis
kusagil ometi minus
ragistab tiibu
väljapääsmise metsis

Paljalt

Elu on külm ja tige.
Su nägu on paljas.
Kartlik ja imelik,
kärstitult julge.

Tekk läind pealt.
Ja su nägu on paljas
nagu haljalt tärkav
rohi. Ei tohi
peljata paljast.

Elu on külm ja tige.
Me kehad on paljad.
Me nägu ja silmad on paljad,
paljad,
paljad.

Eduard Krants. Tungalterad.
Toronto, Libra, 1967. 78 lk.

Viimaste aastate jooksul maapaguluses ilmutatud luulekogumikkudes on värsivorme ja lotakaid luuleleelutamisi peamiselt kahte liiki vedelaga täidet: tunnete nõrin ja nart-sissidest leotatud kultuursus. Hale haledus ja kilav variseri ülbus, vagalt valelik paljasjalgne jeesukese kompleks, kus luulurid tõstavad end ise, oma kõrvu pidi, luulekuulsuse taevasse! Sellest kurblikust magususest, luule pühamusest seisab Tungalterade autor päris julges kauguses, nii et teda iseseisvaks inimeseks saab pidada. Esikkogu „Tungalterad“ seisab oma jalgade peal püsti, tugevalt küllalt, et seda raputades lugeda ja kahtlaselt silmitseda võib ning peale seda tegevust ikkagi ilmneb, et enamik värsse seisab tervelt koos, ausalt ja isemoodi andekalt, iroonilise jonniga kirjapandud värsid, need tungalterade värsid.

Luulevadereiks on ilmselt Talvik ja (eriti) Alver olnud, nii sisult kui vormilt annavad sellest eriti teada „Apache'i laul“, „Autobiograafia I“, ja „Väike villonaad“. Vähemal määral on seda märgata mitmetes teisteski luuletustes. Vaderitele lõiv tasutud (ja nagu ikka sellised tänulõivud, on ka need siin vägagi toredad, aga just oma toreduses ja uljuses — tera igavad) avab autor juba oma sõnaga oma maailma.

Luulekogu esimene tsükkel, „Kaseristid“, on tervikuna parim terves raamatus. (Idee ei ole uus: Masters, Spoon River'i antoloogia?, kuid teema käsitlus on.) Tsükli esimeses luuletuses on autobiograafilise hetke: selle sünnipäeva, selle sügise, selle sõja puhkemise just nii märkimine (ja kus: poisikesed mängisid sõda) andnud oma lakoonilise lühidusega otse jahmatava selguse tervele tsüklile, mille lõpus ainsa mälestustahvli saab üks relvavend — autoõnnetuse järel. Nii palju mälestustahvlist, teiste mulda vajunute esindamiseks. Tavaliselt ja tihti laul sõdurist on nn. kangelaslikkuse veelkordne kangelaslikkusega ülekleepimine. Siin on vastupidist tehtud, tundmatud hauad on kõikidest sedelitest puhtaks tehtud, kui midagi respektiks

saab nimetada siis just seda. Tundmatute haudade puhastamine on esile toonud olulist, millest nn. sõdurlus on ainult juhuslik, kuigi saatuslik osa; õige noorelt, õudse kõmmutamise läbi ja saatel mullaks saamine. Seega on „Kaseristides“ oluline surma mõistatus, mullaks saamine, elu lõpu teisiti ja teisel kujul elavaks jagamine. Trööst on irooniline, leppimine leebe, mida veel enamat nõuda?

Järgnevad tsüklid ei ole alati sellise osavuse ja õnnega kokku seotud, side ja seos luuletuste ja tsüklite pealkirjade vahel jääb vahel üsnagi lahtiseks. Jonnilauludeks on ristitud kõik eespool mainitud tänulõivud ja nii tuleb neid võtta või jätta. Tugevamast puust on samast tsüklist kolmik: „Lõppude lõpuks“, „Palvetund“ ja „Metsaõigus“, milleles oma mõte hakkab saama oma kuju ja sõnastamise viisi, vabanedes mitmeti kramplikust uljusest ning muutudes lihtsamaks ja loomulikumaks. Ütlemise võime ja pinge ilmselt kasvab, tulles suuremal määral esile järgmistes tsükletes (nagu tegi seda juba esimeses).

„Varavalgel“ on teiseks pärisammuks päris luuletajaks olemisele. Sellest esimene luuletus, „Käib suveööl koiduni tants“, on omaette meistriteos. Õige vähesega on siin palju antud. Öö . . . koiduvalgus, nende vahel on ainult kaheksa lühikest rida (üks neist ridadest on küsimus) ja sellesse vähesesse mahub terve öö, tants, meeleolud loodusest ja tantsuviisist. See on juba võime, sõnadega kujutada — ilma kirjeldamata. Üldse on autoril õiget annet ja närvi metafoorile ja võrdlused, need muidu luule igavalt targad komistuskivid, saavad siin raamatus õigegi tihti metafoorile lähedase kujutamisjõu.

„ . . . kajatu nagu emanõgeste naer on põua-ööl tungalterade sünn“, siit on siis luuleraamatu pealkiri tulnud, teadaanne ühe nähtuse sünnist. Aga kuidas vaadatud! Loodus ei ole staatiline pilt, loodus on saamine, kujunemine, kindlalt terviklik protsess. Aastaringid on kasvamine ajas, möödunud ajast nähtav tagasivaatena. Seega mitte loodusest elamuse (momendi) lüürika, vaid looduse vaatamiseks on loodud julge, isegi jahe kaugus, erapooletus, milles teadlikkus inimlikust minast omab kindla ja samas ka iroonilise osise. Aastaaegade luuletus „Aastaringide“

tsüklis avaneb osava üllatusega: „Nagu plak-satav pakane . . . end murravad pajuurvad“. Järsu võrdlusega ilmestub hilistalvest vara-kevadeks saamine. Plak-satav — murravad, veel esimest rida lugedes meenub äsjane pakane, viiendas reas on kohal kevad ise. Ilma lobisemata on selge millega tegu! Luuletus lõpeb: „ulmatu/ lume/ alla./“, kolmes reas eraldi tooduna on sõnad ükshaaval kat-va lume langemise päriks teinud. Talv, ring-käik on täis — „Aastaajad“. See luuletus näi-tab selget oskust keerulisest lihtsat teha. 365-st issanda päevast on just need õiged ja vajaliku pöördtega varustatud hetked valitud, et lühida sõnaga võrratult tihe ja rikas aasta-aja määritlus esile tuleks. „Jüripäeva rituaali-de“ tahe ja vahe huumor (mida napakad sak-sad kurjuseks peavad) surub värsivankri ko-he alguses mõnusalt veerema: „Jüripäevane päike otsustas tappa talve“, järgneb loetelu jäävasikatest, lumejänestest, tuisuhuntidest, keda „ootab kevadrituaalide lahkamistall“, kuni: „võidukad tuuled harutavad vihmasooli-kaid“. „Huumuseks mulda“, on rituaalide lõ-petav rida. Üksikult võetuna võivad ju sõnad siin julmad tunduda, nagu ka sama tsükli lõ-pus „Seatapupäeval“. Siin on vagadele lite-raatidele dilemma: sülti tahaks, aga elbi obli-kasuppi (kui päris vaga oleks). „Tungalteredes“ on autor igale tegemisele parajalt õige sõnastuse leidnud ja sellega koos kõigile va-sikavaimustustele vaatluse järelemõtliku käia peal sõnanao teravaks ajanud. Kus kadaka-saks kiljatab, seal Krantsi irooniliselt muheleb. Iroonia on, et olgu ranna nimi Lethe või Leetse, vilistad! Mitmeti ja vägagi oluliselt paganlik maailmavaade, see iroonilise huu-moriga altkulmu maailma vaatamine. Kuid see on loomulik ja ausalt õige, sest Jüriööst peale, kui viimane ristivesi maha pesti, pole ükski vaga vesi põhjaeestlaste vintsket nahka rikkunud. On küll märjaks teinud, kuid jääda-valt naha peale pole enam mitte hakanud. Seda nii muuseas öelduna, et mainida nn. rahvalaululikke Krantsi luules. Väliselt ei ole see märgatav, ellu suhtumises on aga otse käega katsutav. See on: vaatluste sõnasta-mise otse halastamatu ratsionaalsus ja lakoo-niilisus, vaheda naljaga tunnete täksimine, skeptiline ja kahtlev. Headus on leppivas aru-saamises — mitte vähem, mitte rohkem. Se-

dasi mõttes ja vaates kogetud maailm on ter-vikuna vägagi avar, kuid ainult ühes suunas ja mitmeti paratamatult just ajalist dimen-siooni mööda — tagasivaatena („Autobio-graafiad“ ja „Vihmapäevade filosoofia“). Ehk on autor isegi seda tundnud ja kõige viima-sele tsüklile nimetuseks „Väljapääsukatsed“ andnud. Esimeseks tulemuseks on ringaed, kus sünd ja surm on otste pealt kokku joo-detud. Kuid see on siiski ajavitsa sirguse rõngaks koolutamine ja mitte väljapääs. Õige-mas suunas väljapääsukatse on „Kiviraidu-ris“, ehk veelgi lähem oleks „Lõikuskuu õh-tul“: „sest alles homme lõhkevad esimesed rahutusmürsud“ — siin ja sellega oleks pi-danud esialgu leppima, just siin lõpetama. Nii nagu aga on, tuleb läbimurru algust ooda-ta autori teises luulekogus. „Tungalteredes“ alusel on autoril paljud teed ja võimalused lahti, ka ilma läbimurruta lahti. Ainult üks tee on kinni ja tulebki kinni jätta! See on nagu pealkirigi ütleb: „Vana lugu“! Kõlisev paatos, võlts müütos, kus rehepapist sai preester, rehilast tempel jne. ühesõnaga: literaarne (pseudo-)kultuuriluule. Õnneks siiski ainu-kene selline terves kogus. Kõik teised või-malused on lahti ja tasuvad, otse nõuavad ja kohustavad edasiastumist teise kogusse.

RAT (Riiklik Akadeemiline Teater) „Estonia“, ehk täisnimega: Tööpunalipu Ordeniga Eesti NSV Riiklik Akadeemiline Ooperi ja Balletiteater „Estonia“ — on tänaseni (ja kahtlemata ka lähemas tulevikus) ainuke eesti teater, kes tegeleb ainult muusikalavastustega. Tahaksin alljärgnevalt pisut lähemalt peatuda sellel tegevusel, nagu võisin seda hiljuti jälgida ja nagu see selgus ka jutuajamistest teatri direktor Rene Hammeri ning teiste juhtivate jõududega.

Kõigepealt ehk pisut statistilisi andmeid. Käesoleval hooajal töötab „Estonia“ teatris kokku 420 inimest (koos töökodadega). Kunstilise kollektiivi suurus: orkester — 67 mängijat, ballett — 63 tegelast, koor — 56 liiget, soliste on kokku 40; neli dirigenti — Neeme Järvi (peadirigent), Kirill Raudsepp, Vallo Järvi ja Eri Klas; kaks ooperilavastajat (Udo Väljaots ja Paul Mägi) + kaks assistenti (Sulev Nõmmik ja Arne Mikk), kes teevad ka iseseisvaid lavastusi; kaks ballettmeistrit (Enn Suve ja Mai Murdmaa); kaks koormeisterit (Uno Järvela ja Venno Lau); kaks kunstnikku (Eldor Renter ja Leida Klaus); seitse kontsertmeisterit-repetiitorit. Nõuandvaks organiks direktorile kunstiliste küsimuste lahendamiseks on teatri kunstinõukogu, kuhu kuulub 21 liiget — nende hulgas peale teatri kunstiliste juhtide väljastpoolt teatrit kirjanik P. Rummo, helilooja E. Tamberg, balletikriitik L. Tormis, lavastaja ja pedagoog V. Rummo ja koreograafiakooli direktor V. Kõllu. Uute kunstiliste jõudude värbamine toimub võistluse alusel, kusjuures kunstinõukogu otsusel — mis toimub salajasel hääletamisel — on otsustav jõud. Samuti on kunstinõukogu otsus määrav kunstiliste töötajate palkade osas. Neid loomingulisi jõude saab teater põhiliselt Tallinna Riiklikust Konservatooriumist ja Tallinna Koreograafiakoolist, kuid kui hädasti vaja orkestrisse ja balletitruppi, siis ka väljastpoolt. Teatri jooksvas repertuaaris on 30—35 lavastust. Uuslavastuste arv aastas kokku 7: 3 ooperit, 2 balletti, 2 operetti või musicali. Aastas ettenähtud etendusi ja kontserte kokku 435, igal tööpäeval 7 etendust (pühapäeviti 2). Sellejuures peetakse kinni seitsmetunnisest tööpäevast, kuid juhtub, et tuleb ette 9-tunniseid tööpäevi, ent siis mitte rohkem kui 10 päeva kuu kohta. Kui tekivad üle-

tunnid, tasutakse need eraldi ja nende kohta maksavad erilised kaitsenormid, mida ei tohi ületada. Näiteks on solistidele ette nähtud 8 etendust kuus, mida arvestatakse kvartalite järgi, kusjuures peaosalisi ei või rakendada rohkem kui 2 öhtut järgemööda. Kui juhtub, et solist esineb rohkem kui kaitsenormid ette näevad (ta peab selleks ise nõustuma), saab ta tasutud punktide alusel. Nädalas on üks puhkepäev ja puhkuse aeg on ametlikult 36 tööpäeva, millele tegelikult lisandub veel 7 päeva — niisiis kokku 7 nädalat.

Ja palgad? Üldjoones 100—300 rubla kuus. Solistide ja balletisolistide palgad ulatuvad 130—300 rublani, orkestril 130—200 ja kooril 100—120 rublani kuus. Teenelistel kunstnikel on üle eelpool nimetatud piiri. Kuna on umbes teada vabrikutöölise, arsti, kooliõpetaja, kantseleiametniku jne. palga suurus, siis näib ülaltoodud arvudest, et teatrirahva palgad on head, elu sellega kergem. Kuid muresid on igaühel, nii ka teatriinimestel: orkestrimängijatel oma instrumentide korrashoid (pole sugugi lihtne saada esmaklassilisi huulikuid, keeli, jõhve ja kõike seda, mis mängides kuulub ning vaja pidevalt uuendada), lavategelastel oma garderoob (kingad, moodsad riided) jne., jne. Ka juhtkonnal on sageli muresid repertuaariga: kust võtta noodimaterjali, mis Läänes ilmunud ja mida sealne kirjastus ainult üürib? Mõned sellised materjalid on laenatud vene teatritest, kes neid ei tea mis „õnnega“ on saanud õrnalt öeldes maha kirjutada või pildistada (Berni autoriõiguste konventsioon teatavasti N. Liidus ei kehti), nagu näiteks Gershwini ooper „Porgy ja Bess“, musicalid „West Side Story“, „Kiss me Kate“ ja „My Fair Lady“, kuid ka „poolametlikul“ teel saadud teosed, kas autorilt eneselt (nagu Benjamin Britten) või kusagilt läänemaalt noodiarist ostetud partituur, millest kodus siis kõik tarvisminev materjal on käsitsi maha kirjutatud, aitavad hädast välja. Algpäranditega on muidugi asi lihtne ja „Estonia“ on senini lavale toonud algpärandeist 15 ooperit, 9 balleti ja 13 operetti.

Kui nüüd asuda „Estonia“ etenduste lähemale vaatlemisele, siis peaks minu arvates kõigepealt mainima seda professionaalse muusikalavastuste teatri põhimõtet, et osatäitjad on kõik mitte ainult dubleeritud, vaid sageli kol-

mekordsed — s.t. kavalehte silmitsedes näed, et „Porgy ja Bess'is“ on Porgy osas Georg Ots ja Teo Maiste, Bess on Liidia Panova, Haili Sammelselg ja Silvia Urb jne. See pole mitte nii mõeldud, et anda võimalust „noortele“ esinemiseks, vaid puht tööjaotuse printsiibil, et kellelgi poleks järjest mitu õhtut esineda, muidugi ka garantiiks tegelaste haigestumiste või juhusliku eemaloleku puhul.

Et jutt tuli „Porgy ja Bess'ist“, võiks seda siinkohal vaadelda veidi lähemalt, kuna selles nähtud voorused kui ka puudused maksavad ka kõigi teiste ooperietenduste kohta. „Porgy ja Bess“ on kõigepealt ansambli ooper — kui on hea koor, hea orkester ja hea dirigent, siis tuleb see muusikaliselt ikka hästi välja. „Estonia“ koor on hea, võiks isegi öelda väga hea. Kõrvutaksin seda ükskõik millise Lääne-Euroopa suurlinna ooperikooriga, kus küll suurema lava tõttu suurem lauljate arv, võibolla ka häälematerjalide valiku võimalused suuremad, kuid puhtus, täpsus ja — mida sageli „suurtel“ ei ole — laulurõõm on „Estonia“ kooris eeskujulikud. Dirigendiks „Porgy ja Bess'ile“ oli Neeme Järvi, ning ta tundus olevat just õige mees õigel kohal. Hea nõtkerütm, täpne koosmäng, võime anda edasi muusitseerimise rõõmu nii lauljatele kui orkestrile — need on Neeme Järvi omadused, mis eriti selles ooperis on otse vajalikud, et etendus elama panna. Ja etendus elas, elas hästi, kui välja arvata üks miinus, milles süüdi on teatri ehitajad: orkestriruum on väike ja sinna ei mahu eelmainitud 67 mängijat sisse! Esimestest viiulitest saab seal ainult 8-le mängijale ruumi teha jne., nii et korralikust, normaalsest 41-liikmelisest keelpillide rühmast jääb puudu umbes 15—16 mängijat, mis muidugi orkestri tooni kandvust ja õiget värvi ei võimalda. Ka tundusid (võibolla just keelpillide vähesuse tõttu) mulle vaskpillid veidi forsseeritud tooniga (väljaarvatud metsasarved, need olid head, kuigi mitte alati kaljukindlad) ja puupillide grupp polnud just puhtalt häälestatud. Muidugi jääb orkestri probleem niikaua valusaks küsimuseks, kuni pole ehitatud uus, suurem lava ja orkestriruumiga teater, milleks kavatsused on, kuid kunas need teostuvad, näitab tulevik.

Verdi „Maskiball“ (dirigent Vallo Järvi) kannatas sama puuduse all, millele veel lisan-

dus paiguti, jällegi osalt keelpillide vähesuse tõttu mehaaniline mahamängimine: ilma dramaatilise pinevusega Verdi näiliselt naiivne saade. „Maskiballi“ solistidest tuleks mainida Gustav III osas Hendrik Krummi, kellel oli võimalus pikemat aega Milano Scala juures ennast täiendada, krahv Ankarströmi osas suveräänset Georg Otsa ning Amelia osas Aino Külvandit — hea rutiiniga dramaatilist sopranit, kelledest on praegu Estonias järeikasvu mõttes pisut puudus. Nimetasin Georg Otsa suveräänseks, ja mõtlen sellega mitte üksi selle suurepärase artisti viimse peensuseni läbimõeldud laulu, vaid ka ta head mängu, milleni paljud ta kolleegid kahjuks ei küüni. Hendrik Krumm, hea häälega tenor, laulab hästi, kuid ei ole oma lavalist liikumisvabadust veel välja arendada suutnud ning isegi käte asend laulu ajal on n.ö. tenorlik; sellevastu Aino Külvand on mänguliselt üsna vaba ning veenev, samuti ka ta laul. „Porgy ja Bess'i“ tegelaste mäng kui ka laul oli küllalt hea ning loomulik-usutav. Mõõdunud kevadel Helsingis „Estonia“ teatri külastusetendusel nägin Verdi „Othello“, kus oli samuti küllalt head mängu (võrreldes varem näiteks Viinis nähtud „Othello“) ning suurt dramaatilise pinget arendamist kogu ansambli poolt. Kokkuvõttes võiks öelda, et „Estonia“ ooper käib tõusu rada; mõned paratamatud eelmainitud puudused pole just kogu aeg häirivad, kuid vahetevahel on tunne, et võinuks olla rohkem, tihedamalt ja kõlavamalt.

Ballettidest olen näinud „Kratti“ ja „Luikede järve“. Viimase puhul tahaksin mainida, et mulle — küll võrdlemisi vähikule sellel alal, kuid kõrvutades varem nähtud samaga Leningradis ja Moskvast — tundub „Estonia“ balleti tase niivõrd kõrgena, et see võiks esineda ükskõik millisel Euroopa balletilaval suure eduga. Tehniliselt on rühma tase väga hea, ning üksikute peaosaliste-solistide nagu Tiiu Randviiru, Aime Leisi, Juta Lehiste, Jüri Lassi või David Šur'i võimed on haruldased. Eks Tiiu Randviir olegi esinenud paljudel välismaa lavadel — Indiast Pariisini.

Musicalidest oli võimalus näha kahte: „Kiri nõudmiseni“ ja „Muinaslugu muusikas“ — viimane meie omaaegse populaarlaulude looja Raimond Valgreie in memoriam kirjutatud ja tema lauludest kokku seatud. Mõlemad algu-

pärandid, mõlemad ühtemoodi sentimentaal-
sed-romantilised lookesed Ülo Randmäe mait-
sekalt kirjutatud ja seatud muusikaliste vin-
jettidega, nendest „Kiri nõudmiseni“ juba üle
60 korra (või veelgi enam) mängitud, küll
kodus, küll ringreisil. „Rahvas tahab, rahvale
meeldib selline hale-seikluslik romantika.“
Mis teha? Et „Estonia“ üldse tegeleb sellise
kerge alaga, on põhjendatud sellega, et Tal-
linnas pole teist muusikalavastuste teatrit ja
— mis võibolla psühholoogiliselt öieti moti-
veeritud — rahvas tuleb heameelega lõbusat-
kerget vaatama ning selletõttu muutub teater
nagu koduseks, kuhu tekib tarvidus ikka
jälle sisse astuda, ka siis, kui midagi tõsist
kavas. Muidugi olid musicalide osatäitjad
head, noored, kena välimusega ja häälega
näitlejad. „Muinasloos“ nägin ka üle 24 aasta
jälle oma vana tuttavat Endel Pärna, koomikut,
kellel haruldane anne, nüüd ka päratu rutiin
ja võime enese isikuga lava täita — teised
jäävad laval nagu tema abilisteks. Oli kena
näha üht suveräänset kunstnikku omal alal.
Niipalju nähtud etenduste kohta. Üldse on
käesoleva hooaja repertuaaris järgmised teo-
sed:

ooperid: Völflööd, Traviata, Othello, Aida,
Maskiball, Boheem, M-me Butterfly, Tosca,
Jevgeni Onegin, Carmen, Aleko, Porgy ja
Bess, Tormide rand, Raudne kodu;
balletid: Luikede järv, Giselle, Romeo ja Julia,
Tuhkatriinu, Daphnis ja Chloë, Medeia, Kratt,
Suur võlur — armastus, Copeelia, Ballett-
sümfoonia, Straussiana, Bolero jt.;
operetidest: Viini veri, My fair Lady, Kiss me
Kate, Kiri nõudmiseni, Muinaslugu muusikas.
Peale nende uuslavastused.

Kui endamisi meelde tuletada seda „Esto-
niat“, mida mäletan vabariigi ajast ja sellega
kõrvutada nüüd nähtud „Estoniat“, siis esime-
ne suurt vahet tegev asjaolu on see, et „va-
na Estonia“ oli tähtede, praegune aga ansamb-
li teater — muidugi ühe erandiga: operett,
kus alati tähed on valitsenud ja mis ilma nen-
deta üldse mõeldavgi pole. Aga ma mõtlen
ooperit ja balletti, kus tähekultus on viidud
miinimumini. Niihästi pea- kui kõrvaltegelased
moodustavad omavahel terviku, kus pole põh-
jendamatu ülehiilgamisi üksteise arvel. Tihe
dubleerimise süsteem määrab, et kord on sa-
ma tegelane ulatuslikumas, teinekord vähe-

ma tähtsusega osas ja kaovad sellega ära nii-
õelda ainuõigused mingile peaosale. Samuti
võiks alla kriipsutada distsipliini proovidel ja
etendustel, mis vastab täiesti professionaalse
teatri nõuetele. Näiteks ei tule üldse ette, et
mõni tegelane oleks „auru all“, nagu seda
endistel aegadel võis juhtuda. Ometi on ole-
mas tegelaskonnal oma einelaud, kus vasta-
vad joogidki ei puudu. Ent töödistsipliin on,
nagu öeldud, range ja oma elukutsesse suhtu-
takse tõsise lugupidamise ning andumusega.
Kui vaadelda ülal toodud arve, siis on ka ilm-
selt näha, et tegelaskond on märksa suurem
kui oli vabariigi-aegses teatris. Ka iga-aastane
teatriküllastajate arv on paisunud: aasta kesk-
mine — 224 000 inimest.

Lõpuks mõni sõna eelarvest. Selgus, et „Esto-
nia“ tegevusega seotud kulud ning tulud kin-
nitab nüüd kohalik kultuuriministeerium Tal-
linnas. Kui varematal aastatel oli eelarvetega
löömisi Moskvast, kus tihti asjast kaugelseis-
vad võimumedhed tahtsid kärpimisi ette võtta
ning nendega tuli kõvu lahinguid pidada, et
teatri tegevust kaitssta, siis nüüd on need mu-
red juba mõni aasta kaelast ära. Kultuurimi-
nisteerium katab omalt poolt rohkem kui
50% teatri kuludest (käesoleval aastal näit.
790 300 rublast 439 300 rubla — ülejäänud
351 000 rubla tuleb sisse etendustelt) ja an-
nab lisaks originaalteoste tellimiste honora-
rid ning ka võimaliku väikese puudujärgi pub-
liku osast.

Kui veel juurde lisada, et „Estonia“ on senini
andnud külalissetendusi Moskvast, Leningradis,
Kiievis, Riias ja möödunud kevadel Helsingis,
ning et eeloleval kevadel on plaanis sõita
Ida-Berliini ja võibolla kaugemas tulevikus ka
Stokholmi — kui olukorrad seda võimalda-
vad; et on antud väga huvitavaid vabaõhu-
etendusi: näiteks ballett „Luikede järv“ Vil-
jandi järve kaldal ja Villem Kapi ooper „Lem-
bitu“ selle ajaloolisel künkal; lõpetaksin dir.
Hammeri poolt vormistatud teatri kunstilise
credoga: „Oma nägu, tuginedes klassikalisele,
tahaksime olla samal ajal ka kaasaegsete
teoste propageerijaks ja näitajaks.“

Eesti ühiskond paguluses meenutab mõnikord Pliuhkami tütar Liisbetit Oskar Lutsu näidendis „Kapsapea“, kus selle üheks esimeseks mõtteks väljanäitusele minnes on, et „Mis sa arvad, Tõnis, ma panen õige oma kriuksuga saapad jalga?“ Ehkki sedasorti saabaste kandmine pole juba ammu enam moes, kõlavad need enesele tähelepanu tõmbavad kriuksud ikka veel vahetevahel pagulaseestlaste mentaliteedis, olles mõnede lohutavaks muusikaks, kuid teistele — eriti nooremale generatsioonile — kõrvatopiseid nõudvaks ebakõlaks. Ikka ja jälle loome pagulaslehtedest, et üks või teine eestlaste üritus on „hiilgavalt õnnestunud“, mitte kunagi aga vastupidi. Meie esivanemad valitsesid kord kogu Euroopat, väidavad pseudo-ajaloolased, ja leidub isegi neid, kes nime järgi otsustades usuvad, et Harry Truman peab olema „Läänemaa kandi mehi“.

Samas vaimus jätkates võiksime ka julgesti väita, et eestlased olid need, kes töid teatri Kanadasse. Julgesti seepärast, et ehkki mitte täielikult tõele vastav, on see siiski palju ehtsam saapakriuks kui need, mis mainitud eespool. Meil ei tarvitse siin tagasi minna aegadesse, kus nn. vanaeestlased üritasid kuskil Stettleris või Eckville'is lavastada reisikohvril kaasatoodud Vilde „Pisuhända“ või meenutada seda, et eesti amatööriteatri algeid võib hoolikal otsimisel leida Torontost juba mitukümmend aastat tagasi, ajast millal see praegune silmapaistvamaid teatrikeskusi kogu Põhja-Ameerikas oli kultuuriliselt veel täiesti „metsik“ linn. Meie „kriuksu“ tekitajaks on fakt, et pöördepunkt Kanada teatrielus saabus 1950. a. Théâtre du Nouveau Monde asutamiseiga Montrealis ja juba pisut enne seda — sama aasta alguses — töid „Eesti Näitlejad Kanadas“ Torontos Poola Majas lavale Gert Helbemäe näidendi „Oleksin laululind“ Rein Andre lavastusel. Muidugi, Kanadas tegutses ka varem kutselisi teatreid, nagu näiteks Rideau Vert Montrealis, Dominion Drama Festival ja New Play Society Torontos. Théâtre du Nouveau Monde oli aga esimene tõsine katse Kanadas esteetilise ja sotsiaalse ideoloogiaga teatri rajamiseks. Seega oli siin tegemist pöördepunktiga Kanada teatrielus samuti nagu „Eesti Näitlejad Kanadas“ tekitas pöörde ja pani praktiliselt koguni aluse eesti teatrile Kanadas.

See väike „saapakriuks“ ei kosta loomulikult kaugemale kui vaid meie endi kõrvu, sest oma varasest eksistentsist hoolimata pole ju eesti teater Kanadas ühelgi määral mõjutanud kanada teatrit ja ka eesti teatrialane talent pole kuigi nimetamisväärselt pääsenud rikastama kanada teatrielu. Pöördepunktide ajalise ühtelangevuse tõttu on meil aga nüüd tegemist nagu kahe enam-vähem korruga startinud sõudjaga, kes ei võistle omavahel, kuid püüavad erinevaid radu mööda saavutada sama eesmärgi, kogedes seejuures mõlemad raskusi, mõnel juhul ühiseid, teisel erinevaid.

Kui nüüd vaadelda neid mõlemaid kunstilise täiuse suunas edasisõudjaid (ehkki kursist kõrvalekaldumisi tuleb ette mõlemal rajal), siis oleks loomulikult asjatu ja põhjendamatu nõuda, et eesti pagulasteater jõuaks edasi samasuguse jõudsa aerutõmbega kui kanada teater ja igasugused võrdlused saavad siin olla vaid suhtelised. Théâtre du Nouveau Monde sünnist peale on teater Kanadas teinud silmapaistvaid edusamme. Kolm aastat hiljem asutati näiteks Stratfordis Shakespeare'i teater (The Stratford Festival), mis selles žanris kuulub tõenäoliselt paremiku hulka kogu maailmas. Toronto Crest Theatre, ehkki nende ridade kirjutamisel majanduslikel põhjustel varjusurmas, sooritas mõni aasta tagasi esinemisreisi Londonisse Inglismaal ja pälvis sealse väga nõudliku teatrikriitika täieliku tunnustuse. Kutselised teatrid tegutsevad Vancouveris, Victorias, Edmontonis, Winnipegis, Halifaxis ja mitmetes teistes suuremates keskustes. Teatritegevus ei vaibu isegi suvekuudel, millal teater järgneb suvitajatele eriti Toronto ümbruskonna kuurortidesse ja ammu on möödunud ajad, millal võis

õigustatult väita, et kanada näitlejal, lavastajal või lavakujundajal puuduvad oma kodumaal kutsealased tegutsemisvõimalused. Kui rahvusvaheliselt nimekad Kanada näitlejad nagu Christopher Plummer ja Kate Reid eelistavad töötada Kanada asemel USA-s või Inglismaal, siis ei ole enam põhjuseks alternatiivi puudumine. Samas võime nentida, et näitlejad nagu Leo Ciceri, Douglas Rain ja Stratfordi võrratu Falstaff Tony Van Bridge, kes teisepool lõunapiiri võiksid oma töö eest sisse kasseerida märksa rohkem raha ja au, on eelistanud siiski jääda Kanada lavale, mis ülesannete suurema mitmekesisuse tõttu annab neile täielikumat kunstilist rahuldust kui Broadway või Londoni West End.

Lavatalendi maagi poolest näib Kanada olevat võrdlemisi soodsas olukorras, mis ilmneb eriti amatöörgruppide etenduste jälgimisel — ükskõik kui väikesesse keskusse me läheme, harva on näha väga halba teatrit. Selle maagi rafineerimiseks töötab juba mitu aastat The National Theatre School, millele lisanduvad arvukad erastuudiod. Kanada teatrikriitika on kõrgel tasemel ja „Toronto Star“ teatriarvustaja Nathan Cohen kuulub sellesse teatriarvustajate tosinasse, kelle seisukohtadega Põhja-Ameerika mandril tõsiselt arvestatakse. Räägitakse koguni, et Cohen kannab oma jalutuskepi õõnes pidevalt kaasas pistoda, et olla julgestatud nende kätemaksuhimuliste näitlejate-lavastajate atakkide vastu, kelle loomingu suhtes ei ole tema individuaalne seisukohavõtt olnud just eriti soosiv (sellesse kategooriasse kuuluvad nii mõnedki maailmakuulsad nimed, ja mitmed suhteliselt tundmatud on pälvinud heakskiidu).

Pealispinnalisel vaatlusel on atmosfäär Kanada teatritaevas võrdlemisi paljutöötav ja kahtlemata on siin kaasa aidanud ka Kanada juubeliaasta, mille puhul valitsus omistas erilist tähelepanu teatrile ja kultuurielule üldiselt. Mured, samuti pealispinnalisel vaatlusel, tunduvad olevat peamiselt majanduslikku laadi — nii mõnedki kunstiliselt kõrgetasemelised teatrid on olnud sunnitud majanduslikel põhjusil oma ukсед sulgema. Vastandina Euroopa riikidele ei saa siin teatrid arvestada riikliku abiga ja ainult publiku toetuse majanduslikul aluspinnal saab vaevalt ükski teatripuu puhkeda täies ehtes õitsema. Viimasel ajal on aga olukord hakanud ka selles suhtes paranema, tänu peamiselt Canada Council'i kultuurkapitali heldekäelisemaks muutuvale abile. Ent kõigest hoolimata on Kanada teatril midagi põhiliselt puudu — midagi, mis annaks talle omapära, rahvusliku identisuse. Mis võiks see olla?

Enne kui püüame sellele küsimusele vastata, vaatleksime pisut lähemalt teise sõudja progressi kõrvalrajal. Vastandina Kanada teatrile saab eesti teater Kanadas ja üldse eksiilis olla ainult amatöörteater ja sellest olenevalt ka oma väljendusvõimelt palju kitsapiirilisem. Kui Kanada teatri valdkonda mahub draama kõrval ka oper (veel lapsekingades) ja ballett (rahvusvahelisel tasemel), siis meie teater Kanadas peab antud oludes piirduma ainult draamaga.

Ka meie teatri esimesele märkimisväärsele avaldusele Kanadas 1950. aastal järgnes silmapaistev tõus. Teatrijõud koondusid ja moodustasid Eesti Rahvusteatri Kanadas, mis oma koostiselt on väga omapärane teater — tuumiku kujundavad siin kutselised näitlejad iseseisvast Eestist, kes aga peavad paratamatult tegutsema vaid eriharrastuse raames oma igapäevase leivatöö kõrval koos noortega, kelle kogemused ja mõnikord ka loomupärane talent ei küüni nende nivoo. Algaastatel mõjus see kombinatsioon paratamatult ansambliühtsusele, kuid nüüd vastavalt pealekasvu kogemuste suurenemisele ja tuumiku arengu aeglustumisele, tingituna peamiselt olukorrast, on pilt selles suhtes muutunud ühtlasemaks.

Nii nagu Kanada teater on ka eesti teater Kanadas andnud 1950. a. pöördepunkti alates nii mitmeidki kunstiliselt hinnatavaid etendusi ja teatritegevus on Toronto kõrval kandunud isegi sellistesse väiksematesse eestlaste keskustesse nagu näiteks

Sudbury, Port Arthur, St. Catharines ja Winnipeg. Kahjuks on aga see vaibunud paari tuhande eestlase asukohas — Montrealis. Võrdluseks võiks mainida, et ka Kanada pealinnas Ottawas oli nende ridade kirjutamisel kutseline teater alles organiseerimisjärgus. Kui tingimata rööbikjooi otsida, võiksime isegi märkida, et pärast „Hamleti“ lavastamist on ka meil Kitcheneri läheduses „Seedriorus“ tekkinud oma Stratford (kas rahvuslik saabas hakkab nüüd jälle kuuldavalt kriuksuma?), ehkki sealne teatrikuultuuri viljelemine on jäänud viimasel ajal ühekülgseks ja sporaadiliseks. Mis puutub näitlejate majanduslikesse töötingimustesse, siis siin ei kannata me loomulikult mingit võrdlust välja kanada teatriga, kus praegu on umbes 200 täie tööajaga näitlejat, teenides igauks keskmiselt pisut üle 10.000 dollari aastas. Meie näitlejad teevad amatööridena teatrit oma igapäevase leivateenistuse kõrval, kusjuures aga täismajad etendustel on vähemalt Toronto võimaldanud näitlejatele-lavastajatele ka väikest majanduslikku kompensatsiooni. Eesti Rahvusteatri Kanadas on selleks väljakujundatud punktisüsteem, mille alusel makstud hüvitussummad ei ole enamatel juhtudel olnud küll nimetamisväärased, kuid on katnud vähemalt proovidele sõitmisega kulutatud bensiini hinna ning mõningad muud otsesed kulud. Kui suuremaid majanduslikke ja kuulsuslikke profiite taotlevad kanada näitlejad otsivad töövõimalusi USA-s ja Inglismaal, siis paralleelses olukorras peaks eelnimetatud sihtide suunas pürgiv eesti näitleja Kanadas ihaldama enesele kohta kanada elukutselises teatris (ja kaugema perspektiivina miks mitte samuti Ameerika Ühendriige meepottide juures?). See võimalus on jäänud olulises ulatuses ainult teoreetiliseks. Ehkki ka meie siinses näitlejaskonnas võib leiduda mõningat Stratfordi tasemelist toormaterjali (jälgedes kanada teatrite etendusi kerkib kujutlusse sageli soodne võrdluspilt sellest, kuidas võiks sama rolli tõlgendada mõni sinne eesti näitleja), on esimeseks takistuseks selle kujutluspildi realiteediks muutumisel ikkagi keele küsimus, millele võivad lisanduda vajalike sidemete ja initsiatiivi puudumine, ning mitmed muud tegurid. Küll võib aga see tegevuspõld avatud olla siin teatrichariduse omandavale eesti päritoluga nooremale generatsioonile.

Mõningaid katseid rahvuslikust teatrigest väljapääsemiseks on siiski tehtud. Rein Andre nägu on vilksatanud nii mitmelgi korral üle Toronto televiisoriekraani ja juba mõnda aastat on ta kunstiliseks juhiks The New Canadian Theatre'ile, mille ansambel koosneb mitmetesse erirahvustesse kuuluvatest uuskanadlastest, kuid etendused antakse inglise keeles. See on huvitav ja võibolla kogu maailmas ainulaadne teatriüritus, kus erinevate aktsentide rohkus ei ole tekitanud laval siiski sellist häirivat paabelisegadust nagu eemalseisja võiks karta ja plusside hulka kuulub siin ka asjaolu, et vastandina etnilistele eriteatritele saab see ühisansambel hinnangu ka kanada teatrikriitikalt. See ei ole olnud just alati täiel määral tunnustav, kuid üldiselt on see rahvusvaheline teater võibolla esmajoones just oma ainulaadsuse ja erinevate gruppide koostööd taotleva iseloomu tõttu pälvinud heatahtliku ja toetusrohke suhtumise kanada ühiskonnas. Eesti näitlejatest on selles kaasa mänginud Valve Andre, keda samuti oleme varematal aastatel näinud Toronto televisioonis.

Ka mõningate teiste tiivad on küündinud lühemaid lende tegema väljapoole eesti pagulasteatri territooriumi. Praegu Ameerika Ühendriikides elunev lauljanna Irene Loosberg näiteks on juba tuntud nimi kanada ooperis. Ain Söödor, vana teatritegelase Kaarel Söödori poeg, kes aastaid tagasi esines koos isaga ka Toronto eesti teatri rambivalguses, on nüüd edukaks lavastajaks Vancouveri televisioonis ja New Yorgis teatrikooli lõpetanud Ivi Egalik, kes vaid ühe korra käis üle Eesti Rahvusteater Kanadas lava (Eva Marlandina Vilde „Tabamata imes“) on samuti nagu mõningad teised nooremad eesti näitlejad osa võtnud kanada amatöör-

teatrigruppide tegevusest.

Ühele agarale eestlannale oli Toronto mõned aastad tagasi koguni stardipunktiks lennule Hollywoodi. Narda Onyx (tegeliku nimega Gladys Kivi-Viirand), kes eesti lava puudutas vaid riivamisi Londonis, Inglismaal, esines paaril korral CBC-TV-s Torontos ja siirdus siis USA-sse paremaid võimalusi otsima. Ta on mänginud Hollywoodis mitmetes filmides ja televisiooniseeriates päris keskmise eduga. Ehkki Narda Onyxist pole saanud Miliza Korjuse taolist saapakriuksu meie rahvuslikus uhkusetundes, on ta väikese põgenikutüdruku kohta siiski nii mõndagi tähelepanuväärset korda saatnud maailma kõige tapvamas konkurentsis.

Tulles nüüd jälle tagasi Kanada teatri ja eesti teatri Kanadas võrdlemise juurde, peame kahjuks nentima, et oma järelkasvu eest oleme meie suhteliselt vähem hoolitsenud kui kanadlased, ja eriti kehtib see lavastajate osas. Ka Kanada teatris valitseb näitlejate puudus ja Neptune Theatre Halifaxis, mis tegutseb repertuaari-teatrina, on olnud näiteks sunnitud USA-st näitlejaid sisse tooma. See ei kujuta aga kaugeltki nii suurt ohtu kui sama probleem meie teatril Kanadas, kuhu järelkasvu ei kerki iseenesest, ilma vajaliku suunamiseta ega võimaluste andmiseta. Tõsi küll, mõned aastad tagasi eksisteeris Eesti Rahvusteater Kanadas juures teatrikool, mis andis mitmele teatrihuvilisele algajale selle ala aabitsatarkust. Samuti said noored aastaid tagasi õppust-praktikat R. Andre teatristuudios. Seda tööd tuleks aga jätkata ja laiendada, arvestades eriti sellega, et mitmed vanemad näitlejad-lavastajad hakkavad juba ilmutama väsimuse tunnuseid. Torontos on noortega teinud teatritööd Endel Loo ja ka Aario A. Marist, kuid maksimaalsete tulemuste saavutamiseks tuleks see õppetöö koondada Eesti Rahvusteater Kanadas ümber, kus kõigi meie paremate teatrijõudude teadmised ning kogemused oleksid järelkasvule kättesaadavad. Noortele tuleks võimaldada kogemuste omandamiseks ka rohkem tegelikke teatriülesandeid. Miks ei võiks näiteks kasutada lavastuste juures „kahe garnituuri“ süsteemi?

Mineviku kogemused on näidanud, et eesti publik suhtub alati huvi ning heatahtlikkusega noorte teatriülesannetesse — isegi sel juhul kui selle tegijad veel ei kannata tõsisemat kunstilist kriitikat välja ja seetõttu ei tarvitse karta pealtvaatajaskonna kojujäämist ka siis kui tükk esitatakse vähem kogenud dublantidega. Meie teatrikriitika on viimasel ajal hakanud vabanema rahvusliku idealismi kammitsast, mille eesmärgiks oli peamiselt ainult pakutud ülistada lootuses, et see tiivustab teatrirahvast oma töö jätkamisele ja suurendab seejuures ka meie rahvuslikku enesetunnet üldises ulatuses. Veendumuses (ehkki võibolla mõnevõrra hilinenult), et selline käsitlusviis teatrikriitikas ja kriitikas üldiselt võib meid eemaldada realiteedist „narride paradiisi“ ja lämmatada meie kultuurielu arengu lootusetult enesega rahulolu umbrohtu, on viimastel aastatel üks või teine vaateleja sõandanud eemaldada mõned võltsehted sellelt imetluse jõulupuult, ehkki mitte veel just nathan cohenlikus vaimus. See pöörang ei ole loomulikult toimunud kibedust ega antagonismi tekitamata ja kuigi ükski meie pagulaskriitik ei käi vist otseselt Coheni kombel ringi pistoda jalutuskepiga, on neil siinses kitsas ühiskonnas ometigi tulnud nii mõnelgi juhul olla võrdlemisi drastilisel ja piinlikul viisil arvustatute pahameelepursete märklauaks.

Kui Kanada teatri peamiseks jooksvaks päevamureks on finantsiline külg, siis meie teatri eksistentsi selle praeguses raamistuses ei ole see universaalne Ahhilleuse kand omapärasel kombel peaaegu üldse ohustanud — vähemalt, mis puutub teatritegevusse Torontos. Kui Eesti Rahvusteatri etendused Eatoni auditoriumis toimuvad täismajadele, siis väiksemate Kanada teatrite ettekannetel samas linnas, ehkki pakutu võib olla kõigiti hea tasemega teater, on mõnikord pealtvaatajaid vähem kui tikis tegelasi. Kui kanadlaste hulgas valitseks

suhteliselt niisama suur huvi oma teatri vastu kui eesti pagulasühiskonnas, ei oleks siin mingit vajadust Canada Council'i toetuse järele, ega esineks nähtust, kus suuremate teatrikeskuste ehitamine nurjub majanduslikel põhjustel. Millega seda erinevust seletada?

Siin tuleb esmajoones arvesse meie vanem teatritraditsioon, juurdunud töökspidamine, et teater on „koht kuhu tuleb minna“ ja kahtlemata ka seltskondlik funktsioon (sama nähtus kanada ühiskonnas on kahtlemata ka üheks põhjuseks, miks Toronto esinduslikku O'Keefe Centre'isse on raske saada pääsmeid, kuid väiketeatrites lähevad kunstiliselt kõrgema tasemega lavastused pooltühjadele saalidele). Samuti on paljudele meie vanemast generatsioonist eesti teater ainsaks sellealaseks kättesaadavaks meelelahutuseks, kuna siinsed kinofilmid ja televisioonisaated on neile arusaamatud või mentaliteedilt vastuvõtmatud. Ideaalne oleks loomulik olukord, kus rahvas jookseks tormi teatrisse seal pakutava kunsti pärast, kuid ka püsiv huvi, mille juures teater kunsti pärast võib mängida ainult teisejärgulist rolli, on väga kindlaks kiviks meie pagulasteatri alusmüüris, mille tõsisemat murenemist pole ette näha vähemalt senikaua kuni püsib meie vanem ja keskmine generatsioon.

Kokkuvõttes seisame prognoosi ees, kus meie pagulasteatril Kanadas ja tõenäoliselt pagulasteatril üldse, on edasiseks eksistentsiks olemas kindel publiku toetuslik tugi, kuid sellest hoolimata hakkab meie „sõudja“ juba oma tempot aeglustama (Eesti Rahvusteatri korraliste etenduste harvemaks jäämine viimastel aastatel) ja „vett paati võtma“. Võimaliku ravi küsimust on selle artikli raamides vaid pealiskaudselt puudutatud — märksa põhjalikumalt on seda teinud Ilmar Mikiver, praktilisele teatritööle lähemal seisev isik, oma kirjutuses ühes eelmises MANA numbris (nr. 3, 1965), mis osaliselt reprodutseeriti ka laiema lugejaskonnani küündivas „Vaba Eestlases“. Eesti teatril paguluses on aga veel midagi põhilist puudu, mis pealiskaudsele vaatajale võib jääda märkamatuks, miski mis aitaks rõhutada ja ajakohastada ta rahvuslikku identstust. Mis võiks see olla? Mäletatavasti esitasime täpselt sama küsimuse juba eelpool kanada teatri osas ja ka vastus on täpselt ühine mõlemale — oma algupärase lavakirjanduse madalseis. Lavakirjandusliku talendi vähesus on tegelikult praegu kogu maailma hõlmavaks nähtuseks, andes end mõnel pool akuutselt ja teisel vähem märgatavalt tunda. Suhteliselt kõige õnnelikumas olukorras on väike Šveits, mis võib omaks nimetada kahte kõige silmapaistvamat näitekirjanikku tänapäeva Euroopas — Dürrenmatt ja Frisch. Ameerika Ühendriikides on Arthur Miller ja Tennessee Williams ilmselt juba oma paremiku kirjutanud ja praegu domineerib sel alal teatavasti Albee, kelle sümbolitehokked ja raskesti dešifreeritavad, kuid erakordselt jõulise dialoogiga draamad on kujunenud ka USA kultuuriliseks eksportkaubaks teistesse riikidesse. Kanada näitekirjandusest pole aga oma kodumaalgi kuigi palju kuulda, rääkimata selle ulatumisest välismaailma. Muidugi ei puudu ka Kanada! oma näitekirjanikud, nagu näiteks Gratien Gelinas, kelle sentimentaalset „Ti-Coq'i“ on vist mängitud vähemalt niisama palju kordi kui meie „Mikumärdit“ ja kes oma uues näidendis „Hier, Les Enfants Dansaient“ esmakordselt toob teatrilavale Kanada etnilise lõhestatuse probleemi. Samuti on kirjutatud mängitavaid draamasid Robertson Davies, Arthur Murphy, Jack Brundage, John Coulter ja Ted Allan, kui nimetada vaid üksikuid. Oma rahvuslik nägu paistab aga nendest veel ainult väga ähmaselt läbi, kusjuures peab nentima, et prantsuse-kanada karakterijooned on tugevamad kui anglo-saksi omad. Suurt dünaamilist talenti ei ole aga kummalgi poolel esile kerkinud. Enne kui sel alal olukord ei parane, pole ka võimalik kõnelda kanada teatrist kui identsest, eriilmelisest kultuurinähtusest, vaid see on ikkagi nn. kopeerteater.

Eesti näitekirjandus paguluses on selles suhtes veelgi kurvemas olukorras. Ehkki mõned autorid on sel alal katsetanud ja kohati ehk mõningaid värskeid talendisähvatusi vallandanud, on meie pagulasprobleeme paremal juhul vaid väga pealiskaudselt puudutatud. Mõned autorid on kirjutanud niivõrd tühiseid žablooniasju (ja neid on ka lavastatud), et tekib küsimus, miks nad üldse selleks oma aega raiskasid. Loomulikult on lubatav ja koguni tarvilik, et kirjanik harjutab enne sulge ja eksperimenteerib kui ta loominguline käekiri lõplikult välja kujuneb, kuid miks eksperimenteerida tühisusega?

Muidugi on meil ka loominguline tagamaa Eesti näol, kuid kahjuks on seal just näitekirjanikul kõige raskem end vabastada sotsialistliku realismi päitsetest. Varalähkunud Artur Alliksaar ilmutas talenti oma ainsas näidendis „Nimetu saar“, milles parema tahtmise juures võib leida isegi satiiri kommunistliku korra vastu, kuid kas oleks mõeldav selle lavale toomine pagulasteatris, ehkki Alliksaar oli kodumaal kaua põlu all ja kirjutas aastate viisi ainult lausahtlisse. Kas ei tekitaks see samasugust või suurematki protestitormi kui tuulispask, mis järgnes Mati Undi jutustuse „Võlg“ uustrukina väljaandmisele Torontos? On veel üksikuid teisigi näidendeid, kus propaganda ei karga kellelegi irriteerivalt näkku kinni, nagu näiteks Ardi Liivese teatriprobleeme käsitlev „Robert Suur“ ja Juhan Smuuli kassatükimaiguline „Kihnu Jõnn“, kuid nende autorid on tuntud kommunistid, mis nende tükid automaatselt diskvalifitseerib pagulaslavadel. Ülejäänutest on suur osa pühendunud kolhoosisüsteemi ülistamisele, individualistliku mõtlemisviisi lämmatamisele, usuvastasele propagandale ja muudele kehtiva režiimi eesmärkidele, omamata kuigi palju ühist kunstilise taotlusega. Oletame aga, et kodumaal kirjutaks keegi uema generatsiooni autor tõesti kõigi kunstiliste nõuete kohaselt eesti draama suurteose, milline oleks propagandavaba või omaks ainult pisut propagandalist tendentsi. Arvestades rahvusvahelist näitekirjanduse põuda, võib eeldada, et see tõlgitakse siis peatselt teistesse keeltesse ja tuleks ettekandmisele ka läänemaailma teatrilavadel. Kas aga lubaks meie avalik arvamus selle lavastamist paguluses? Vaevalt küll.

Algupärase lavaliteratuuri osas on meie pagulasteatrilise seni päästerõngaks olnud peamiselt meie draamakirjanduse klassika, mida oleme nagu vanaema pulmakleitit ikka ja jälle välja võtnud koirohulõhnalisest rõivakirstust, ehkki elame miniskirtide ajastus (see on üks võimalus, mis Kanadal puudub). Raudsepa talupoegliku huumoriga lavalised följentoniid panevad vanema generatsiooni teatripubliku ikka veel naerma, ehkki naljad on juba ammu kasvatanud endile ette jõuluvanahabemed. Samuti on meil „Kapsapea“, Kitzbergi toodang ja Vilde „Pisuhänd“, mida muide The New Canadian Theatre mõni aeg tagasi esitas koguni inglise keeles ja mille kohta üks tuntumaid kanada teatrikriitikuid olevat mõnede tõlgendusel kirjutanud, et seda võib võrrelda Ibseni loominguga (tegelikult ei läinud Toronto „Telegram“ arvustaja Ron Evans siiski nii kaugele, et ta oleks pannud Vilde ja Ibseni ühele ja samale redelipulgale, vaid märkis ainult, et oma põhilaadilt on „Pisuhänd“ mõnevõrra ibsenlik). On iseenesest mõistetav, et me ei saa lõpmatuseni ammutada endile repertuaari sellest lavaklassika Fort Knox'ist ja SOS-hüüded värske vere saamiseks on kõlanud juba kaua ja meeleheitlikult. Mida siis teha?

Kui talent puudub on olukord loomulikult lootusetu. Ent oleme hetkeks optimistid ja oletame, et meil kerkib paguluses tõesti esile keegi võimekas näitekirjanik. Millised oleksid tema probleemid, dilemmad ja töötingimused võrreldes samasuguste võimetega kanada näitekirjanikuga? Kui kanada näitekirjanik kirjutab kanadapäraselt, mis on ju identsuse saavutamiseks tarvilik, võib ta kasutada ükskõik millist stiili või esitusvormi, olla käidud radu tammuv

või avangardistlik, teades, et alati leidub teater, mis seda lavastab ja publik (kuigi võibolla piiratud), kes selle vastu huvi tunneb tingimusel et ta loomingu omab vajaliku kunstilise kvaliteedi. Kui ta aga püüab viia oma loomingu USA lavale või filmilinale, võib juba see identne Kanada nägu osutada talle mõningatel juhtudel komistuskiviks. Nii on näiteks üheks põhjuseks, miks Kanada parima kirjaniku Hugh McLennani romaane pole Hollywoodis kunagi filmitud, et nende tegevustik sünnib Kanadas ja tegelased on kanadlased. („Kes tunneb huvi selle vastu, et poiss ja tüdruk armuvad kuskil Winnipegis?“ küsib esma-joones kassast huvitatud produtsent.) Kanada on aga ikkagi paarikümne miljoni elanikuga riik, milline suudab anda küllalt tegevusrahuldust näitekirjanikule ka siis kui ta jääb kompromissitult Kanada miljöös ning probleemide juurde, ehkki see ei annaks talle majanduslikku rikkust. (Praegu ei ole Kanadas ühtki täis-ajalist draamakirjanikku.)

Eesti näitekirjanik paguluses, ükskõik kui võimekas, saab nimetamisväärset majanduslikku kompensatsiooni loota oma loomingu eest ainult sel juhul kui ta teosed leiavad laiema lavastusliku kandepinna ka väljaspool eesti pagulasteatrit. Keel ei ole selle juures mingiks eriliseks takistuseks, kuna tõlkijaid leiab alati. Küll võib aga pidurdajaks kujuneda temaatika. Kui meie autor käsitleb eesti pagulaskonna probleeme või eesti ainet üldiselt, on ülimalt küsitav, kas näiteks Kanada teatrilavad selle vastu huvi tunneksid, olgu siis autoris tegemist kas või uue Ibseniga. Ent ometigi vajame tungivalt just oma probleemide käsitlemist draamavormis.

Muidugi ei tarvitse ühel idealistlikul kirjanikul olla honorar esmajärgulise tähtsusega, kuigi elame ülimate materialistlikus ühiskonnas — tema ülesandeks peaks esmajoones ikkagi olema eesti teatri teenimine ja tasuks sellest saadav sisemine rahuldus. Siin aga kerkib jälle esile küsimus — kummal viisil oleks üks võimekas näitekirjanik oma rahvale väärtuslikum: kas siis kui ta loob ainult oma rahva-killule eestiainelisi näidendeid, või sel juhul kui ta kirjutab hea üldainelise, ka teiste rahvaste teatritele temaatiliselt vastuvõetava teose ja aitab sel viisil viia meie kultuuri rahvusvahelisele tasemele? Ideaalne oleks olukord loomulikult siis kui ta suudaks täita mõlemaid ülesandeid, kuid siin läheb meie soovunelm kindlasti juba liiga kaugale.

Aga jätame selle probleemi kõrvale ja küsime: kas võimaldaks meie pagulasteater üldse ka eesti ainestikul kirjutavale kompetentsele näitekirjanikule täielikku loominguulist vabadust? Kas ta saaks siin „laulda selliselt nagu ta nokk on loodud“? Kas ta peaks ka pagulasprobleemide käsitlemisel arvestama teatavate, eksilis väljakujunenud tabudega enne kui ta teost üldse sõandaks lavastada? Ja kui keegi julgekski seda nõuet ignoreerida, kas siis ei teki võimalus samasugusteks meelepahademonstratsioonideks nagu Hochhuth'i „Der Stellvertreter“i puhul katoliiklikes maades?

Ja teisest aspektist — kuna meie teatripublikus moodustab valdava osa traditsioonilist meelelahutust otsiv vanem generatsioon, kes on ükskõikne või koguni vaenulik uute eksperimentide suhtes ja kelle huvi teatri vastu lavastajad püüavad loomulikult säilitada, millist kõlapinda leiaks seal eesti näitekirjanik, kes kirjutab näiteks Ionesco, Albee või Pinteri voolusoont mööda, ehkki individuaalsetlikult ja kas või rahvuslikult? Senikaua kuni need küsimusmärgid püsivad, ei saa täiel määral väita, et talendipuudus oleks a i n u s põhjus, miks meie algupärase näitekirjanduse saabas ei saa kõndida kuuldava kriuksuga.

Kui ei teadnud

Kui ma ei teadnud mis oli
paberist lõikasin punast kuud
metsasaagide musti hambaid

Külapoiss vilistas linnule
jalgu on hommik lohistand
üle läve astunud samme

Kui ma ei teadnud mis oli
soojust õhkusid rattakummid
laulsid paela tolmusel teel

Sipelgasilm

Pilu pillergas sipelgasilm
pilu läbi piilus sipelgasilm
kõik sipelgad sibasid tolmusel teel
küläs külimit tuulati tolmu

Kurvalt jahvatas sipelgasilm
käsikivi kiiradi käärat
teri tuulte ja tolmu seest
kiiradi käärat

Ära kurvasta sipelgasilm
küll käid sinagi leeris
naeruga tolmu tuulama jooksed
tolmune tuul küpsetab tuld

Pilu pillergas pillardi pillati
pillati teedele külimit tolmu
tolmuga alla ja üles ja alla
tantsis tantsis Sipelgasilm

Lävel

Minu läve ette kõndis
raba raskejalgselt.
Nagu kerjus seisin lävel,
iseenda ukسلävel,
põlvitades valge-palgselt.

Kahe oja kalda vahel
silmstad kihud, mustad ussid
silmust heitsid sisesedes,
päisepäeval visisedes
tormid sõudsid tühjal lahel.

Raba sisse ennast peitsin,
päeva ukse ojas leidsin,
põlvitades valge-palgselt.

Mustik ammus ukسلävel,
leinas laadal müüdnud sõpra.

Mälestus pulmadest

Pulmade puna-torused taadid
vahtisid kaestatud silmi
noh kui oleks küll võtaks

Aga sini-sinisemat triipu vaadid
välja tulid maa vagude vahelt
nagu ei keegi enne poleks mütand
valgeks põletatud oraga emase silmi

Taadid laulsid õrrel nagu kuked
sestap maa ramm kääris sõnnikukuhjade
kõhus

ja vaadid va pulma vaadid
ja ruskepõselised taadid
vahtisid aja seistes nooriku silmi

Lahkujale

Kananaha nahutaja
 kübarasepp
 tinakübara nahutaja
 toonesep

Vildid jalas läks magama
 kui oli päevad külmas karelnud
 nina punane nagu küünla taht

Mulla alla sooja pessa
 päev kui kõrtki ei andnud
 pesakõrred higis ujusid
 alla vett nagu päevgi

Kananaha nahutaja
 välja all laulis kübarasepp

Nüüd tinakübarat passitab pähe
 murueitede abiga

Tobu Tõnn

(Ta astus vette pärast pidu
 24. juunil 1942 ja ei tulnud tagasi)

Trampis kord taludes võsasõnn,
 metsa tagune Tobu Tõnn —
 õued tüdrukuist loogus.

Vihastas Kihnu Kõnn,
 kosjateed kihutav Kihnu Kõnn,
 et käratas Kõnn:
 „Tule merele, põnn!
 Sooled säe kalade roaks,
 mere põhja saad toaks!“

Piigad pilasid: „Pinn-põnn —
 tule turule, Tobu Tõnn,
 kuivale kukkond võsasõnn,
 merel sulle vast õitseb õnn!“
 Tõnni pruudigi kaaberdas Kõnn.

Tatsas kurvalt randa Tõnn,
 vahtis merd nagu väravat,
 sõnn uut karjamaa väravat —
 meri näkkidest loogus.

Näkid nutsid: „Pinn-põnn —
 maale eksis me Kihnu Kõnn!
 Tule Tõnn, võsasõnn,
 meie kaisus õitseb õnn!“

Nüüd mere põhjas pritsib puid,
 näkineidude õunauuid,
 mere paradiisi kolind Tõnn.

Johannes Jans
Shveits
Linool, 1955

Küll paljud akvarellistid on harrastand veeäärsete maastike maalimist, pole vist ainustki, kes oleks leppinud ainult kuivamaa motiividega ja seda pole teinud ka mitte Johannes Jans, kuid kes oma elu viimase aastakümne veetis Šveitsi mägismaastikus ja seetõttu sai sinna igavesse motiivideringi lisaks mägestiku suletud vaated koos inimtühjade hüttide ja pilvise atmosfääriga. See oli kaljune ja karge maailm — kohati murtud vegetatiivsest lopsakusest kus ta elas ja mida ta kujutas ja mis sobis tema raskepärasele ja nagu värvainest täidetud akvarellitehnikale ja millest ta ei loobunud ka siis, kui ta kujutas vett või õhku sulatades neid kokku järelimpressioonistlikuks tervikuks. Jõed ja kaldaäärsed maastikumotiivid mis nagu obligatoorselt kuuluvad vesivärvimeistrite temaatikasse ei omanud tema töödes mitte kerget läbipaistvust ja peegeldumist — küll aga sügise sumbust ja pilvesilma tuhmust ja sama juhtus ka nägudega või üksikute figuuridega kui ta neid juhtus maalima. Ta nagu üldse ei maalinud mingit kindlat maakohta või motiivi — vaid ainult omaenda impressiooni ühest maakohast või motiivist, luues seega omaenda maailma: jansiliku, väikesemõõdulise, sumbusatmosfäärilise ja intiimse.

See visand tema elulõpu eelsest toodangust oleks ebatäielik, kui unustaksime sulevisandid ja linoollõiked milliseid ta tegi rutates ja rohkesti ja kuhu ta nagu paigutas oma sisimad reaktsioonid kaugema ja lähema ümbruse ning inimeste suhtes. Need on nagu kommentaarid tema mõtetele, sõnadeta kriitika mis mõnikord on iroonilised, mõnikord sapised, mõnikord lihtsalt humoristlikud. Ja neid sõnadeta kommentaare armastas ta lisada oma kirjadele nagu selgituseks ja täienduseks — nagu juhuks et sõnadest pole jatkunud või et ehk pole küllalt vastavad olnud sellele, mida ta oli soovinud ütelda. Nende sulevisandite ja lapidaarsete lõigete kaudu on ta oma isiku nagu lahti teinud ja näidanud, et vaadake, seda arvan ma iseendast ja maailmast ja inimestest. Ja kuigi see arvamine kellelegi midagi ei tähen-

Johannes Jans
Kurat
Linooll, 1958

da ja midagi maailmas ei muuda on see kõik ühe kunstniku ja inimese aus ja loomupärane reaktsioon — küll mitte väga sügav, siiski soe ja inimlik — ning sellisena väärtuslik.

NÜÜD MAA-ALL ISTUB KEEGI,
silmad tal tilguvad verd,
oli küll uhkemat nägu
ja mõnda ettegi nägi,
siis kui oli veel vägi
ja silmad ei tilkunud verd:
kunagi oli vist jõgi,
mil taeva ja põrgu vägi.
Kõike mida ta tegi,
kui silmad ei tilkunud verd,
ja kõike mida nägi,
nüüd matmas uní kui mägi.

Kas pöörata otsustas Jõgi? —
silmad sääil tilkusid verd;
või sündis kusagil Jõgi? —
silmad siin enam ei räägi.

Ajad on jällegi segi:
silmad tilkusid verd.

Ei aega läbinud seegi:
tühjaks jäi ta sigi.

Silmad tal enam ei räägi.
Silmad tal enam ei räägi.

Maa-alla astus keegi,
silmad tal tilkusid verd.

RATTAD RATTAD HUNDI RATTAD
kullakarva oranžikirja
mustakarva hundi rattad
ringi ringi ringiratast
kullakarva
kuradid

hundi libud libu hundid
hundikiigel üle võlli
kuldse rasva karusellil
justkui varjud tulevalges
üle varjude
maa

hundid libu põrgu veavad
päästavad ja põrgu veavad
trepist alla trepist üles
ringi ringi ringiratast
kavalad kui
kuradid

hundid hundid libu viivad
libud libud hundi viivad
ringi ringi ringiratast
surisevad surma rattad
kullakarva
kuradid

üle varjude maa

SIIS PÄIKESEGI NAER

riietub pilvede leina
 ja lahkub vaikselt kui leinajad
 laotavad juba lund
 ning vareste irvitus vaibub
 ega segagi enam
 und

TANTSIB KIISU

tantsib kiisu
 laulis keegi

kolme piiga
 sõõris

ülemises metsas

kuu kutsakest anudes

õõ nüüd mul see õud
 oigas pean alla
 astuma

kandis
 langes

poissi veel ei olnud

verised
 kivid

hoia kinni

uppi lendad

aiateibad teibasse

valge laev läks põrgusse

kõrisesid

kõverad rauad

värisesid verised

saagu saagu ma sajatan

sinised

kivid

sisemine
 tuul tõuseb
 värisedes
 ise

keegi lendab
 üle hirmu
 sirge piida
 poole

kuupaadis väinamaine

loomine

omaga

omega

Johannes Jans
Pahandus ehk Ninaving
Linool

I

Millega saaksime mõjustada meie noorte vabatahtlikku siirdumist eestlaste leeri, eriti meie noorte haritlaste osas? Arvan, et kõigepealt eesti keele ja kultuuri omapära parema selgitamise ja rõhutamise abil. Ma ei mõtle sellega, et eesti keel oleks kauneim maailmas, meie rahva ajalugu see kõige vahvam, meie kultuur see kõige peenem ja kõrgetasemelisem. See paneb kriitiliselt mõtlemaid noori ainult irooniliselt muigama. Aga kuigi meie pole just maailma tipprahvaste seas, siis ei pea meie siiski häbenema ei oma rahva väiksust — ka Iisrael ja Kreeka pole mingid suurrahvad! — ega meie keele ja kultuuri omapära, mis on tõeline ja mitmeti vägagi huvitav. Eesti vaimuelu kiireloomuline tõus ja areng möödunud sajandi algusest kuni tänapäevani on tõde, mis ei vaja erilist ilustamist, ainult rohkem tutvustamist — kainelt, kriitiliselt, tasakaalukalt. Mis kõik pole eestlastega juhtunud sajandi jooksul, mille piiritulpadeks olgu meie kaks eepost: Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Kalevipoeg“, mis ilmus täielikult 1861. aastal, ja August Annisti „Lauluema Mari lugu“, mis mullu ilmus Tallinnas. 1861 ja 1966, Kalevipoeg ja Lauluema Mari on meie piirikivideks. See aeg hõlmab väga palju: eelärkamisaja romantikat (selle tipuna Kreutzwaldi elutöö), ärkamisaja rahvusromantikat (keskendatud Koidula elus ja toodangus), sajandivahetuse realismi (mille tähtsamateks nimedeks on Juhan Liiv, Vilde ja Kitzberg), 1905. aastal sünnib „Noor-Eesti“, Eesti Vabariigi lävel aastal 1917 tõuseb „Siuru“ lendu, iseseisva Eesti viimane kirjanduslik rühmitus „Arbujad“ kristalliseerub Pätsu ajastul 1934. a. ümber, siis tuleb Teine maailmasõda, esimene nõukogude okupatsioon, lõpuks meie rahva ja kirjanduse hargnemine kahte harru — üks paguluses Läänes, teine okupeeritud kodumaal Idas. Pagulaskirjanduse ainulaadseid saavutusi võtab esmakordselt kokku äsja ilmunud Ants Orase ja Bernard Kangro poolt kirjutatud teos „Estonian Literature in Exile“ (EKK, Lund, 1967). Okupeeritud kodumaa kirjandusest hakkavad aegamööda kainemalt ning õiglasemalt nii kodumaa kui ka paguluse kriitikud eraldama tõelisi kuldteri propaganda aganaist. Need sada aastat eesti kirjanduse arengut, ühest eeposest teiseni, on põnev lugemismaterjal, sest kirjanduses peegeldub kõige olulisemal kujul meie hiljutine dramaatiline ajalugu.

Nii meie soome-ugri keel kui ka selles keeles kirjutatud kirjandus on otsinud ning leidnud oma ilme slaavi ja germaani kultuuri mõjusfääride ristpunktis. Tundmata saksa ja vene keelt, samuti neis keeltes kirjutatud kirjandust, on raske määratella, mis on algupärane saavutus ning mis on võib-olla naabritelt laenatud või siis neilt otsustavaid ergutusi saanud kirjanduslik teos. Aga juba Kristjan Jaak Peterson möödunud sajandi algul tõlgib kreeka keelest Anakreoni klassikalisi värsse, pöörab uudishimuliku pilgu Soome poole. Soome sild on olnud otsustava tähendusega meie kultuurilise eneseteostuse teel. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ oleks vaevalt valminud tõuketa, mille andis Võru laulikule „Kalevala“ ilmumine. Mida tähendas Soome noor-eestlaste sugupõlvele, peaks küll igale eesti haritlasele selge olema: Suits, Tuglas, Ridala ja Aavik ületavad mitmekordselt selle huvi soome keele ja kultuuri vastu, mida võis tähele panna Petersoni, Kreutzwaldi ja Koidula juures. „Noor-Eesti“ Soome-vaimustusega saame õieti ainult võrrelda veel tänapäeva kirjanikkude sooja suhtumist hõimurahvasse, mõtlen siin Valev Uibopuule, Ivar Grünthalile, Ilmar Talvele ja teistele

*) See kirjutis põhineb Torontos ja Kotkajärve Metsäülikoolis 1967. a. augustis peetud ettekandel.

„soomepoistele“. „Arbujate“ sugupõlvest kolmekümnendail aastail olid vist suurimad fennofiilid Ants Oras, kes on tänapäevani välja vilgas tõlkija soome keelest, ja „Kalevipoja“ uurija August Annist, kes eestindas 1939. aastal „Kalevala“.

Võrdleva kirjandusloo perspektiivist on eesti kirjanduse areng kõike muud kui ühekülgne või üksluine. Kreeka, saksa, vene ja soome kirjanduse mõjutusi oleme juba lühidalt puudutanud. Noor-eestlastega muutub see euroopalik pale veelgi mitmekesisemaks. Esiteks oli neile kõigile prantsuse keel ja kirjandus lemmikeeskujuks, kusjuures Suits jälgis ka hispaania ning Ridala itaalia kirjandust suure tähelepanuga. Kui meie ei taha alustada 19. sajandiga, siis vähemalt noor-eestlastest saadik on meie kirjanduse suured saavutused olnud euroopaliku Eesti teostused. Algupärase loomingu rööbiti on kulgenud mitmekülgne, kõrgetasemeline tõlketoodang, mis on teineteist pidevalt viljastanud. Suits, Tuglas, Aavik ja Ridala on kõik olnud edukad tõlkijad. „Siurulasist“ paistavad selle poolest eriti silma Marie Under ning Johannes Semper, viimase Emile Verhaereni ja Walt Whitmani, Boccaccio ja Pablo Neruda eestindused on meisterlikud. Under jällegi Baudelaire'i ja Rilke tõlkijana, Lermontovi ja Pasternaki vahendajana, saksa ekspressionistide luuleantoloogia koostajana on nimi omactte. Nagu võis oodata, jätkus see paguluses. Ants Oras lisas oma niigi rikkale tõlkebibliograafiale kodumaa aegadest Goethe „Fausti“ mõlema osa virtuoosliku kujunduse, eestindades samuti T. S. Elioti, R. Frosti ja P. Valéry luulet. Ilmar Laaban on tõlkinud Hölderlini, Baudelaire'i ja prantsuse sürrealiste, Ivar Grünthal — soome, hispaania, uuskreeka ja rootsi uusimat luulet (kõik ilmunud ajakirja „Mana“ veergudel).

Armastame rõhutada, et Eesti kuulub Lääne-Euroopa maade hulka, kuigi Pariisist ja Londonist vaadatuna ta asub üsna kaugel idas. Meie kirjandust viimase sajandi vältel uurides ei ole see ainult kena soovunelm, vaid ka asjalikult demonstreeritav tõik. Euroopalik Eesti kestab niikaua kui leidub kirjanikke ja kunstnikke, muusikuid ja õpetlasi, kes seda sünteesi ikka jälle teostavad ja selle läbi euroopaliku Eesti olemasolu ka maailmale tõestavad. Jätsin sellest loetelust targu välja poliitikud, kes okupeeritud kodumaal peavad täitma Moskva käske ja paguluses on üsna piiratud tegevusalaga. Huvitav ja tähtis on aga tõdeda, et vaatamata meie rahva praegusele raskele ajaloolõigule, pole eesti kultuuri kontinuiteet katkenud ei paguluses ega kodumaal. Riigi olemasolu võib lühemaks või pikemaks ajaks lakata, ilma et üks rahvas kaoks, sest kultuuri kontinuiteet tagab rahva hinge edasielamise ning võimaldab ühel päeval ka iseseisva riigi uuestisünni.

II

Haritlased, kirjanikud, kunstnikud ja heliloojad on hästi teadlikud sellest kultuuri kontinuiteedi tähtsusest. Antud piiratud oludes teeb nende enamik oma võimaliku selleks, et vähemalt vaimne euroopalik Eesti ei püsiks edasi ainult paguluses vabas maailmas, vaid teostuks ikka uuesti ka okupeeritud kodumaal. Olukord on raske, seda teame ju kõik. Partei eeskirjad ja kõiksugu teised kammitsad raskendavad meie kultuuritegelaste tööd kodumaal. Seda enam pälviv meie siirast imetlust iga euroopaliku Eesti teostus tänapäeva kodumaal. Tahan järgmises anda ainult mõningaid näiteid, seejuures piirdudes kirjandusega. Jätan samuti selles seoses kõrvale vanimate autorite nagu Tuglase ja Semperi algupärase loomingu ja nende tõlketööd, samuti nooremate kirjanikkude tegevuse

mõlemal alal — vihjan ainult Ain Kaalepi*, Jaan Krossi ning Jaan Kaplinski püüdlusile maailmakirjanduse väärtuste vahendajatena eesti lugejale. Koondan oma tähelepanu neljale autorile, kes kõik kuuluvad „arbujaate“ koolkonda (või asuvad selle naabruses): August Annistile, Betti Alverile, Uku Masingule ja August Sangale. Meie vabariigi lõppaastal oli Annist 41, Alver 34, Masing 31 ja Sang 26 aastat vana. Kõik on oma kõrgema hariduse saanud vabas Eestis, kõik jäid Teise maailmasõja järel kodumaale. Nad kuuluvad aastakäikudesse, keda iseseisva Eesti kaotus tabas võib-olla kõige raskemini. Annist ja Masing olid mõlemad õppejõud Tartu ülikoolis — üks kirjandusteaduse, teine usuteaduse alal —, Alver ja Sang jällegi olid täie tunnustuse võitnud noored luuletajad. Iseseisvas Eestis oleks nende arengutee kindlasti viinud aina kõrgemale saavutusile. Kuidas käis nende käsi teise nõukogude okupatsiooni jooksul?

Annist ja Masing viibisid kuuldavasti mõned aastad Siberis, kus raskelt kannatas nende tervis. Naasnud kodumaale oli ja on ikka veel Uku Masingu elu ja töö olnud eriti tõkestatud. Betti Alver on oma abikaasa, luuletaja Heiti Talviku traagilise surma järel vene koonduslaagris 1945. aastal olnud 1962. aastani luuletajana kas nüüd otsese põlu all või siis ise keeldunud kirjutamast-avaldamast värse, mis kompromiteeriks tema kui kirjaniku vaimset integriteeti. Alver elatas end neil süngemal aastail tõlkijana, pühendades kümnendi 1954—64 oma lemmikpoeedi Puškini värssromaani „Jevgeni Onegini“ eestindamisele. Muutus Alveri hindamises kodumaal algas 1962. aastal ilmunud poeemide ja ballaadide vihuga „Mõrane peegel“, millele järgnes 1964. aastal „Jevgeni Onegini“ väljaanne raamatuna. Luuletaja 60. sünnipäevaks möödunud aastal ilmus valimik kogu tema toodangust tähendusrikka pealkirjaga „Tähetund“; „Loomingus“ ilmusid tuluuued luuletused ühes tunnustava ülevaateartikliga K. Murult, luuletaja ise kuulutati partei poolt „teeneliseks kirjanikuks“ ning talle loovutati mullune Juhan Liivi auhind. See polnud ainult kodumaal elava suurima luuletaja täielik rehabilitatsioon, vaid samuti tema isiklik triumf, sest tunnustus oli saavutatud vähimagi kompromissita.

August Sanga viimane iseseisvusaegne luuletuskogu ilmus 1939. aastal („Müürid“). Järgmine kogu nägi päevavalgust alles 1963. „Võileib suudlusega“ sai siis ka äärmiselt suure ja teenitud menu osaliseks oma ehtsa kodanikujulguse ja sügava rahvapärasuse tõttu. 1965. aastal ilmunud valimik Sanga kogu loomingust aastail 1933—1963, mis tähistas tema 50. juubelit, näitab oma ülihuvitavas kronoloogias, et 1940. ning 1956. aasta vahel pole luuletaja loonud ühtki luuletust, mis tema meelest väärriks jäädvustamist. Ka Sang kasutas tõlkimist ainukese ausa töövõimalusena, mis talle kui kirjanikule oli veel lahti Stalini terrori ajastul. Tänavu ilmunud Goethe „Fausti“ mõlema osa eestindus on kahtlemata Sanga senise tõlketegevuse tipuks ja väärrib kõrvutamist Alveri „Jevgeni Onegini“ tõlkega. Praegu kodumaal asuvaist ja ka sääl luuletusi avaldavaist luuletajaist austab noorem kirjaniike sugupõlv vist kõige enam Alverit ja Sanga.

Kas Uku Masingut siis kodumaal ei tunta? Trükis on ta praegu kättesaadaval ainult tõlkijana, näiteks „Kreeka kirjanduse antoloogias“ aastalt 1964, milles ta on esindatud vaimustavalt ainulaadsete eestindustega Pindarose, Aischylose, Bakchylidise, Kallimachose ja Aristophanese klassilisest luulest ning dramaatikast. Luuletajana tunnevad teda peamiselt need, kes on temaga Tartus isiklikult tuttavad või jällegi loevad tema värse omaaegses „Neemed vihmade lahte“

* Kaalepi haruldane tõlkevalimik Lorca luulest „Kaneelist torn“ (Tallinn 1966) väärrib eri vaatlust, mille kavatsengi sellele peatselt pühendada.

trükis (1935. aastast) ja käsitsi paljundatud ära kirjad. Nagu kõik meie kirjanduse sõbrad hästi teavad, on Masing oma teise luuletuskogu „Džungli-laulud“ hoopis Läänes, ühes pagulaskirjastuses avaldanud. Rääkimata selle luuletuskogu kõrgeast kunstilisest väärtusest, on see seni esimeseks „pasternak-liku“ läbimurruks Läände, mis on teada kogu Baltimaade ulatuses.

Kuna oletan, et August Annist on üldiselt vähim tuntud neist neljast autorist, tahan veidi pikemalt peatuda tema elulool ja bibliograafial. Dr. Annist on sellest nelikust see kõige vanem, täpselt 68 aastat vana. Iseseisvuse ajal oli ta peamiselt tuntud meie „Kalevipoja“ põhjalikema tundjana, avaldades sel teemil kolmeosalise suure uurimuse: „Kalevipoeg eesti rahvaluules“ (1934; mis oli tema doktori-väitekirjaks), „Kalevipoja saamisluu“ (1936) ning saksa okupatsiooni ajal „Kalevipoeg kui kunstiteos“ (1944). Nagu varem mainitud, ilmus 1939 tema „Kalevala“ tõlge, 1944 — uurimus „Kalevala kui kunstiteos“. Selle kõrval oli ta agar kirjanduskriitiku ja publiksistina, kirjutades eriti palju soome kirjanduse üle ja tõlkides soome luulet. Iseseisvuse viimasel aastal oli ta kirjandusteade dotsent Tartu ülikoolis. Esimene raamat Teise maailmasõja järel, mille Annist kodumaal avaldas, oli tema „Kalevala“ uus kujundus. See ilmus 1959. 1961/1963 ilmunud esimene „Kalevipoja“ tekstikriitiline väljaanne ühes kommentaaride ja muude lisadega on monumentaalne saavutus, mille toimetuskolleegiumi tegevtoimetajana leiame August Annisti. Mullu lisas ta sellele põhjapanevale teosele uue uurimuse „Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad“. Sellest tegevusest näeme, kui koduselt tunneb end see õpetlane ja tõlkija soome-ugri rahvaluule pärimuste vallas. Oma huvi eepilise luule traditsioonide vastu ka väljaspool soome-ugri keeleala näitas ta kahe suurejoonelise tõlkega: 1960. aastal ilmus tema Homerose „Iliase“ ja 1963. aastal „Odüsseia“ eestindus. Nagu kõigest sellest ei piisaks mitme mehe elutööks, lisas ta möödunud aastal oma enda põimitud eepose — Lönnroti ja Kreutzwaldi eeskujul — meie rahvalauludest. „Lauluema Mari kangelasluu vanast orjaaajast rahvapärimumustest põiminud August Annist“ on selle üllatava teose täielik pealkiri. Kodumaa väljapaistvama graafiku Vive Tolli peenes kujunduses ja tema omapäraste hingestatud illustratsioonidega (milledes elab jõuliselt edasi Kristjan Raua ja Eerik Haameri pärand) on see raamat juba täna harulduseks muutumas. Kes ei tahaks näiteks omada Kreutzwaldi „Kalevipoja“ esitrükki?

Nende nelja praegu kodumaal loova kirjaniku sõjajärgses loomingus võime seega eraldada kaht loomingulist kihti. Esiteks algupäraste teoste uhke rida, mis hõlmab Sanga „Võileiva suudlusega“ (1963), Masingu „Džunglilaulud“ (1965), Alveri „Tähetunni“ (1966) ning Annisti „Lauluema Mari loo“ (samuti 1966). Rööbiti selle reaga jookseb aga maailmakirjanduse klassika vahenduste aukartust äratav sari: Annisti „Ilias“ (1960) ja „Odüsseia“ (1963), Masingu panus „Kreeka kirjanduse antoloogias“ (1964), Alveri „Jevgeni Onegin“ (samuti 1964) ning Sanga „Faust“ (1967). Mõlemad loomingulised read on selgesti omavahel seoses. Need ongi need euroopaliku Eesti teostused eesti tänapäeva kirjanduses, milledest tahan siin kõnelda. Kas pole huvitav ja igale eestlasele lootust andev, et kõik need saavutused on takistamatu jõuga murdnud esile kuuekümnendail aastail? Euroopa kirjandus on mõeldamatu ilma selliste klassikuteta nagu Homeros, Pindaros, Goethe ja Puškin. Eesti viimase kolme aastakümne dramaatilise ajalugu peegeldub vaevalt kuskil mujal nii haaravalt ning ühtlasi oluliselt kui Sanga, Masingu ja Alveri luules. Pagulasluules saaks nende kõrvale seada ainult Gustav Suitsu „Tolmu ja tule“, Ivar Grünthali ja Kalju Lepiku luuletuskogusid. August Annisti vastne kangelasluu Lauluema Marist aga seob omavahel kõiki orjaaegu, näidates seejuures väga meeldejäävalt kuidas laulu ehk kultuuri

kontinuiteedi abil meie rahva vastupanujõud pole minevikus katkenud ning ei vaibu nüüdki. Need teosed on vaimse, rahvusliku vastupanuliikumise väljendused, mis peaksid meidki paguluses julgustama edasi võitlema. Euroopalik Eesti ei püsi edasi ainult vabas maailmas, vaid teostub ikka jälle ja suurte raskuste kiuste isegi venelaste poolt okupeeritud kodumaal.

Eritleme nüüd veidi lähemalt Annisti, Alveri, Masingu ja Sanga kuuekümnendate aastate saavutusi algupärase loomingu ja tõlkimise kaudu. Kõigepealt August Annist. Saatesõnas „Lauluema Mari kangelasloole“ kirjutab ta meie rahvalaulude naissoost laulikust: „Ei, nad ei olnud ‚vaikiv, ununev lehekülj aegade raamatus‘. Meie taga on aastasadade, aastatuhandetepikkune kultuur — ja need laulud on selle kultuuri kaunim õis, meie esiemade hinge kroonika, nende elu ja elutarkuse piibel. Selle abil võime meiegi tagasi vaadata kadunud aastasadadesse, võime rikastada oma elu nende minevikurikkustega. Sest hoolimata välisest vaesusest olid nad siiski küllalt rikkad, küllalt tundeergad, ja oskasid oma tundeid sõnadesse vormida, ehk pareminigi kui meie.“ Vaatamata „Kalevipojale“ ja Kalevi tegude ümber üles kasvanud muistenditele ei ole meie rahvalaulude enamik meeste poolt loodud ja meil puudub karjala taatide taoline tugev luulekool, mis unistas vägitegudest. Meie rahvalaul on peamiselt lauluemade poolt loodud ning peegeldab nende loojate rasket elulugu. Nagu ütleb edasi oma saatesõnas August Annist: „Teil lauluemadel aga polnud lusti ega aega leelutada fantastiliste imekangelaste juhtumistest nagu karjala taatidel. Teie lõite lugusid ainult omaenda igapäevasest elust, selle raskustest ja rõõmudest — ja ainult neid on tarvitatud siin, Teie kujutasite mitte sõjameeste, vaid kõigepealt oma soo eluvõitlust, orjaaegsete naiste saatust — ja nende hulgast on võetud ka siinse loo peategelane. See on siis teisiti kui paljude teiste rahvaste kangelaslugudes. *Kuid nois oludes oli ka teie argielu kangelaslik: te mitte ainult ei kestnud ses hädademeres, kus nii paljud meie hõimud uppusid. Te isegi kasvasite, kõigi hädade kiuste, ja lõite uue, omapärase luulemaailma. Sest teie oskasite olla ise ilu tegijad, laulda ka ‘läbi murede, läbi leinatse südame’.* Ma arvan, säärane elu väärrib kangelaslugudes jäädvustamist enamgi kui vastastikused tapatalgud või võõraste linnade vallutamised. *Ja just seesugust eeskujut, seda visadust ja elujõudu ja trotsimisuhkust, sellist töö- ja loomisrõõmu vajame ikka jälle ka meie.* Sellepärast, ma arvan, on ka teie sajanditetagune loomingu nüüdki veel aktuaalne ja vajalik — nagu kogu klassika. Olen püüdnud olla ainult üks teie töö vähenõudlikke jätkajaid ja säilitajaid“ (minu väljatõste, I. I.). Tsiteerisin nii pikalt, sest arvan, et Annist ei kõnele ainult minevikust, vaid üsna selgesti ka olevikust: ta ei koostanud seda eepost ainult mineviku ülistuseks — rööbikjooned meie kaasajaga on ju igale tähelepanelikule lugejale kodumaal ja paguluses tajutavad. „Kalevipoja“ suurim tundja on vanas eas asunud teise, oma enda eepose põimimisele, seekord aga on peakangelaseks naine. Kas pole see tähelepanuväärne? Ainulaadne ja sügavalt demokraatlik tasakaal näib valitsevat meie kirjanduses, sest Kretzwaldi „Kalevipoja“ kõrval seisab nüüd Annisti „Lauluema Mari“, niisama nagu Liivi, Suitsu ja Visnapuuga võistlevad samaväärselt Koidula, Under ja Alver. Annisti eepose sünd on nii endastmõistetav, et nagu raske on uskuda selle kangelasloo koostamise viibimist tänapäevani. Meie rahvalaulude kogudes oli tänini peidus see otse arhetüüpiline lauluema elukulg, mille alles nüüd on jäädavalt sõnastanud August Annist tulevaste sugupõlvede jaoks. Mis siis juhtub selles loos? Mari on vaeslaps, kes avitab ühte haavatud sõjameest, keda ta metsas uidates kohtab. Ta ravib salaja tema haavu, armub temasse. Sõjamees lubab tagasi tulla, kui ta on maksnud kätte omaste tapjaile. Sõdur aga ei naase ning vaeslaps Mari satub kõikide põlu alla. Ta elab saunikuna ja käib mõisa põldudel

tööl. Tema poisikese Udrese lapsepõlv ei tule tema omast palju kergem, sest teised lapsed nõõgivad teda vallaslapsena. Poiss põgeneb isegi kord kodust ära oma isa metsast otsima. Ema Mari kaebab oma valu järgnevais regivärsilisis salmes: „Olen ma tütar, kes emata, juba ammu ka isata,/ ise halba orjakene, veel viletsam leskinaine./ Mured mulle kõik tulevad, valud peale kõik vajuvad,/ nüüd tuli mure tulisem, valu viimne nüüd vajusi./ Nüüd tean halva halvemagi, nüüd tean kurva kuuendagi:/ ema, kel kullake kadunud, lesk, kes leinab ainukesta.// Kus nutab isatu poega, sinna kaevu kaevatakse;/ kus itkeb ematu tütar, sinna uhkab allikake;/ kus see kurdab orja vaene, sinna tekib tiigikene;/ kus vesistab vaenelapsi, sinna jääb kui järvekene;/ kus aga nutab leskinaine, sealt jookseb kui jõeke.“ Ja siis valust murtud ema suust tuleb prohvetlik nägemus kogu meie maa traagilisest saatusest läbi aegade: „Oh sa maa murepimed, oh sa taevas me tumeda,/ kui ma ei leia kullakesta, siis oled neetud, maa, sinagi,/ saad vaid leski sünnitama, murekandjaid kasvatama,/ andma orbusid alati, kandma orjasid alati.// Siis pole lootust ju sinulgi, siis jääd eaksi orvumaaksi,/ orvumaaksi, orjamaaksi, Maaria muredemaaksi,/ emadelle oigemaaksi, võrastelle võimumaaksi,/ ülbeile ilutsusmaaksi, vangide viletsusmaaksi,/ eaks kõigeks uinumaaksi, maaksi hirmsade unede.“

See on kogu kangelasloo sügavama ahastuse kohaks. Noorik leiab aga oma lapse naabertalust ja „Aeglaselt elu edeneb“. Palju kannatanud ja näinud Marist saab „kuulsus viie valla peale“, sest ta oskab haigeid ravida, ämmaemandaks olla, oma laulu läbi südameid rõõmustada: kas ta nüüd „laulab läbi murede“ või kutsub teisi üles „Ilugeme, kui veel võime“, ikka on lauliku sõna elamise ning üleelamise tarkuse vahendajaks kuulajaile. August Annisti saavutus on minu meelest lihtsalt geniaalne: sest kui paljud tõesti leiavad aega meie rahvalaulude uurimiseks suurtest teaduslikest väljaandeist (tähendab: kui need on üldse kellelgi käepärast)! Nüüd aga saab tänapäeva lugeja hea kujutluse meie rahvalaulu pildistiku ilust, sõnastuse peenusest ja kaunikõllalisusest lugedes Annisti poolt põimitud regivärsilise „Lauluema Mari loo“ 82-l leheküljel.* Muistendid Kalevipojast päästis unarusest möödunud sajandi keskel Võru tohter Ristmetsa Vidrik. Meie rahvalaulu aardeid ohustas vist täpselt sarnane unarusse vajumise saatus, sest kui ainult eriteadlased nendega tegelevad ning mitte enam harilikud kirjanduse sõbrad, siis muutuvad nad surnuks, museaalseks klassikaks, mida küll aupaklikult kiidetakse, vaevalt aga loetakse ja üldiselt tuntakse. Arvan, et lugeja, kes võtab kätte ja loeb Annisti „Lauluema Mari loo“, saab isu ka meie teiste rahvalaulude lugemiseks. Nannisti lauluema Mari on taaselustatud, tõeline naisekuju kaugest minevikust, kellega saame kaasa tunda ja kaasa elada. Tema kuju kaudu saavad nimetud rahvalaulud isikliku ilme, muutuvad lihaks ja vereks. „Ega ma lõbusta laula, ilma hooleta helise,/ ma laulan läbi murede, läbi leinatse südame,/ läbi hoole hoogudegi — lauluga muret lahutan./ Südames on süüda palju, palgeil paksu on mureta./ Suu laulab, süda mureteb, silmad vetta veeretavad,/ pale laseb laineida! Südames mul sütevakka,/ pealael on lõke laia, põüessa tuli punane.“ See on ehtne, suur, haarav luule, eks ole, milles heliseb meie keele pillil terve inimese olemus, süda ja hing, mure ja rõõm, jah elurõõm ja surmakurbus. Ja sellest rahvalaulust on ainult samm näiteks Betti Alveri kuulsa luuletuseni „Süda“, milles loeme: „See on kuum ja puna voogav, see on mure-mahutu,/ see on tuksuv inimsüda, igavesti rahutu.“ Kui lähedal on Lauluema Marile meie kõige intel-

*) Nagu loeme Hildur Niidu arvutusest „Sirbis ja Vasaras“ (11. 8. 67), on „Lauluema Mari lugu“ ainult esimene osa ulatuslikumast poeemitsüklist, mis edaspidi käsitleb poja Udrese saatust.

adekvaatselt jäljendada kui just ja ainult eesti keeles. Võtkem ainsa näitena kasvõi esimese runo kuulsaid algridu. Nad kõlavad soome algupärandis teatavasti nõnda: „Mieleni minun tekevi,/ Aivoni ajattelevi/ lähteäni laulamahan,/ Saa’ani sanelemehan,/ Sukuvirttä suoltamahan,/ Lajivirttä laulamahan;/ Sanat suussani sulavat,/ Puhe’et putoelevat,/ Kielelleni kerkiävät,/ Hampahilleni hajoovat.“ Muidugi on eestindus märksa mahedama kõlaga, pikemate soome sõnade asemel on lühemad eestikeelsed vasted ja algupärandi napi kahesõnalise värsirea asemele on tulnud vahest kolmesõnaline jutukus, aga siiski on täis- ja kaashäälikute muusika teineteisele üsna lähedane: „Mõtleb nüüd mu meelekene,/ ajud need aru peavad,/ meel see lükkab laulemaie,/ suu kutsub kõnelemaie,/ põlist laulu leelutama,/ lugu pikkada laduma./ Sõnad suussa mul sulavad,/ kõned muistsed keerutavad,/ ise keelele ronivad,/ vaovad hammaste vahele.“

Annisti eestikeelne „Kalevala“ on suur kingitus meie kirjandusele. Sama tähtis on aga kogu Homerose eepika vahendus Annisti sulest. Ma ei saa siin laskuda eesti heksameetri poetoloogilissesse peensusisse (sellest on meie ajakirjades äsja kirjutanud Ants Oras ja Viktor Kõressaar). Kuulakem ainult veidi, kuidas iidsed kreeklased laulavad eesti keeles. Võitlustandril Trooja ees maalib Homeros meile järgmise võrdluspildi ja Annist annab selle niiviisi maakeeli edasi: „Nii nagu seisnud täkk, keda ohtrasti toidetud söimest,/ katkestand päitsed ja trampides nüüd üle väljade tormab/ kaunilt voolava jõeni, kus ikka ta suplema harjund: uhkust täis, on püsti ta koon ning lehvib ta kaelalt lokkav ja lendlev lakk: oma uljust ja kaunidust tundes/ traavib ta kergesti karjamaa ning hobukarjade poole —/ nõnda ka Hektoril kiiresti nüüd jalad tõusid ja põlved,/ kui oli kuulnud taevase häält ning kaaslasid kutsus.“ Sama puhas lüürika on jumalanna Kalypso koopa kirjeldus, kuhu jõuab Odysseus oma kaugeil retkil: „Paks ning lopsakas hiis oli ümber ta koopa. Ses kasvas/ varjukas lepp, tume pappel ja lõhnav küpress. Aga nende/ okstel haljastel — seal asus kõiksugu tiivukaid linde:/ kakke ja haukaid ning merikaarnaid laiiali-lõugseid,/ kes merel lendlevad ringi ja otsivad endale toitu./ Koopa võlvika suul aga põimlesid viinapuu väädid,/ rohked ja lokkavad, kõik täis raskeid rippuvaid tarju./ Värsket, helkivat vett neli allikat sealsamas andsid/ üksühe kõrval ja neist vesi voolas siia ja sinna/ aasadel pehmeil, kus kannike õitses ja selleriheinad.“ See on üks maailmakirjanduse kuulsaid paradiisiaia kirjeldusi ning meie keel jälgib originaali pildiküllust paindlikult ja õrnalt.

August Annisti looming sõjajärgsel okupeeritud kodumaal on üks euroopaliku Eesti suurejoonelisi teostusi, millest peaksid rohkem teadma ja uhkust tundma eesti lugejad paguluseski. Annisti elutöö viib meid eesti rahvalaulust ja Kalevipojast Soome ning sealt uhke kaarega euroopa kultuuri hälli juurde — Kreekasse. Eestlus ja eurooplus ei ole tema elus ja töös ei lahus ega vastuolus, vaid teineteist viljastavas tasakaalus.

Nad pole vastuolus ka Uku Masingu loomingus. Erakordse lingvisti ja suure eruditsiooniga usuteadlase Masingu luule liigub mitte ainult Eestist Euroopasse, vaid sama suure endastmõistetavusega Lähis- ja Kaug-Itta, tundes huvi isegi Ameerika indiaanlaste keelte ja usuliste tõekspidamiste vastu. Masingu esimene luuletuskogu „Neemed vihmade lahte“ (1935) kubiseb eriti kõiksugu osundeist ja vihjeist terve maailma mütoloogia varasalvist. Tema teine luuletuskogu „Džungli-laulud“ (1965), mis ilmub Läänes, paistab esimesel pilgul olevat lihtsama koega. lektuaalsemaks luuletajaks hüütud Betti Alver! Aga temast kõneleme pisut hiljem selles kirjutises.

Kui pöörame viivuks oma tähelepanu August Annisti tõlkeile, siis on vist pikemata selge, et vaevalt saab soome „Kalevala“ sõnamuusikat üheski teises keeles nii

Aga see mulje on ainult näiline. Mütoloogia ja usundilugu on saanud vahepeal luuletajale niivõrd omaseks, et ta need elemendid on peagu täielikult sulatanud oma luulesse, ning ainult harukordselt kasutab ta neid otseste osunditena nagu varem. Näiteks on esimese luuletuskogu üheks suuremaks saavutuseks keerukas poeem „Valge laeva laul“, mida kommentaarideta vaevalt harilik luule lugeja päriselt mõistab. Valge laev on teatavasti sümbol, mida kasutas lunastuse märgina möödunud sajandi jutlustaja Prohvet Maltsvet, kellest on kirjutatud nii Eduard Vilde kui ka Aino Kallas. „Džunglilauludes“ ilmub taas see Masingule hinge lähedane Valge laeva sümbol, kuid nüüd hoopis lihtsustatud, ütlemele parem olulisemal kujul, mis haarab lugejat võib-olla enamgi: „Oh, kui oskaks minna nüüd/ pilvelaevas ära,/ sõrmil rohusirtsupiüüd,/ huulil kastesära,/ ja kõik tuuled vibaks eel/ jäise mere randa.// Terve maa ja taeva vaev/ heidlik siis mu alla,/ kuigi päästev valge laev/ jääst ei pääse valla.“ See on isoleeritud inimese hädahüüd, kellele isegi valge laev on jäänud jähe kinni. Mis oivaline võrdkuju: valge laev, päästelaev, jäises haardes: Ei laev ega meri saa siis vabadust pakkuda, kui valitseb uus jääaeg, kus kõik vaba liikuvus tardub. Ning inimene mõtleb teisele laevale, pilvelaevale, sest õhuruum pole ju veel tardunud jääks . . .

Masingu uus luulekogu tiirleb vabaduse ja vabaduse kaotuse, sulamise ja tardumise, igavese surma ja igavese elu küsimuste ümber. Need luuletused on — et kasutada Visnapuu sõna — „kõnelused Issandaga“, mis aga harva lõpevad lootustandval noodil. Masing sukeldub siin veel sügavamale ahastusse, täieliku üksilduse masendusse kui kunagi Marie Under oma pessimistlikumas kogus „Hääl varjust“. Under oli tollal isegi oma pessimismis elujõulisem, baroksem kui täna Masing. Masingu luuletused on sügava resignatsiooni mõlgutused, palveraamat Jumalale, kes mitte ei heida armu palvetajale. Linnutiibade kahin on talle hoopis „vikati vihin“, tema murest taotud sädemed „tohtugi ei läida“ ning „Viimaks oled ainult unustatud kell,/ liiga vana uude majja kaasa võtta“. Need on mõned juhuslikult välja nopitud pildid, mida võiks veel paljude teistega kõrvutada. „Džunglilauludes“ peegeldub nii sügav inimlik ja metafüüsiline-usuline kriis, et see asetab selle kogu omaette kohale meie nüüdisaja luules.

Masingu sõnameisterliikkust näeme mitte ainult tema luules, vaid ehk veel enam tema tõlkeis. Neis kreeka klassikute eestindusis üllatab meid ikka jälle Masingu julge sõnalooming, samuti vabadsed mis ta endale võtab eesti lauseõpetusega. Luuletaja teeb seda kõike, et võimalikult lähedale pääseda vanakreeka algupäranditele — nende omapärale, meile tihtigi võõrastavaile stiilivõtetele. Nagu Gustav Suitsu hilisluuleski kohtame siin ohtralt ellipsit ning sõnade loomuliku järjekorra ümberpaigutusi värsimõõdu tarvis. Lubage, et toon paar näidet Masingu tõlkekunstist. Aischylose tragöödia „Aheldatud Prometheus“ sisaldab kõrge paatosega luulet. Jumalailt tuleröövija kõneleb maakeeli — kas mitte otse pagulaste aadressil? — nõnda: „On kerge sel, kel ohtudest jalg välja jäänd,/ end tõsta tolle õppajaks ja noomijaks,/ kel halba juhtus. Ette mul see teada kõik./ Siis meeli, meeli eksisin — võid öelda nii —/ et piinu kohtasin ma koolvaid aidates./ Kuid tõesti ei ma arvanud mind ootavat/ seda rippumist neis nuhtlusis siin sakkidel,/ mis tühjal kaljurahnul tuulde kõrguvad./ Ent ärge praegust norgu mul te nutke teps,/ vaid alla tulge kuulma neist mind luuravaist/ veel sündmusist, et kõike teaks te otsani./ Mind kuulda võtke, võtke, tundke piinu neid,/ mis kanda on mul. Ikka hulkuv õnnetus/ kord tänna ning kord sinna ennast istutab.“ Masingu stiilis on just paras jagu arhailisust: esiteks et mitte liiga palju summutada ridade algupärasest tunde pinget, ühtlasi aga et lisada klassikalise mineviku paatinat tänapäeva keelele.

Aristophanese komöödia „Ratsanikud“ on kirjutatud hoopis teises, nn. ‘madalas’

stiilis. Aristophanese mahlakus ja rahvapärane väljendusviis tuleb sama hästi esile Masingu tõlkes kui Aischylose paatos. Ainult üks näide. Komöödia lõpus saab Vorstikaupmees lahti oma ametist ning annab selle edasi oma vaenlasele Paflagoonile. See toimub kahekõnes Demosega järgmisel kujul:

„Demos: Kuid, sa ütled — Paflagoon,
kes nõnda käitus — mis sa talle halba teed?
Vorstikaupmees: Ei suuremat kui et mu töö nüüd talle saab.
Las linna ees ta üksipäini vorste müüb,
mis koerarupskitest ja eeslijäänuseist;
end jõmmi võtnult las ta hoori hurjutab
ja saunu mööda käies kaanib solgivett.“

Masingu sõjajärgne looming ei piirdu „Džunglilaulude“ omapäraselt keskendatud, usundilooliste vihjetega küllastatud üksildusluulega. Maailmakirjanduse avarust hoovab lugejale samuti selle luuletaja tõlkeist, mida saab nautida iseseisva eesti luulena.

Uku Masingu luule on alati olnud väheste luulesõprade jaoks. Isegi väliselt lihtsamate „džunglilaulude“ taga aimame aina teisi tähenduskihistusi, mis võivad end avada vaikselt, väga tähelepanelikule lugejale. Masingu luule on sellepärast raskesti deklameeritav. Sama ei saa väita August Sanga luuletusist kogus „Võileib suudlusega“ (1963), mis taotlevad rahvapärast, jah otse vanamoelist otsekohesust, muhelevat elutarkust. Sanga albumivärssidele sarnanevad nelikud oma aforistliku ütlusviisi ning toredate, tabavate riimidega otse nõuavad valju häälega ettekandmist. See aga ei tähenda sugugi, nagu oleks Sang tundeerksam oma kaasaja ning oma rahva kannatusloo vastu kui Masing. Nad on erinevad temperamendid: üks armastab rääkida öö üksilduses iseenda, Jumala või sõbraga, kuna teine — ja mõtlen siin Sangale — kõneleb vabalt suuremale inimestesalgale. Masing harrastab mitmeti mõistmist, Sanga luulesõna on otsene kui noole lend. Kes riskib enam — Masing või Sang? See pole meie otsustada.

„Võileivas suudlusega“ leidub üsna pikk poem „Tagasivaade“ (kirjutatud aastal 1956), millel on eriline koht meie uusimas kirjandusloos ja mida peaks sellepärast tervikuna tsiteerima. Aga Hellar Grabbi on seda kogu „Manas“ (nr. 1, 1964) juba tunnustavalt ja ulatuslikult arvustanud. Sellepärast piirdun siin ainult ühe äsjase Sanga luuletuse tsiteerimisega, mis ilmus ajakirjas „Looming“ (1967. a. veebruaris). Luuletuse pealkirjaks on „Venna kiri“:

Oma kirjas kurtis mulle
vend, kes asub mere taga,
et ta öösel viimsel ajal
tihti maadleb painajaga.

Võppudes ta tihti virgub,
ihu külmast higist kaetud,
halvast unenäost, et mina
— kodutu ja tagaaetud —

õues koputan, kuid tema
vaikib, sõnagi ei vasta,
sest et määrus on, mis keelab
öösel võõraid sisse lasta.

Vastuseks ma kirjutasin,
 et ka mul on sama viga
 ja et siin on nähtavasti
 süüdi meie vastav iga.

Mis seal teha! Läbi kulub
 kõige tugevamgi masin,
 saati siis veel inimene.
 Ja ma talle soovitasin,

et ta totrast unejampsist
 segada ei laseks ennast.
 Mõelgu ise: kuidas suudaks
 vend siis lahti öelda vennast,

kellega ta väiksest peale
 koos on head ja halba jagand,
 päeval samu mängu mängind
 öösel samas süngis magand,

joonud samast piimakruusist,
 söönud samast leivakäärust.
 Kas siis ükski inimene
 anda võiks niisugust määrust?

Jah, see on luuletus, mille pani hiljuti kirja August Sang okupeeritud kodumaal ning mis avaldati tänavu küünlakuul Eesti NSV Kirjanike Liidu häälekandjas „Looming“.

Kindlasti näitab üsna veenvalt juba see Sanga luuletus, et ta on rahvapärane, südamesse minev laulik: sügavalt eestilik, liigutavalt inimlik, kaugel igasugu võltspaatosest või oma valude dramatiseerimisest. Aga ka Sanga vaim ei piirdu ainult oma kodumaa armastamise ning selle kirjanduse loova edasiviljelemisega. Ta on olnud eriti silmapaistev tõlkijana: Heine, Brecht, Lermontov, tšehhi sürrealist Vitežlav Nezval on leidnud temas varjundirikka eestindaja. Pole kahtlust, et Sanga seni suurimaks tõlkesaavutuseks on terve Goethe „Fausti“ ilmumine käesoleval aastal. * Esimese osa tõlge ilmus küll juba 1946. aastal, kuid seegi osa on uues väljaandes saanud põhjaliku ümbertöötamise osaliseks. Goethe „Fausti“ on nimetatud kõige raskemini tõlgitavaks maailmakirjanduse tipp-teoseks, sest see on ju Goethe kogu pika elu peegeldus. See on juba puht värsitehnilisel pinnal kõikide värsimootude ja stroofivormide ulatuslik antoloogia, rääkimata esimese osa otsesemast ja rahvapärasemast draamatikast võrreldes teise osa keerukama ütlusviisi ning mütoloogilise uperpallitamisega. Pealegi võistleb Sang selles tõlkes meie suure tõlkemeistri Ants Orasega, kellel paguluses valmis sama klassikalise teose täielik eestindus.

Arvustasin omal ajal väga üksikasjalikult Orase „Fausti“ „Mana“ veergudel. Nüüd

*) Teised selle kirjandusaasta sündmused kodumaal: Mati Undi „Elu võimalikkusest kosmoses“ ja Enn Vetemaa „Pillimees“ proosas, Jaan Kaplinski „Tolmust ja värvidest“ luules.

peaksin kirjutama uurimuse mõlemast „Fausti“ eestindusest — kõrvutades üht teisega ning mõlemaid Goethe algupärandiga. Kuidas lahendab kumbki tõlkija teatavaid raskeid kohti? Kumb on lõppudelõpuks „parem“? Ma pole veel suutnud üksikasjalikult süveneda Sanga tõlkesse, kuid esimese põgusa tutvumise järel ütleksin — ja mitte ainult kirjandusliku diplomaatia pärast! — et *mõlemast koos* võiks moodustada ideaalse eesti „Fausti“. Esimeses osas oleks arvatavasti ülekaalus Sanga tõlge ja tõlgitsus, teises osas domineeriks Orase suurem virtuoslikkus, sest see on seal igati omal kohal. Igatahes pole suurimat naudingut kui süveneda Orase ja Sanga „Fausti“ eestindusisse ja neid võrrelda originaaliga! Mis ainulaadne eesti luulekeele, värsimõõtude, sõnavarjundite koolitus igale noorele eesti poeedile! Säärastest täpsest lugemisest saab sama palju õppida kui mõnest semestrist Tartu ülikoolis, selles olen päris kindel.

Rahvalaulu taoline Margareta kaebus „Faustist“ — „Mein Ruh ist hin,/ Mein Herz ist schwer:/ Ich finde sie nimmer/ Und nimmermehr“ on sõnasõnaliselt proosatõlkes: „Mu rahu on läinud, mu süda on nii raske, ma ei leia seda (=rahu) iial, mitte iialgi.“ Kuidas saavad selle naiivse lihtsusega toime mõlemad tõlkijad? Oras eestindab: „Süda raske sees,/ pages rahu mult,/ pages, jättis mind, kadus/ mul jäljetult.“ Sel kohal lugeja ei taha hästi leppida kolme verbiga „Pages, jättis mind, kadus“, mis tundub üleliigse dramatiseerimise ja — sel kohal — stiililise ülepaakumisena. Sanga lahendus on teistsugune: „Mu rahu on läinud,/ nii raske on meel./ Kas üldse iial/ saan rõõmsaks veel?“ See on lähemal saksa algupärandile nii sõnastuses kui ka meeleolus; seda võiks keegi armunud tütarlaps tõepoolest omaette laulda. Ja kuna see salm kordub luuletuse jooksul kindla refräänina, siis on Sanga kujundus minu meelest eelistatavam Orase omale.

Üldse pean nentima, et Sang on tihti Goethe stiilist ‘täpsemalt’ kinni hoidnud kui Oras, kes lubab endale enam vabadusi. Vahest Oras ületab isegi Goethe luule liikuvuses ja meelelisuses! Sellepärast ongi Goethe „Faust“ Orase eestinduses nii erutav, kaasakiskuv elamus. Kas tõlkija tohib nii kaugele minna? Arvan isiklikult, et tohib küll, kui soovime, et tõlge olgu elav, ehtne luule uues keeles ning veengu meid uusloominguna ja mitte liiga orjaliku, kuigi esimesel pilgul ‘täpse’ tõlkena. Muidugi võib loovam tõlkija samuti mööda lasta, nagu juhtus minu meelest Orasel Margareta lauluga. Sang jällegi pole alati nii luuleliselt märki tabav kui siin tsiteeritud Margareta kaebelaulus. Selle viimase väite tõestamiseks ainult üks ainuke näide. Sama kuulus kui Margareta laul on Fausti kevadine jalutuskäik ülestõusmispühäl, nn. „Osterspatziengang“. Sang eestindab Fausti monoloogi „Vom Eise befreit sind Strom und Bäche“ nii sõnastuses kui meeleolus üsna tõetruult, kuid eesti luulena ta nagu ei taha hästi lendu tõusta. Otsustage palun ise: „Elustav kevad ju kõike on puutund./ Org lokkab, jääst ojad on vabanend./ Vana talv, juba mannetuks kuutund./ karmides mägedes varjab end./ Sealt ta pagedes saadab vaid jõuetu rahepilvede valli/ ründama aasu haljendavaid./ Aga päike valget ei salli;/ iga pool elab ja liigub ja lehib,/ kõik end värvideküllaga ehib.“ Eks ole, see tundub ühe vana klassiku aukartliku, pisut kuiva tõlgitsusena — värvid ei taha elada, minevikupilt mitte ei taha lugeja, tänapäeva eesti lugeja meeles elustuda. Küsime, kas saabki seda monoloogi paremini edasi anda? Ants Orase tõlke võlupillil need värsiread kõlavad hoopis teistmoodi: „Ju kevade pehmest, paitavast pilgust/ suland jõe ja ojade jääne kaas,/ uut lootuserõõmu haljendab aas./ vana, põdur talv täis rammetut ilgust/ üles karmi mäestikku taandub taas./ Säält ta lingutab pagedes nõrkevi jalu/ jääterade jõuetuid valinguid vaid,/ ajab sorudes neid mööda rohumaid;/ ent enam päikene valget ei talu,/ ta tahab, et kõik oleks virge ja virev,/ iga viimse kui nurgani värvest kirev.“ See on nagu mõni Rembrandti maastik, mis on puhastatud sajandite tolmust ja

mustusest, ebavajalikkudest värnitsa kihtidest. Muidugi võtab Oras endale suuri vabadusi, aga ainult selleks, et meie jaoks elaks *eesti* Goethe, kes peaks eesti keeles olema meie parimate sõnameistrite Underi ja Alveri tasemel. Ja tõesti: lugedes või kuulates Fausti ülestõusmispuha jalutuskäiku Orase tõlkes, kas ei kõla eesti luulesõbra vaimus kaasa Underi ja Alveri kevadised nägemused, mis ajaga on talle armsaks saanud ning müllu sööbinud? Sel viisil mõlgutades loova tõlke ja algupärase loomingu üle laskume üsna sügavale kirjanduse põhi-probleemide valda, vaimuväärtuste filosoofiasse. Kahjuks pole meil siin aega neid mõtteid edasi arendada, samuti mitte eritella rahvuskirjanduse ja maailma-kirjanduse omavahelisi suhteid.

Viimasena tahan selles kirjutises lühidalt käsitleda Betti Alveri sõjajärgset toodangut luules ja tõlkes. Pole kahtlust selles, et Alver on kodumaal elavaist poetidest kõige suurem sõnakunstnik, kõige küpsem mõtleja. Kirjanduse sõpradele on ta andnud kaks kingitust: Puškini värssromaani „Jevgeni Onegini“ eestinduse ja luuletuskogu „Täheleand“, mis on õigupoolest tema kogutud luuletuste väljaanne, sest raamat sisaldab tema 1931. ja 1965. aasta vahel kirjutatud 160 luuletusest ja jutustavast poeemist täpselt kolm neljandikku. „Tähetundi“ pole pääsenud autori enesekriitika tõttu terve rida luuletusi tema esikkogust „Tolm ja tuli“ (1936), mille üle on oma kahetsust jõudnud avaldada arvustajad kodumaal. Luuletaja hilisem toodang on seevastu eranditult esindatud, nõnda ka varem avaldamata jäänud teine luuletuskogu „Elupuu“. Kuna lugejaile Läänes on kättesaadav kogu Alveri lüürika varasemalt aastailt „Vaba Eesti“ kirjastuse nägus väljandes ning Ants Orase ulatusliku sissejuhatusega, siis on tal kerge võrrelda, mida ja miks hülgas autor selles ja teises luuletuses. Kodumaal nimetas kriitika ning lugejaskond „Tähetunni“ 1966. aasta parimaks luuleteoseks. Saan selle hinnanguga ainult ühineda. Betti Alver on küpsenud vahest mänglevast sümbolistist-klassitsistist tõeliseks eesti luule klassikuks, keda saab meie kirjanduses ainult veel Suitsu ja Underiga kõrvutada. On ainulaadne, kuidas tema luules ühineb euroopalikult elegantne vaimunõtkus, mõtlemise teravus ja tore ironia meie rahvalaulu muusika ja südamlikkusega. Tulemuseks on eestilik panus maailmakirjandusse, teos, mida mitmedki lugejate ning kriitikute sugupõlvved nii kiiresti selle tähenduslikkuses ei ammenda. Alveri „Tähetund“ ja „Jevgeni Onegin“ koos ei ületa 500 lehekülge, aga ükski lehekülg ei jookse tühja, sest isegi igas Alveri tõlke salmis pühitseb meie maakeel uusi üllatavaid võite. Alverit lugedes mõjub tõesti meie keel vana kultuurkeelena (nagu väitis juba A. Oras), mille taga seisab sajanditepikkune kirjanduse pärand ning pidev keelilise peenenduse areng. Meie ei loe ainult eesti keelt, vaid ühtlasi mõtleme ja tunneme selles keeles niivõrd diferentseeritult, nagu meil pole kuigi tihti võimalust seda teha — eriti paguluses mitte. Tuhmuv keeletaju värskeneb, sõnade tähenduse erikaal saab jälle selgeks, kogu meie maailmatunnetus avardub suurema keelilise mitmekesisuse tõttu, mis saab meile osaks süvenedes Alveri taolise sõnameistri olulisse loomingsusse.

Alver pihtis 1936. aastal, et tema lemmikuks euroopa kirjanduses on vene klassik Puškin, prantslased Voltaire, Baudelaire ja Gautier, ning sakslasist ironik Heine. Mulle paistab just Puškin olevat Alverile kõige vaimulähedasem. Puškini eeskuju ongi tiivustanud meie Alverit ikka jälle katsetama eesti värssromaani ja jutustava poeemiga. Puškini kerge elegants, sädelev vaimukus ning samal ajal lai kultuuriline haare ja tundeerksus tuletab tahestahtmata meelde Mozartit. Küsime endilt: kuidas võiks kõlada eesti keeles säärane luule Mozart? Kas Alver on tõesti *eestindanud* tema „Jevgeni Onegini“, teinud tema meie *oma* kirjanduse kujuk, nagu Ants Oras on eestindanud, mitte ainult tõlkinud Goethe „Fausti“?

Alveri „Jevgeni Onegin“ on võidukalt elav, meie seas hingav klassika, mis rikastab meie põlist kirjandust, laiendab selle väljendusvõimalusi nii nagu Orase „Faustki“. Puškini suur, aga algupärandis nagu iseendast mõistetav vormi-virtuooslikkus mõjub sama loomulikuna ka eestikeelses rüüs. Paar tõestust sellele. Järgmise salmi jooksul istub noor elumees Onegin saani, sõidab restorani ja Puškin jõuab kirjeldada mõne värsireaga terve menüü, mis ootab Oneginit ühes tema maiasmokkadest sõpradega. Selle annab Alver tantsiskleval kombel edasi:

„Ju pimeneb. Ta istub saani./ „Eest ära!“ hüüab kare hää./ Nüüd siis *Talon'i* restorani,/ Kaverin juba ootab sääli./ Õhk hõbetab ja traav on kärmas,/ ta piibrinahast krae on härmas./ Uks avaneb — ja silmapilk/ kork lendab lakke pudelilt!/ Ennäe: *roastbeef*ilt veri tilgub/ ja trühvlid, trühvlid — moodne toon,/ Pariisi kokakunsti kroon,/ juust Limburgist, mis kihab-vilgub,/ *Strassbourg'i* kuulus pirukas/ ja helekuladne ananass.“ Kui Onegini poolt hüljatud Tatjana jõuab oma emaga Moskvasse ja peatub oma tädi juures, kuuleme järgmist katkendlikku juttu kahe vana daami vahel: „*Aline!* — *Pachette! Cousine! Sõbranna!* / Kui ammu! Keda näha saan! / Kas jääte kauaks? Mahti anna! / See on kui uni! Kui romaan! / Siin on mu tütar . . . / Tule siia, / Tatjana! . . . Nutan üleliia . . . / Oot las ma pühin silmist vett . . . / „Mu ingel! Kullake!“ — *Pachette,* / kas mäletad veel?“ — „Mida? Keda?“ — „ja nii edasi ja edasi läheb eesti keeles täpselt sama soravalt kui vene keeles see erutatud, emotsionaalne klatšimine. Puškini värsromaani pole ainult kuulus oma psühholoogiliselt tabavate iseloomustuste ja kõneluste elavuse pärast. Sama palju tsiteeritakse selles aastaegade ja looduse kirjeldusi. Neist on vist kõige tuntum viienda peatüki alguses leiduv talve tuleku nägemus. Vanemad lugejad võib-olla mäletavad veel seda stroofi vene keeles: „V tot god osennaja pagoda/ stojala dolgo na dvore,/ Zimõ ždala, ždala priroda./ Snjeg vōpal tolko v janvare/ Na tretje v noč.“ Proosatõlkes tähendab see: „Sel aastal sügis püsis väljas kaua: loodus ootas, ootas talve. Lund sadas alles jaanuaris ööl vastu kolmandat.“ Kus vene algupärand vajab tervenesti kolm värsirida, et väljendada asjaolu „Sel aastal sügis püsis väljas kaua: loodus ootas, ootas talve“, eesti keel saaks kahe reaga toime. Kuna Alver ei saanud stroofi põhivormist laiku minna, pidi ta eesti keeles ühe rea täitma pildistikuga, mis puudub vene originaalis. Seda tuleb igal tõlkijal vahel teha. Küsimus on ainult, *kui* osavalt saab ta sellega toime, *kuivõrd* suudab ta oma lisandi sulatada luuletuse üldmeeleollu ning pildistikku. Kuulakem, kuidas Alver neid ridu eestindab: „Sel aastal talv ei tahtnud tulla./ Küll vilistas ja vingus tuul/ täis ootust üle musta mulla./ Lund sadas alles näärikuul/ ööl vastu kolmandat . . .“ Puškini salmis on küll juttu looduse ootusest (üsna veretul ja abstraktsel kujul, peab tunnistama), kuid tuul ei vilista ega vinguta tema juures üle musta mulla! Siiski ei riku Alveri lisand kuidagi Puškini stroofi meeleolu. Alveri poolt võetud vabadused on sama laadi kui Orase omad tõlkides ülestõusmispüha jalutuskäiku, kus Sanga originaali-täpsem „Elustav kevad ju kõike on puutund./ Org lobbab, jääst ojad on vabanend“ muutus äkki luuleliselt hoogsamaks tõlgitsuseks: „Ju kevade pehmest paitavast pilgust/ suland jõe ja ojade jääne kaas jne.“ Loome aga nüüd *kogu* stroofi Betti Alveri kongeniaalses eestinduses: „Sel aastal talv ei tahtnud tulla./ Küll vilistas ja vingus tuul/ täis ootust üle musta mulla./ Lund sadas alles näärikuul/ ööl vastu kolmandat . . . Mis kuma? / Tatjana, vara ärganuna, / näeb, härmane on aknaklaas./ Tõepoolest, lumi ongi maas! / Õu, talivalged kõrged kased/ ja katused kõik säravad, / kõik roikad, roovid, väravad/ nüüd hiilgavad kui hõbedased/ ja künkadki on kaugemal/ villkerge värske lume all.“ Siingi on Alveri vabadused silmatorkavad, kuid ikka

loovat, intensiivistavat laadi. Nõnda lõpeb vene keeles kogu stroof reaga „Kõik särav, kõik valge ümberringi“, kuid Alver on eelistanud konkreetsemat, maa-lähedasemat kujundust tõlkides „Ja künkad on kaugemal/ villkerge värske lume all“. Sellest ühe stroofi eritlusest peab meil siin piisama. Tahtsin ainult näidata, kui huvitavad probleemid on peidus tõlgetes ning ühtlasi, et tõlge saab ületada originaali väljendusjõus ja -täpsuses, saab olla täisväärtuslik eesti luule.

Mida sisaldavad Alveri uhiuued, seni tundmata luuletused tema raamatus „Tähetund“? Nad näitavad selgesti, et Alveri areng on olnud rangelt isiklik ja sirgejooneline, ning et selle küpseks viljaks on kaastundlik, kuid ühtlasi püsti-päine humanism, mis on teda abistanud üle elama Stalini ajastu julmust, oma abikaasa ja paljude sõprade ränka kaotust, kogu kommunistliku riigikorra valelikkust, meie rahva traagikat. Kuigi järgmised salmid on pealkirjastatud „Tuulde räägitud“ (kirjutatud 1965. aastal), teab iga eestlasest lugeja, kellele nad on määratud:

„Ei, sa ei tohi ennast alandada!
Miks küürutad? Miks longu lased pea?
Miks vaatad valuga mu rasket rada
kui eksija, kes koduteed ei tea?

Sa kuulatad. Sa kardad. Mida? Keda?
Et kahtlustaja kambriuksel taoks?
Mis on sul salata? Mis peita? Häbeneda?
Kas mürri?
Viirukit?
Neid pole sinu jaoks.

Sa tead: ka ilusamal inimsuse imel
on inimlikud piirid.
Sest
ei ole pühadusi, mille nimel
võid mõnitada inimest.

Kas loopisid kui raibet lubjahauda
sa ladvasaaki tema kodupuust?
Kas hooplesid sa oma häbiauga?
Kas roomasid?
Kas läksid surmasuust
sa ülbe ülekohtu pidulauda?

Kas on su kuri süda kui türann?
Kas kummardad sa kuud või pildipalet?
Kas vajad vaimu vagurust?
Kas oled hirmu imetleja?
Kas lõõpija?
Kas lipitseja?
Kas variser?
Kas õnneori?

Ei?
Pühi siis nii pisarad kui pori

sa inimese näolt!
 Jää iseendaks! Vihka valet!
 Ja mäleta:
 ma pole mängukann!“

Need väikese eesti rahva suure luuletaja kirkastunud sõnad omavad universaalse humanismi tunnusmärke. Neid oleks nii Idas kui ka Läänes hädavajalik alati meeles pidada ja katsuda nende järgi ka elada.

Tsiteerisin ainult viimaseid salme luuletusest „Tuulde räägitud“. Säärasel viisil võtab valuliselt kokku meie ajalugu samuti poeem „Pärast pikka pöuda“, mis on dateeritud 1945 ja 1965. Kodumaal kirjutatud sõjajärgses luules võime seda kõrvutada ainult veel August Sanga poeemiga „Tagasivaade“ (1956), mis on sama haaravaks inimlikuks ürikuks kui Alveri uued poeemid. Ma ei tunne teist luuletust meie keeles, mis sama masendava lõplikkusega sõnastaks meie väikese maa saatust, just tööka, et maa on väikene ning on liiga tihti muutunud meie ajaloo jooksul nii kitsaks nagu vangikong. Samal ajal tuletavad järgmised read poemist „Pärast pikka pöuda“ meile valusalt meelde, et nende autor, meie tõesti euroopaliku tasemega luuletaja Betti Alver, pole kunagi olnud väljaspool Eesti piire . . . Igatahes Lääne-Euroopas küll mitte kunagi. Lugeses järgmist katkendit Alveri poemist, ei pea mõtlema üksi praegusele punaste anastusele, vaid kogu meie rahva minevikule ja selle tuleviku väljavaatele, sest nõnda on ka Alver seda mõtelnud, pealegi kajastades kogu inimelu üürikest iga:

„Neli sammu seinast seinä on su pimenevas kongis.
 Astud, astud, kauged päevad käivad kaasas pikas rongis.
 Oled laps veel. Astud. Aken kattub lillelise jääga.
 Akna taga, neli sammu, seisad ise halli pääga.
 Ruttad välja. Oh mis helki täis on rinnakud ja rõunad!
 Kärjest valgub roosimesi, päikest peegeldavad õunad.
 Neli sammu, kõik su kärjed äkki seest on kibe-tohtjad,
 kuumas liivas kahisevad nõgesed ja karuohtjad.
 Süda kõrbeb, samm vaid eemal kutsub, luksub selge läte —
 hilja! juba lookleb tume tulehaav sul üle käte.
 Neli sammu, raud on röske, neli sammu, sein on rive,
 neli korda neli sammu, peksad pääga vastu kive.
 Tühjus oma nelja näppu sirutab su poole ammu —
 kas siis, kas siis toone toaski pole muud kui neli sammu?
 Neli sammu, neli sammu! kõliseb ja kriiskab ahel.
 Igavesti neli sammu! vastab vaikus võre vahel.“

Keeruka sümbolismiga seob siin luuletaja inimese ajalikkust eesti ajalooga, ühendab võrdkujunduslikult inimelu piiratuse meie maa väikese alaga, sulatab ühte väikese toa ja vangikongi — hauaga. Võime Alveri elutunnetust siin nimetada eksistentsialistlikuks. Aga poeem ei lõpe selle ahastuse ja kibeduse noodiga. Luuletaja teab, et „Asjata helendas/ põuane pälk,/ januste sõber on/ vihane välk“. Elioti „Tühermaa“ jääb lunastavat, vabastavat, viljastavat vihma ootama. Alveri poolt kirjeldatud hirmus pöud lõpeb aga võiduka äikesega, vägeva vihmahoo akordiga, mida tohime vist küll tõlgendada uue vabaduse lubadusena meie rahvale ja maale, maarahvale. Jäägu siis viimane sõna kangelaslikule luuletajale kodumaal:

„Korraga viherik tüvesid vangutab,
pea kohal pimedik rahnusid rangutab,
turkane tuluke turnates rõkkab,
lõhub ja lõkkab,
pillutab taevani rähka ja rägu.
Hirmus on hävingu
leegitsev nägu.
Tammed ei võpata kõues ja rahes.
Tulgu mis tahes.

Veel pole langenud viimne liisk.
Rohtu rabiseb
vihmapiisk.
Kõrreke kahinal
sirgu end ajab.
Nüüd juba sumedal sahinal
sajab.
Lehtede peidus marjakärg
nutab ja naerab: ta nägu on märg.“

997
\$66

Ateena mängude, Rooma volbuste ema -
Lesbos, kus kivikuumad, melonjahedad
küll helisema öö, küll päeva sädelema
suudlevad suudlused närivad või vahedad;
- Ateena mängude, Rooma volbuste ema

Lesbos, kus suudlused vikervirdavad aina
nuuksudes-vulksudes kui jõed, mis kulgevad
salaselt, sügavalt, rajuselt kihavaina
ja kuristikesse viskuda julgevad -
Lesbos, kus suudlused vikervirdavad aina!

Ei vähem imetle tähisvõlv sind kui Paphost -
sind, Phryne Phrynet kus tüüna kallistab
ja lemmitäitumust õhkub säravast Sapphost,
et Veenus õigusega teda jallistab;
ei vähem imetle tähisvõlv sind kui Paphost -

sind, leitsaööde saar täis raugaid neitsikarju,
kes oma peeglites paituste piimaga
mõsevad ihude küpsi, armunud tarju
sinivarjutet silmil ahtra kiimaga -
sind, leitsaööde saar täis raugaid neitsikarju!

Las kulmu kortsutab Platon vana ja range -
sulle, rand, kus mahedaim on päikese paist,
eks suudluste tulvast osaks andestus lange
ning armupeenust aast-aastalt hõrgemaist!
Las kulmu kortsutab Platon vana ja range.

Saab sulle andeksand neist igavikupiinust,
mis vapraid südameid armutult tabavad,
kui eemale neid veab siit igavuseriinust
helk tõotav kauguses maad lembet, vabamat;
saab sulle andeksand neist igavikupiinust!

Ei ükski jumalaist su üle kohut mõista
julge, ei taunida su laupa kahvatut -
oma kuldkaaluga kuidas kaaluda võiks ta
neid übaojasid, mida valand su nutt?
Ei ükski jumalaist su üle kohut mõista!

Mis meile tähendab küll seadus heast ja kurjast?
Oo õilsad neitsid, oo arhipelaagi kroon,
ülevust üles keeb teiegi armu-urjast,
ehk taevast, põrgut ka naerab te religioon!
Mis meile tähendab küll seadus heast ja kurjast?

Sest Lesbos kõigi seast on minu valind kiitma
ta õilmes neitsite tumedat saladust:
kuulnud ju lapsena müsteeriumiviit ma,
hurja naeruga koos nutt sünge kostab kust...
Sest Lesbos kõigi seast on minu valind kiitma.

Ja kõrgel Leukasel ma valvan sellest saati
kui vahipost, kes haukapilgul päevas, öös
tartaani viisamas, prikki või sõjapaati,
mil virvendab kontuur kauguste sinivöös;
- ja kõrgel Leukasel ma valvan sellest saati,

et kogeda kas hää, kas andestav on meri -
kas ei küllalt ju lein Lesbosel lasunud
ja koju lõppeks kord ei saabu laineperi
kooljana Sappho, kes teeles siit asunud,
et kogeda, kas hää, kas andestav on meri!

Oo Sappho, mehine poeet ning armastaja -
Veenusest kaunimalt su kaamus kiiranud!
Silm must nüüd lõpetand on sinisilma aja:
oma valuga ta tumedaks viiranud
on Sappho, mehine poeet ning armastaja!

- Kaunimalt Veenusest, kes tõuseb taevatelgil
oma kirkuse tuld rahvaile kallates
ning oma nooruse kuldhiukselisel helgil
suurt isa Ulgumerd võluga vallates;
- Veenusest kaunimalt taeva lehvival telgil

on sirand Sappho, kes kuriteo päeval suri,
kui usu, mille loonud, ise varistas:
ta kehast marmorsest sai isasele uri -
küll ülbe uhmaga too jõhkard karistas
siredat Sapphot, kes kuriteo päeval suri!

Ning Sapphot ja ennast Lesbos seitsaadik halab,
ja ehkki ülistab kogu ilmamaa tend,
igaöösiti ulg ta kõnnurannal palab,
et tõuseb taevani selle vihurilend!
Ning Sapphot ja ennast Lesbos seitsaadik halab!

MÄSSAJA

Suur ingel kohiseb laotusest kondorina,
kahmab juustest ja raputab uskmatu pead
ja talle müristab: "Seadust pead täitma sina!
Ma nõuan! Sinu hea ingel olen, kas tead?"

Roimarit, rumalat (ära krimpsuta nina!),
vaest ja vigast on käsk sul armastada, mees,
et sinu halastus nagu tikandet lina
kaunilt lilletaks maad Jeesuse jalge ees.

Nii käitub Lemb! Enne kui südamest saab paas sul,
Issanda kiituseks taas läitugu ekstaas sul -
õige Iharus see kui igihaljas mei!"

Ning oma armast last ingel valusalt nuhtleb,
hiidrusikatega teda armutult uhtleb,
kuid üks vaid vastus on hukkamõistetul: "Ei!"

Märt Raud. Alasi ja vasarate vahel.
Stokholm, EMP, 1966. 224 lk.

Koolimehe Märt Raua 85. a. sünnipäevaks ilmunud mälestusraamat annab väga vähe tunnistust autori east. Jutustuse takt ja muljete elavus tunduvad pärinevat hoopis nooremalt. Käsikiri võib-olla ongi valminud juba varemalt, millisele võimalusele muide osutab üks märkus autori Berliini Propagandaministeeriumis tegevusetult veedetud aja täitmise viisist. Juhul kui siis alustatud mälestuste kirjapanemise ei tulnud mitmeaastaseid vaheaegu, pidi autor kindlasti juba mitu head aastat tagasi jõudma okupatsioonide ja Saksamaa pagulaslaagris veedetud aja kirjeldamiseni, mis moodustavadi kõnesolevate mälestuste sisu.

Mälestused jagunevad peaaegu lehekülje pealt kaheks ühesuuruseks osaks tsensuuriga Saksamaale jõudmise kohal. Välja arvatud teatavad osad nõukogude esimese okupatsiooni kirjeldusest, ning pikemad tsitaadid paljudest eesti kooli- ja haridustegelaste kirjeldusist Saksamaa pagulaslaagrite kultuurielu kohta, on juttu peamiselt autori enda nähtust-tehtust. Puhtakujulisi kuulduisi leidub rikkalikumalt ainult 1941. a. sõjasuue kirjelduses. Mälestused jätvavad seega igati pädeva mulje, mida eriti oleks põhjust mainida tuntud pedagoogi ja noortekirjaniku Jüri Parijõe rehabiliteerimisele pühendatud kärbete kohta. Samal eesmärgil on ilmselt kirjutatud ka raamatu eesõna Enn Saluveerelt, kuigi selle autor seal lühidalt aru annab ka enda elukäigu peakohtadest. Nende Jüri Parijõe mälestuste kaitseks pühendatud igati usaldusväärsete ja veenvate sõnavõtude puhul tundub siiski nagu oleksid mõlemad autorid jätnud mainimata võib-olla kõige olulisema asjaolu. Lugejale jääb nimelt teadmatuks, kes peitub Parijõe vastu paisatud süüdistuse kirjutaja initsiaalide taga, mis juhul, kui nimi on sellealase tegevuse poolest tuntud, kõnesoleva insinuatsiooni ühel hoobil neutraliseeriks. Parijõe kaitseks esitatust selgub siiski niipalju, et insinuatsiooni autor oma moraalseilt tõekspidamisilt, või õigemini nende puudumise poolest, paistab hoopis teistsuguste inimeste kategooriasse kuuluvat kui on süüdistatu ja selle kaks kaitsjat.

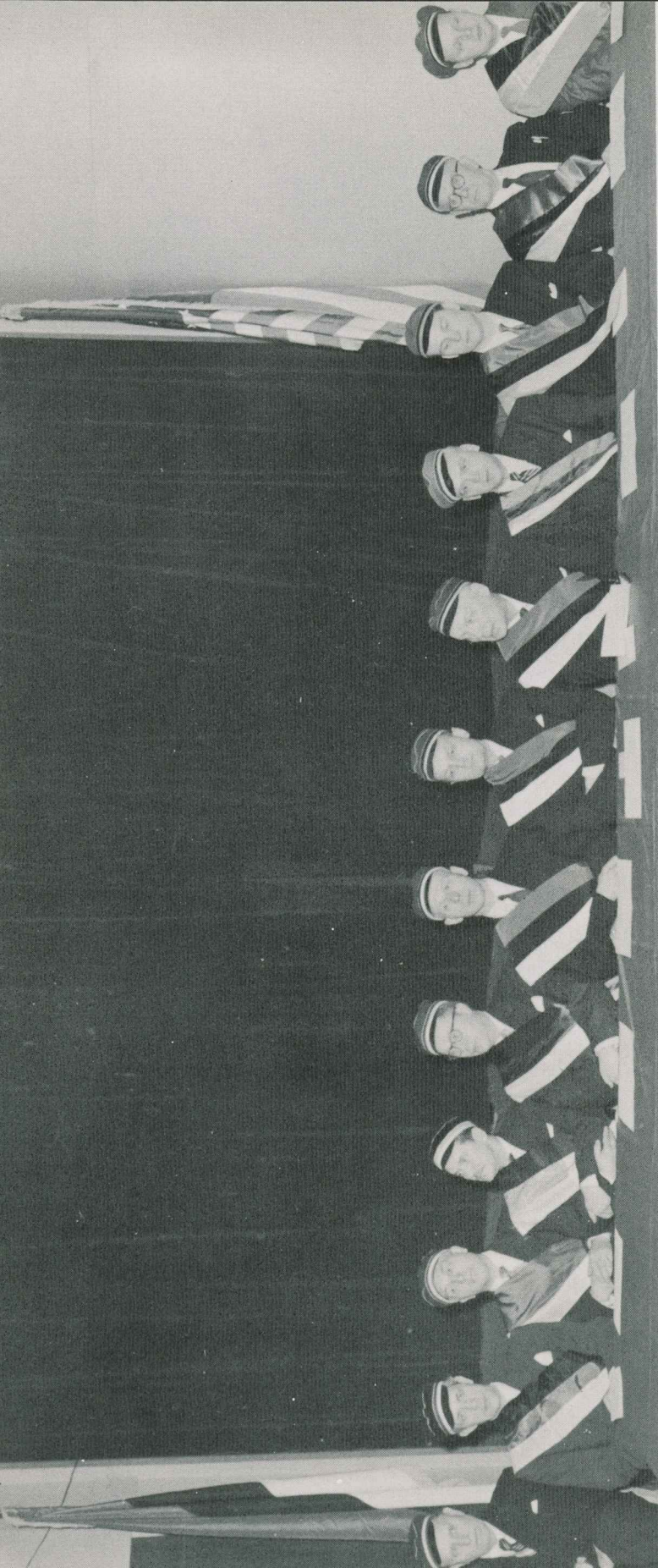
Et Märt Raua mälestused käsitlevad peamiselt kooli, koolielu ning sellega lähedalt seotud inimesi ja sündmusi, ei tarvitseks vist mainidagi niivõrd tuntud ja kogu ihu ja hingega asja juures oleva koolimehe mälestuste tutvustamisel. Sama võidaks ka ehk ütelda tähelepanujuhtimise kohta, et neist mälestusist koorub välja tulihingeline, aus ja otsekohene eesti

patrioot. On ju selle konstateerimine kui just mitte mälestusraamatute ilmumise, siis vähemalt enamuse juubelikirjutiste puhul raudvaraks. Märt Raua patriotismil on aga juures erakordselt selge ja ehtne läige, millele on raske tähelepanu juhtimata jätta. Ei ole haruldaseks, et paljude heade isamaalaste armastus oma maa ja rahva vastu on lähemal tutvumisel osutunud kvalifitseerituks. Ühedel on selleks kvalifitseerivaks asjaoluks kindlad — ja pahatihti ka kitsapiirilised — poliitilised tõekspidamised, teistel jälle ülekaalukad sümpaatiad ühe või teise suurrahva vastu. Kõik need reservatsioonid kipuvad sageli eestlaste endi püüdlusi ja huve varjutama. Märt Raul selliseid segavaid kõrvalmõjusid ei paista olevat. Tema lojaliteet oma maa ja rahva vastu on lihtne, otsekohene ja segamata. See ilmneb kõnesolevast mälestusraamatust mitmel pool, selgemini ehk vast kahe N. Liidu okupatsiooniaegse kooliinspektori käitumise ning nende järgneva saksa okupatsiooniaegse kurva saatuse kirjeldusest.

Eelöeldu ei tähenda muidugi, et autor oleks loobunud asjade ja inimeste subjektiivselt hindamisest. Mälestusraamatu puhul oleks see ju ka mõeldamatu. Kus autor näeb viga laita, seal ta seda ka teeb, kuigi adressaadiks väga tihti on lugejale mittemidagiütlevad initsiaalid. Kõik see sobib aga siiski päris hästi nende mälestuste ilma suuremate literaarsete pretensioonideta lihtsa esitusviisiga. Kui ses üldiselt ühtlase tasapinnaga jutustuses otsida puudujääke, siis võib seda ehk leida Saksamaa pagulaslaagrite koolielu käsitlese juurest. See osutub sama keerukaks ja segaseks kui see ilmselt oli ka tegelikku-ses. Esitatud käsitlusviisi võiduks on muidugi üksikasjalisus ja kaotajaks jutustuse tempo. Briti tsooni eestlaste kultuurielust saab lugeja siiski hea ettekujutluse. Mälestusraamat lõpeb Nürnbergi kohtu aluste ja otsuste analüüsi ja hinnanguga.

Johannes Jans
Õhtu
Akvarell, 1949

Korporatsioonide esimehed ja
presideeriva korp! Vironia eest-
seisus EKL-i 40. aastapäeval
New Yorgis aastal 1955. Ülalt
(ehk paremalt):

Endel Uiga
korp! Wäinla

Karl Kolbre
korp! Revelia

Hellar Grabbi
korp! Rotalia

Osvald Ernesaks
korp! Sakala

Karl Mikkelsaar
korp! Vironia

Karl Päril
EKL-i s/a esimees
korp! Vironia

Jaan Ülesoo
korp! Frat. Estica

Villi Kangro
korp! Ugala

Johannes Koort
korp! Frat. Liviensis

Manivald Loite
korp! Tehnola

Mihkel Keerd
korp! Frat. Tartuensis

Eesti Korporatsioonide Liit
MCMXV—MCMLXV.
Toronto, 1966. 312 lk.
Toimetaja: Karl Arro.

Eesti Üliõpilaste Seltsi Album XIV.
New York, 1965. 200 lk.
Toimetaja: Rein Taagepera.

Seda, et eesti üliõpilasorganisatsioonide tekkimine ning areng oli tihedalt seotud eesti üldise rahvusliku liikumisega, ning samuti seda, et hiljem nii suureks muutunud erinevus korporatsioonide ja seltside vahel algselt oli vaid oludest tingitud pragmaatiline nime küsimus, võime lugeda Johannes Kaupi artiklist „Eesti esimestest korporatsioonidest ja rahvusvärvide sünnist“ Eesti Korporatsioonide Liidu (EKL) 50. juubeliaastapäeva tähistamiseks välja antud albumist. Oma huvitavas uurimuses J. Kaup puudutab ka asjaolu, et 19. sajandil oli eesti rahvusvärvidena sini-must-valge kõrval kõnes ja isegi kasutusel (vähemalt kirjasõnas) ka sini-must-roheline. Seda, kuidas Euroopas arenesis välja mitmesugused üliõpilaste organiseerumismvormid alates 11.—12. sajandiga Prantsusmaal, ning kuidas sellised hiljem Eestigi pinnal tekkisid, võime lugeda Voldeemar Kiviaia kirjutusest „Pilk üliõpilasorganisatsioonide tekkeloosse“ samast albumist. Seda, et tudengitel juba vanast ajast ka muud meele ja mõttes on olnud kui teadus ja isamaa, loeme Arvo Mägi kirjutusest „Tudengilaulu ajaloo“st“, millest leiame veel, et sõna „burs“ tuleneb vana-prantsusekeelsest väljendist „bursa“, mis tollal tähendas stipendiaati ja sõna „rebane“ koguni sõnast „feux“ — prantsuse keeles „kollanokk“, mis muutus saksa hääldamises sõnaks „fuchs“, kust see siis otsetõlkena eesti keelde võeti.

Kolm hästi kirjutatud ja laiemale üldsusele huvi pakkuvat kirjutust ühe juubelialbumi kohta ei ole paha saavutus, eriti kui teame, et eesti korporatsioonide liik-

meskond ei ole kunagi eriti rikas olnud vaimu- ja kirjameeste ning loovate isiksuste poolest, olles olnud valdavalt praktiliste rakendusteadlaste — arst, agroom, jurist, majandusmees, kirikuõpetaja, insener, jne. — organiseerumiskohaks. Kuid just tänu sellele rohkem praktilisemale vaimule — ning ka kindlamavormilisele sisekorrale — olid just mitmed korporatsioonid neiks eesti üliõpilasorganisatsioonideks, millised varsti pärast oma liikmeskonna pagulusse siirdumist aktiivselt uuesti tegevust alustasid, seejuures ka rohkelt uusi liikmeid värvates, kuna paljud seltsidest ei ole õieti kunagi välismaal jalgu alla saanud. Sedagi juubelialbumit sirvides näeme, et rohkelt ülesloetud poliitika- ja ühiskonnategelaste ning mitmete suurte teadusmeeste kõrval on vaid kaks tuntud eesti kirjameest olnud korporandid — Ernst Enno ja Henrik Visnapuu (kui mitte kaasa arvata saksa korporatsioonidesse kuulunud Kreutzwaldi, J. Hurta ning M. Vesket, kelledest viimased kaks hiljem kuulusid ka Eesti Üliõpilaste Seltsi). Üldtuntud loovate kultuuriisikutena leiame korporatsioonide perest veel helilooja J. Aaviku (ja ka albumis mittemainitud E. Tubina — viimane aga kõrvaldati mõned aastad tagasi ühest korporatsioonist kodumaal käimise ja sinna oma kultuuriloomingu vahendamise pärast) ning mõned kunstnikud.

See paneb tahestahtmatult mõtlema, et milleks eesti vaimu- ja kirjanduselu ning humanitaarteaduste tuntud esindajate enamik on kuulunud ja kuulub mitte korporatsioonidesse, vaid seltsidesse, eelkõige „Veljestosse“ ja „Eesti Üliõpilaste Seltsi“ kuid ka teistesse — näiteks „Ühendus“ ja „Põhjala“? Kas on korporatsioonide põhimõtetes ja traditsioonides olnud midagi, mis sellist ühekülgsset hargnemist on soodustanud? Kahjuks ei leia käesolevas EKL-i albumis ühtegi kirjutust, mis põhjalikult käsitleks korporatsioonide põhimõteliisi, filosoofilisi ja organisatoorseid aluseid ning tegevusprintsipe. See on kõige suuremaks puuduseks selle muidu küllaltki mitmekesise väljaande juures. Kaks artiklit katsuvad seda puudust siiski osa-

lisel korvata. Albumi juhtartiklis „EKL-i sünd ja töörohked tegevusaastad“ käsitleb Harald Raudsepp Eesti Korporatsioonide Liidu tegevusest aruandmise kõrval ka mõningaid põhimõttelisi seisukohti. Ta kirjutuses esineb aga väiteid, mis on kas hämmastavalt lihtsameelsed või kui mitte seda, siis teadlikult hüpokriitilised. Tsiteerin (lk. 16): „Maailmavaateliselt ei mõjuta korporatsioonid oma liikmeskonda, ja nad ei luba poliitikat ühelgi kujul tuua ei EKL-i ega korporatsioonidesse. Makstab vääramatult ainult üks põhiline nõue — korporatsiooni liige saab olla vaid demokraatliku maailmavaataga isik.“ Ning (lk. 28): „Ja kuna korporatsioonid oma sisekorraldusel on rajatud rängele demokraatlikule ülesehitusele ja kasvatusviisile . . .“ Mis puutub oma liikmeskonna poliitiliselt mõjutamisse, siis — välja arvatud erandjuhud ja erandküsimumused, mida puudutan hiljem — peab ütlema, et otseses „käsen-keelan“ korras sellist mõjutamist tõesti ei esine ja korporatsioonid on oma liikmeskonna ühiskondlik-poliitilise tegevuse suhtes küllaltki vabameelselt tolerantid — ja seda palju suuremal määral kui korporatsioonide-vastastes ringkondades on arvatud ja arvatakse. Igal juhul ei pea paika näiteks arvamus, mida sageli nii minevikus kui olevikus kuulda on olnud, et korporatsioonid on tagurlaste pesad ja et seal sihiteadlikult arendatakse parempoolset autoritaarset ja totalitaarset poliitilist maailmavaadet. Niipalju kui tean, oli selline tolerantid kehtiv ka iseseisvuse ajal. Mis aga ei tähenda, et korporatsioonid maailmavaateliselt oma liikmeid üldse ei mõjuta — see mõju on olnud tugev, kuid rohkem kaudne ja atmosfääriline kui otseselt suunav. Täiesti paikapidamatu on aga väide poliitika eemalhoidmisest korporatsioonidest. Kuidas läheb selle väitega kokku näiteks asjaolu, et Eesti Vabariigi ajal taotleti valitsuse poolt kolmekümne aastal, vabadussõjalaste liikumise järellainetuses, ühe suure ja tuntud korporatsiooni sulgemist, kuna suur osa selle liikmeskonnast oli end aktiivselt sidunud ühe poliitilise liikumisega? Õnneks välditi tollal selle korporat-

siooni sulgemine. Ning kas korporatsioonide rahvuslik tegevus enne iseseisvuse aega ei olnud siis poliitilise iseloomuga? Kahtlematult oli. Ja oli seda teataval määral ka hiljem, rohkem küll pinna all ja mitte avalikult. Ma ei leia, et see oleks olnud midagi täiesti lubamatut. Kuid kas H. Raudsepa endagi artiklis toodud EKL-i mitmete avalike aktsioonide korraldamine (ma ei mõtle siin üliõpilaskonna sisepoliitikat Tartus Edustuse raames) ei olnud väga lähedane mõistele „poliitika“? Ning paguluses on meil väga hästi teada, kuidas sisepoliitilised kemplemised arenesid pahatihti mitte ainult seltside-korporatsioonide baasil (seda kinnitab muide ka K. Sõmermaa oma albumikirjutuses, lk. 33), vaid ka korporatsioonide baasil ja vahel. Igatahes väide, et poliitikat ei ole või ei lubata „ühelgi kujul“ on täiesti absurdne. Parimal juhul on see mingi ideaal, aga tegelikkus ja minevik räägivad teist keelt.

Sama absurdne on Raudsepa tees korporatsioonide rajamisest rängele demokraatlikule ülesehitusele ja kasvatusle koos põhilise nõudega, et korporatsiooni liikmeks saab olla vaid demokraatliku maailmavaataga isik. Mis viimasesse puutub, siis näib, et Raudsepp ei tunne mõistet „demokraatia“ läänemaailma tähenduses. Kuid jättes kõrvale selle aspekti, sest mõiste ümber „demokraatliku maailmavaataga isik“ võib ju tõesti hea tahtmise juures üht või teist pidi vaielda, siis mis puutub korporatsioonide rangel demokraatlikku sisekorda, ei uisuta siin Raudsepp mitte ainult iluvigureid libedal jään, vaid on ammu juba oma jalgealuse kaotanud. Selgelt, otsekohele ja tõele vastavalt kirjutab Heikki Leesment samas albumis (lk. 159): „Kuigi korporatsioon isenesest on demokraatlik organisatsioon, kus enamuse tahe määrab ja otsustab vähemuse üle, ei tähenda see, et seniõri või akadeemilise isa autoriteet oleksid diskuteeritavad või suvaliselt rakendatavad. Nagu tavalises perekonnas, nii ka akadeemilises perekonnas on väga oluline, et isa oleks vaieldamatuks autoriteediks oma poegadele ja seniõri kogu konvendile. Sa-

muti peavad vilistlased olema autorideeti-
deks tegevliikmetele, keda tuleb kasvata-
da vastavas arusaamas, sest see on üks
korporatsiooni iseloomustavaid kasvatus-
likke põhimõtteid ja korporatsiooni tuge-
vuse kindlamaid aluseid.“ Ning eespool
ütleb ta (lk. 158): „Sisuline erinevus kõigi
teiste akadeemiliste organisatsioonidega
võrreldes seisneb aga korporantlikus kas-
vatuses, mis on õieti paljude õpetuste ko-
gusumma, kuid mille olulisemateks alus-
sammasteks tuleb pidada kahte iidset põ-
himõtet: vanuseprintsipi ja autasu and-
mise kohustust.“

Seegä samal ajal kui H. Raudsepp peab
millegipärast vajalikuks proklameerida
olematut „ranget demokraatiat“, kvalifit-
seerib H. Leesment korporatsioonis valit-
sevat demokraatiat autoritaarse struktuuri
ja kasvatusprintsipi ning autasu and-
mise kohustusega. Kahjuks jääb H. Lees-
mendi artikkel „Korporatiivse kasvatus-
põhialused“ liiga lühikeseks ja mitmeid
olulisi külgi ja printsiipe vaid riivamisi
puudutavaks, et täita albumis valitsevat
tühimikku artikli osas, mis esitaks korp-
oratsioonide olemuse põhimõtteid. Tundub
ka, et tema poolt visandatud range vanuse-
printsibile põhinev autoriteedinõue on
tegelikkusega võrreldes üleidealiseeritud,
sest nii tugeval kujul kui ta seda näib
ideaaliks pidavat, ei olnud see läbi viidud
eesti korporatsioonides ka varasematel
aegadel, rääkimata tegevusest paguluses.
Ka ta ise mõnab seda üteldes: „Olles
jõudnud üle elada kriisi noorte ja vanade
vahekordades ja tundnud selle nõrgesta-
vat mõju organisatsiooni terviklusele, pea-
me tegema maksimaalseid pingutusi sel-
leks, et vanuseprintsip saaks taas au sis-
se tõstetud nii, nagu ta seda on olnud kor-
poratsioonide õitseagadel“ (lk. 159).

H. Leesment tõstab oma artiklis üles ka
noorte-vanade vahelise probleemi, mida ta
ütleb esinevat esmajoones neis korporat-
sioonides, kes on rohkesti uusi liikmeid
välismaal vastu võtnud. Ei saa siiski täie-
likult nõustuda ta väitega, et see probleem
kõige akuutsemal kujul kerkis esile selle-
pärast, et noored liikmed ei pidanud vaja-

Esteetilise printsiibi tähtsust keele arengus
ja keelekorralduses on rõhutatud mitmed ling-
vistid ja keelekorraldajad. See mängis suurt
osa ungari ja eesti keeleuenduses. Esteeti-
lise printsiibi rakendus keelekorralduses põh-
jeneb järgmistel momentidel. (1) Me tahame
et keel, nagu iga teine vahend, ei ole mitte
üksi efektiivne, vaid omab ka esteetilise kuju.
(2) Keele eesmärk ei ole mitte ainult väljen-
dada informatsiooni ja ideesid, vaid ka estee-
tilist elamust, mida on raske lahutada tunne-
test, veel enam — keel on vahendiks ühe
kunstile, nimelt kirjanduskunstile.

Me ei saa siin arutada esteetilise teooria
vaieldavat probleemi, kas on olemas eriline
esteetiline elamus mis on selgesti eristatav
teistest kogemustest. Ma mõistan esteetilise
printsiibi all mõningaid keelelisi nähtusi mi-
da, kuigi neid võib tuletada ka selguse ja
ökonoomia printsiibist, siiski võib vaadelda
teisest aspektist, mida tavaliselt kutsutakse
keele iluks või ilmekuseks. Me ei saa ka
puudutada vaidlust subjektiivsuse ja objek-
tiivsuse üle täies ulatuses. Keelekorralduses
ei ole küsimus kunsti hindamisest; siin on
tegemist keele võrdlemisi elementaarsete
esteetiliste omadustega. Keelekorraldusteooria
kui teaduslik teooria võib tegeleda ainult
selliste esteetiliste väärtustega mis põhje-
nevad faktidel, ja peamiselt nendega mis on
mõõdetavad, ja mitmed esteetilised väärtu-
sed on seda laadi. Esteetiline otsustus on
võimalik seepärast et selliste faktide hinda-
misel valitseb inimeste seas palju üksmeelt.
Nagu H. Mead on näidand, esteetilisi vää-
rtusi on mitut liiki, ja objektiivsuse aste neis
on erinev.

Esteetilise printsiibi käsitlemisel on otstar-
bekohane võtta aluseks esteetiliste väärtuste
kolmikjaotus: (1) **materiaalsed** (ehk aistili-
sed), (2) **formaalsed** (ehk suhtelised), (3)
assotsiatiivsed. Materiaal- ja formaalväärtus-
tel on kõrge objektiivsuse aste, nad on ena-
masti mõõdetavad. Assotsiatiivväärtused vas-
tupidi on teatud määral subjektiivsed. Nime-
tuse 'esteetilised väärtused' asemel tarvita-
me alamal enamasti **ilu** samas tähenduses
lühiduse pärast.

Keele materiaalsed esteetilised väärtused on
akustilised: need tekivad üksikhääliku kuul-
misel. Akustilised ja artikulaatorsed omadu-

sed millest hääliku ilu sõltub, nagu heli tugevus, tämber, kõrgus, on kõik mõõdetavad. Sellest hoolimata ei ole olemas üksmeelset arvamust häälikute esteetilise järjekorra kohta. Üldine arvamine on et helilised häälikud on ilusamad kui helitud: vokaalid on ilusamad kui helilised konsonandid, ja viimased on ilusamad kui helitud konsonandid. Ma nimetan seda esteetilist väärtust **kõlavuseks** ehk **sonooruseks**. Peaaegu universaalne, kuigi mitte absoluutselt üksmeelne arvamus on ka et kõige lahtisem tagavokaal **a** on kõige ilusam vokaal, kuid mingit ühist seisukohta ei ole küsimuses millised on järgmised kõige ilusamad vokaalid ja kas üldse on olemas mingisugust erinevust ülejäänud vokaalide vahel. Keele formaalilu üldist printsiipi võib defineerida kui **elegantsi**: kunst saavutada maksimumtulemusi minimaalvahenditega. Omadusi millest keele formaalilu sõltub võib enamasti hinnata kvantitatiivselt. Keele formaalilu käsitlemisel me eraldame: (1) **süsteemi** ehk **paradigmiline ilu**, (2) **teksti** ehk **süntagmailine ilu**.

Süsteemi ilu haarab sümmeetria, harmoonia ja täiuslikkuse. Samuti nagu füüsilist sümmeetriat üldiselt peetakse ilusaks, nii ka abstraktset sümmeetriat. Mingi süsteem rahuldab meie esteetilist meelt siis kui ta on harmooniline ja täiuslik, kui me tajume et mustrit taga on mingi loogiline kavand. Keelelises süsteemis on kaks tasandit: (1) **tähendus** ja (2) **väljendus**. Tähenduse tasandi alla kuulub semeemide ehk tähendusüksuste süsteem. Tähenduse tasandi ilu nõuab et grammatemide ehk grammatiliste kategooriate süsteem on harmooniline, ilu mis ilmneb semeemide süsteemi harmoonias ma nimetan keele **harmooniaks**. Peale selle kuulub keelelise süsteemi alla väljenduse ja tähenduse tasandi vastastikune suhe, nimelt vormi ja tähenduse sümmeetria, s.t. tähendus- ja väljendusüksuste täielik vastavus ehk reeglipärasus. Ma nimetan seda keele **sümmeetriaks**.

Süntagmalise ilu alla kuulub: (1) **akustiline** ja (2) **stiililine ilu**. Süntagmaline ilu nõuab häälikute harmoonilist vaheldust ja monotoonsuse puudumist. Süntagmaline ilu on tihedalt seotud kõnelemise jõukulu ökonoomiaga. Akustilise ilu alla kuulub: (1) **eufoonia** ehk heakõla, (2) **rütm** ja (3) **morfeemiline**

vaheldus. Eufoonia alla kuulub: (1) kakofooniliste häälikukombinatsioonide ja raskete häälikuühendite vältimine; see on seotud häälduse jõukuluga: üldine vaade on et ühendid mille hääldust peetakse raskeks on inetud; (2) häälikute harmooniline jagunemine; see eeldab sooorsete häälikute head proportsiooni ja teatud tasakaalu ehk meeldivat proportsiooni häälikute jagunemisel tekstis. Kahjuks teoreetiliselt on võimatu kindlaks teha just milline proportsioon on ilus. Rütm on üks tähtsamaid, lihtsamaid, objektiivsemaid ja vaidlematumaid keele esteetilisi väärtusi. Rütm on seotud ökonoomia printsiibiga: rütmiline korrastus on kerge, kuna monotoonne on väsitav. Rütmi alla käib rõhuliste ja rõhuta silpide või pikkade ja lühikeste silpide vaheldus. Hulgalist lühikeste või nõrgarõhuliste silpide üksteisele järgnemist, samuti pikkade või rõhuliste silpide vahetut järgnemist peetakse üldiselt ebameeldivaks. Rütmi printsiibi alla kuulub niihästi morfeemide (väljendusüksuste) silbistruktuur kui ka süntaktiline struktuur, näiteks sõnajärg.

Morfeemiline vaheldus tähendab mingi morfeemi monotoonse kordumise vältimist. Siin on jälle teoreetiliselt raske kindlaks teha just missugune kordus on negatiivne.

Stiililine ilu alla kuulub: (1) **vaheldus** ja (2) **lühidus**. Stiililise vahelduse all ma mõistan võimalust tarvitada mitmesuguseid stiililisel erinevaid väljendeid sama tähenduse edasiandmiseks, näit. sünteetilisi ja analüütilisi, nagu käändelõppe ja postpositioone, liht- ja liitverbivorme, juursõnu ja liitsõnu jne., samuti mitmesuguseid süntaktilisi tarindeid ja võimalust sama tähendust väljendada kas leksikaal- või grammatiliste vahenditega.

Lühidus tuletub esteetilisest üldprintsiibist — elegantsist. Lühidust peetakse üldiselt esteetiliseks vooruseks. Siia alla kuulub nii morfeemide kui ka süntaktiliste tarindite lühidus.

Assotsiativsed esteetilised väärtused keeles on suurelt osalt subjektiivsed, kuid on olemas ka assotsiatiihväärtusi millel on enam või vähem objektiivne staatus, seepärast et nad põhjenevad empiirilisel tõestatud faktidel või assotsioonidel mis on ühised keeleühiskonna liikmete enamusele. Assotsiatii-

sete esteetiliste väärtuste alla kuulub: (1) **ilmekus** ehk **ekspressiivsus** ja (2) **afektiivsus**. Ekspressiivsuse all ma mõistan teatud vastavust või harmooniat väljendi ja tähenduse vahel. Seda peetakse enamasti väljendi vooruseks lingvistide, stilistide, kirjanike ja teiste poolt. Harmoonia väljendi ja tähenduse vahel ei kuulu vältimatult keele kui märkide süsteemi nõuete alla, kuna väga levind on vaade et keeleline märk on meelevaldne ehk arbitraarne, s.t. väljendi ja tähenduse vaheline suhe on motiveerimata: ükskõik milline häälikuline kombinatsioon võib väljendada ükskõik millist tähendust. Sellest hoolimata ekspressiivsus säästab kõneleja ja eriti kuulaja ja õppija jõukulu. Keeleühiskonna liikmete seas on üldine tunne et mõned sõnad vastavad paremini kui teised tähendusele mida nad väljendavad, kuigi üksikjuhtumite hindamine võib olla erinev. Ilmekuses on teatav objektiivsuse aste mis põhjeneb empiirilistel faktidel. Ekspressiivsus ei piirdu lekseemidega, vaid printsiibilt haarab ka grammeeme, süntaksit ja stiili, kaasa arvatud sobivate väljendite valik, kuid stiili ala on väljaspool keelekorralduse pärisprobleeme.

Afektiivsuse all ma mõistan keelendite mittemõistelisi emotsionaalseid kaastähendusi. Et sõnad ja teised keelendid peale mõistelise tähenduse annavad edasi ka tundmusi, ja mõnikord tarvitatakse neid peamiselt selle eesmärgiga, on fakt mis ainult vähesel määral puudutab keelekorralduse teleoloogiat ja metoodikat, mida aga peab arvestama keelekorralduse taktikas. Tundeväärtused on osalt objektiivsed selles mõttes et nad põhjenevad tõestatavatel faktidel või assotsioonidel mis on ühised keeleühiskonna enamusele, olles pärit ühistest kogemustest. Teised emotsionaalsed kaastähendused on enam või vähem subjektiivsed, mõned äärmiselt subjektiivsed, isegi irratsionaalsed. Sõna tundetähendused sõltuvad (1) **tarvitusest**, (2) **tähendusest** ja (3) **vormist**. Mis puutub tarvitusse, siis tundetähendused sõltuvad assotsioonidest ja kogemustest mis on seotud sõna tarvitusega minevikus ja kontekstist milles nad esinevad. Tähenduse suhtes tundeväärtused sõltuvad sõna konkreetseuse astmest: mida kitsam ja konkreetsem on sõna tähendus ja väiksem sõna esinemissagedus, seda suurem

on ta tundeväärtus.

Vormi alal tundeväärtused sõltuvad järgmistest teguritest: (1) sõna sarnasus teiste sõnadega, (2) kooskõla või erinevus normaalsest, (3) väljendi algupära. Punkt (2) on kaunis subjektiivne. Tavalise inimesele on ilus see mis on kooskõlas normiga millega ta on harjunud, kuna kõrvalekaldumine normist ärritab ja seda peetakse inetuks. Teiselt poolt kõrvalekaldumine normist, erakorraline, erandlik, ebakorrapärane omab afektiivset ja esteetilist väärtust, eriti kunstimeelega inimesele. Seda kasutavad eriti kirjanikud. Siin me kohtame ka väga subjektiivseid ja irratsionaalseid vaateid keele ilu ja ideaali kohta, mida me ei või võtta teadusliku keelekorraldusteooria printsiipide hulka, kuid mis on tegurid mida me peame arvestama taktikas, kuna selliseid vaateid esineb paljudel lingvistidel ja kirjanikel.

Näiteks on olemas vaade et keerukus on keele esteetiline voorus, ja et reeglipärase struktuuriga keel on vähem võimeline vahendada tundeväärtusi. Silmapaistev prantsuse keeleteadlane J. Vendryes väitis et vana-kreeka keele ilu sõltub suurelt osalt grammatilisest üliküllusest, mis pakub kunstnikule rikkaliku valiku ja millest tuleneb Homerose sarm ja sära; kui me taandaksime Homerose grammatika esperanto täieliku reeglipärasusele, siis need surematud probleemid kaotaks suure osa oma poeetilise väärtusest. Selle kohta võib ütelda et poemi keel on kindlasti poemi lahutamatu osa ja võimatu on kujutada viimast ilma esimeseta. Samuti ei saa mingi keele struktuuri poeetilist väärtust hinnata sel teel et me asendame selle poemis mingi teise struktuuriga. Võib oletada et Homerose-taolise geeniusega poeet võiks kirjutada umbes samasuguse poeetilise väärtusega poemi keeles millel on lihtne struktuur, eeldades et keeles on olemas vastav valik sõnu. Morfoloogiline ebareeglipärasus soodustab morfeemilist mitmekesisust, kuid ta ei ole vältimatu tundeväärtuste ja mõttevarjundite väljendamiseks.

Üks teine prantsuse suur lingvist A. Meillet väitis et need kes kirjutavad inglise või prantsuse keelt kõige reeglipärasemate vormidega ei ole kirjanikud, sest neile kel on meelt Lääne suurte kirjanduste jaoks tundub espe-

ranto šokeeriv. Sellist väidet on raske tõestada. Kui see oleks õige, siis ei oleks olemas ühtegi inglise kirjanikku, sest on võimatu tarvitada inglise keelt ilma noomeniteta, mis kõik, peale mõne vähese erandi, on reegli-pärased, ka ebareeglipäraste verbide arv on väike. See ei tähenda seda et inglise sõnadel puudub individuaalsus või poeetiline väärtus, kuid see tuleneb peamiselt lekseemide (sõnatüvede), mitte grammeemide vormist ja tähendusest. Kui Meillet vaade oleks õige, see tähendaks et kõige tarvitatavamad igapäevased sõnad, nagu inglise verbid **have, do, go** ja personaalpronoomenid, mis kõik on ebareeglipärased, oleks kõige poeetilisemad sõnad. Ka Johannes Aavik on arvamisel et uute sõnade loomisel on soovitatav „eeskujuks võtta tüübid, mil on vähe esindajaid ja mis seetõttu on vähem banaalsed ja mille järele moodustet sõnad tunduvad individuaalsemaina ja suursugusemaina“ (Keeleuuenduse äärmised võimalused, Tartu 1924, 45).

Kui esperanto või mõni teine konstrueeritud rahvusvaheline keel tundub banaalne ja ilma poeetilise või tundeväärtsusega, siis see ei tulene mitte reeglipärasusest, vaid sellest et ta väljenditel puuduvad need emotsionaalsed kõrvaltoonid mida inglise või prantsuse või mõne teise etnilise keele sõnad on omandand nende keelte tarvitajate pikki aastaid kestnud kogemustes neid keeli kõneledes ja kirjandust lugedes. Konstrueeritud keele puhul on relevantne suure kirjandusliku traditsiooni puudumine. Siin võib lisada et esperanto ja teiste nn. aglutineerivate keelte reeglipärast struktuuri on mitmed indo-euroopa keeli kõnelevad lingvistid pidand keele ideaaliks. Ka grammateemide rikkus ei ole vältimatu tundeväärtsuste väljendamiseks, sest kõiki emotsionaalseid ja semantilisi väärtusi on võimalik edasi anda lekseemide abil. Et kõrget esteetilist väärtust võib saavutada ka suhteliselt lihtsa morfoloogilise struktuuriga, seda tõendab inglise keel. Ka hiina keel, mis on peagu ilma morfoloogia ja ebareeglipärasusteta, on rikas poeetilistest varjunditest.

Võib-olla on õige et meis kõigis on tungiv vajadus ebaloogilisuse järele, nagu tähendas kord üks Le Corbusier oponent. Kuid seda ei tule mitte rakendada keele morfoloogilises

süsteemis, kuna keele kui märkide süsteemi alus on kord. Ka ei oleks see süsteemile esteetiliseks vooruseks, vastupidi see oleks vastuolus süsteemi sümmeetria printsiibiga. Muidugi keel peab arvestama ja väljendama ka ebaloogilist, pitoreskset, koomilist ja muud laadi tähendus- ja tundevarjundeid, kuid seda tuleb väljendada lekseemidega, s.t. sõnavara ja stiiliga, mitte morfoloogiaga. Seesama maksab omapärasuse kohta, mida mitmed puristlikud keelekorraldajad, kaasa arvatud Aavik, on pidand tähtsaks keelekorralduse printsiibiks.

Tarvitusega ning normaalse ja ebatavalise vastuoluga on seotud ka teadvus väljendi algupärast. Erilised tundeväärtsused on seotud võõrsõnade, murdesõnade, slängiväljenduste, arhaismide ja neologismidega. Väljendi uudsusel on eriline tundeväärtsus. Kõiki neid tegureid tuleb arvestada keelekorralduse taktikas. Üldiselt afektiivsus on rohkem stiili kui keelekorralduse küsimus.

Keelekorralduses relevantssed esteetilised printsiibid võib järgmiselt kokku võtta:

Printsiip 1: **Keeleline süsteem peab olema harmooniline.**

Printsiip 2: **Väljendi ja tähenduse vahel peab olema sümmeetria.**

Printsiip 3: **Väljendus peab olema eufooniline.**

Printsiip 4: **Väljendus peab olema rütmiline.**

Printsiip 5: **Väljendus peab olema vahelduv.**

Printsiip 6: **Väljendus peab olema lühike.**

Printsiip 7: **Väljendus peab olema ilmekas.**

Printsiip 8: **Väljendus peab arvestama afektiivsust.**

Kuigi leksikonide ehk sõnaraamatute võimalikke liike on palju, kirjeldame siin vaid neid liike, mis on esinenud seoses eesti keelega, pidades alati meeles, et eesti leksikograafia ajalooline üldpilt on küllaltki omapärane ning erinev teiste keelte leksikograafia ajaloost.

Esimeseks ning põhiliseks liigiks võiksime pidada „seletavat“ sõnaraamatut, s.t. sõnaraamatut, kus mingil enam-vähem järjekindlal alusel valitud alfabeetiliselt (või muul viisil) järjestatud sõnad saavad samakeelse seletuse. Siia liiki kuuluvad ka oskussõnade, murdesõnade ja uute sõnade ehk neologismide sõnastikud. Ka eri alustel koostatud leksikonid (näit. soome „Kalevala sõnastik“) kuuluvad siia.

Teine tähtsam leksikonide liik on „kaksikkeelne“. See liik moodustab enamiku eesti ja muude keelte leksikograafilisest toodangust ning erineb põhiliselt seletavast liigist vaid selles, et seletused on teises keeles kui märksõnad.

Kolmandaks põhiliigiks võiksime pidada „õigekeelsuse“ sõnaraamatuid, mille peaülesandeks on märksõnade eri vormide määramine. See liik on osutanud erakordselt prominentseks eesti leksikograafias ning õigekeelsuse sõnaraamatute tootmine on käesoleval sajandil olnud eesti leksikograafia iseloomustavaks jooneks.

Oma eri eesmärkide tõttu moodustavad „keeleteaduslikud“ sõnaraamatud omaette rühma. Nad võivad olla näiliselt kaksikkeelsed, etümoloogilised (milline tüüp eesti keeles veel puudub), murde-geograafilised jne. Ka etümoloogilised ees- või perekonnanimede loetelud kuulusid siia.

Sünonüümide ehk „mõistelised“ sõnaraamatud (või tesaurused) moodustavad veel viienda liigi. Nende peaülesandeks on pigem sõnade rühmitamine kui nende tähenduse täpne selgitamine.

Veel eri liiki kuuluvad mitmed eriotstarbelised leksikonid, näit. riimivate sõnade sõnastikud.

Peaksime eri liigina mainima veel sõnastiku vormis teoseid, mille eesmärk pole leksikograafiline, vaid pigem humoristlik või satiiriline. Näitena: A. Bierce'i ingliskeelne „Kuradi sõnaraamat“ ja I. Laabani eestikeelne Rroosi Selaviste sõnastik.

Loomulikult esineb ka äsja eraldatud liikide segunemisi: Wiedemanni suur „Eesti-saksa sõnaraamat“ (1869) on vaid näilikt kaksikkeelne: tegelikult on ta pigem keeleteaduslik sõnaraamat; Tallinnas hiljuti ilmunud „Vene-eesti geoloogia sõnastik“ (1963) on samuti ilmselt kaksikkeelne, kuid on enim seletav oskussõnastik; „Võõrsõnade leksikon“ (Tallinn: 1961) on eelkõige seletavat liiki, kuid on ka võõrkeele-eesti sõnastik; „Õigekeelsuse sõnaraamatus“ (Tallinn: 1960) esineb ka paljudel sõnadel lühikesi seletusi jne. Olles vaadelnud leksikonide eri liike, võime siirduda eesti leksikograafia ajaloo lühikäite vaatele.

Esimesed eesti keele leksikonid trükiti XVII sajandil. Need olid sakslaste poolt (H. Stahl [1637], J. Gutsclaff [1648], H. Göseken [1660]) koostatud lühilatuslikud saksa-eesti sõnastikud, mis ilmusid koos autori eesti keele grammatikaga, mille peamiseks otstarbeks oli õpetada eesti keelt sakslastele¹.

Esimeseks erandiks kolmele ülalmainitud teosele oli J. Svenske eesti-saksa sõnaraamat, mida autor koostas kunagi XVIII sajandi algul. Svenske teos jäi aga avaldamata ning esimeseks trükiti ilmunud eesti-saksa sõnaraamatuks sai A. Thor Helle poolt koostatud teos, mis ilmus autori grammatikaga ja juba tavaliuks saanud saksa-eesti sõnastikuga (1732). A. Hupel lisas samuti eesti-saksa sõnatiku oma grammatikale ja saksa-eesti sõnaraamatule (1780, 1818).²

Alles a. 1848 ilmus eesti leksikograafiasse esimene erand saksa-eesti resp. eesti-saksa kaksikkeelsete leksikonide sekka ja selleks oli eesti-vene sõnaraamat. Autoriks oli D. Lunnin, kes toetus suurel määral A. Hupeli sõnaraamatule oma teose koostamisel.

XIX sajandi teisel poolel ilmus veel mõningaid saksa või vene keelega kaksikkeelseid eesti sõnastikke. Eesti-vene ja vene-eesti leksikonide toodang tõusis eriti pärast a. 1887, millal vene keel sai ametlikuks keeleks koolides ning kohtutes. Eessõnas oma „Eesti-vene sõnaraamatule“ (Tartu: 1889) kirjutab K. A. Hermann: „Eestlastel on väga tihti tarvis kirjasid Wene keeles kirjutada, kas kohtutele või muudele ametlistele asutustele; niisama on ka käimises ja kauplemises kirjale ning suusõnale Wene keelt vaja.“

XIX sajandi teisel poolel toimus eesti kirja-keeles oluline murrang: mindi kõikjal üle uuele kirjaviisile, toimus morfoloogia ja ortograafia suhteline normeerimine, murrete osatähtsus vähenes võrsuva ühiskeeles; haritud eestlaste arv suurenes järjekindlalt ning eestikeelne trükisõna levis üha laialdasemalt maarahva seas. Vastavalt muutusid ka keeletarvitajate vajadused — ei olnud enam küllalt kaksikkeelseist sõnastikest.

A. 1869 ilmus esimene puhtteaduslik eestikeelne sõnaraamat, F. Wiedemanni „Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch“ (2. tr. 1893, 3. tr. 1923), mis kohe pärast ilmumist sai ainulaadse tähtsuse. Vaatamata oma ligi 100-aastasele eale on „Wiedemann“ veel tänapäevalgi möödapääsematu teos eesti keele uurimisel.

15 a. pärast Wiedemanni põhjaneva teose ilmumist ilmus veel üks uudsus eesti leksikograafias: A. Grenzsteini „Eesti Sõnaraamat“ (1884), kus autor oli (oma sõnades) „1600 uut ja võerast sõna korjanud ja . . . Eesti keeles selgitanud“. Neologismide sõnastik esineb ka praegusel sajandil J. Aaviku „Uute sõnade sõnastiku“ näol (2. tr. 1921) ning nendel küllaltki suur osatähtsus meie kirjakeele arengul.

Aastasajandi vahetusel jätkus eesti keeles vene ja saksa kaksikkeelsete sõnaraamatute tootmine. A. 1911 tuli soome keel esmakordselt eesti leksikograafiasse M. Neumanni „Soome-Eesti Sõnaraamatuga“. Neumanni teosele järgnes peatselt Kettuneni „Eestisoome sõnaraamat“ (1917). Saksa, vene ja soome keelele on käesoleval sajandil lisanud veel inglise, prantsuse, rootsi, tšehhi jm. keeled eesti kaksikkeelseis sõnaraamatuis.

Kuid eesti keele XX sajandi leksikograafiat iseloomustavad pigemini oskussõnastikud ja õigekeelsuse sõnaraamatud. Eriti 1910—1920 vahel (kuid juba alates XIX sajandi algupoolest) teostati eesti keele rikastamist oskussõnade näol ning iseseisvuse ajal loodi või täiendati üle 40 teadusharu sõnavara. Umbes samal ajal suurendas keeleuudendus eesti kirjakeele väljendusrikkust. Ka kirjakeele normeerimise katsed kandsid vilja: a. 1918 ilmus „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“³ ning

selle teine, parandatud trükk „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“, ilmus kolmes köites aastatel 1925, 1930 ja 1937.⁴ 1933. ja 1953. aasta vahel ilmus ka 11 trükki E. Muugi „Väikest õigekeelsuse-sõnaraamatut“ ja a. 1960 avaldati Tallinnas suurem „Õigekeelsuse sõnaraamat“.

Pärast Teist maailmasõda tuldi Eestis ka toime kirjakeele normeerimisega efektiivsemalt kui kunagi varem. Samal ajal muutus eesti keele sõnavara suhteliselt kiiresti: „viisaastak“, „poliitloeng“, „kulaklus“ ja „lööklane“ osaliselt iseloomustavad lisandeid eesti sõnavarale.⁵ Ka neutraalsemad sõnad nagu „kaugõpe“, „kinofestival“ ja „menetluspraktika“ on nõukogude ajal leidnud tee meie ühiskeelde. Peale uute sõnade esines ka muudatusi tuntud sõnade tähenduses. „Väikeses õigekeelsuse sõnaraamatus“ (1953) tähendab näiteks idealism „reaktsioonilist ebateaduslikku suunda filosoofias“, nationalism „reaktsioonilist kodanlikku ideoloogiat“ jne. Ka sõnad nagu „pioneer“, „materialist“, „progressiivne“ jm. said uusi tähendusvarjundeid või koguni uue tähenduse. Arutades muudatusi eesti keele sõnavaras kirjutab A. Kask „tuhandetest sõnadest, mis enne nõukogude aega olid kas täiesti tundmatud või esinesid harva ja sagedasti teises tähenduses“ ja mis on nüüd leidnud paiga eesti ühiskeeles. Seoses säärase arenguga võiks pidada irooniliseks seika, et kuigi nõukogude ajal on rahvakeelsuse printsiip edestanud uuenduslike püüdeid ning reeglipärasust keele normeerimise põhilise määrajana, on — nii nagu nägime — toimunud kirjakeeles hoopis oomoodi autoritaarne uuendamine. On ilmne, et säherdused asjaolud seavad leksikograafidele omapäraseid probleeme, mille rahuldav lahendamine ei ole kuigi kerge.

Eesti keel on mitukümmend aastat olnud äbarik moodsate kultuurkeelte seas selle tõttu, et puudub sõnaraamat, mis seletaks eesti keeli ühiskeele sõnade ja idioomide tähendusi ja nende tähendusvarjundeid. Mõningaid aastaid on aga Nõukogude Eestis käsil olnud suure „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ koostamine. Seletav sõnaraamat on kavandatud 5—6 köiteliseks alfabeetiliselt järjestatud märksõnadega. Sõnaraamatu aluseks on pidevalt täienev kirjakeele kartoteek, kus on

praegu üle miljoni sõnasedeli.⁶ Kartoteek on koostatud kirjanduse alusel ning sisaldamisele kuuluva kirjanduse ajaliseks piiriks on möödunud sajandi viimase veerandi algus. Seletava sõnaraamatu esimese köite ilmumist võiks oodata ehk paari aasta pärast. Mõõtkava poolest on seletav sõnaraamat kavandatud umbes sama suureks kui soome „Nykysuomen sanakirja“, mille koostamine algas Soome valitsuse ülesandel a. 1927, kuid mille esimene köide pääses trükki alles 1951, ja mille kuues ning viimane köide valmis kümme aastat hiljem, a. 1961. Selline töö kestab kaua aega.

On mainimisväärne, et „välja jäävad seletavast sõnaraamatust spetsiaalsemad või meist suhteliselt kaugete rahvaste elu-olu käsitlevad sõnad“. Sellega jäävad sõnad nagu „beutt“ (köver kaukaasia pistoda) ja „burdjuk“ (loomanaahast kott vedelike jaoks [Kaukaasias, Siberis]) seletamata. „Samuti ei pääse sõnaraamatusse kunstlikud ning tuletatud sõnad, soome laenuid jne., mis pole tarvitusele tulnud või mis esinevad ainult keeleuuendajate uuendusi propageerivates kirjutistes“, näiteks „jallis“ (armukade), „polg“ (jalgrada).

Sõnaraamatute sirvijatele kujuneb vist teatud määral pettumuseks seik, et „jämedaid, ebasensuurseid vulgarisme seletavasse sõnaraamatusse ei võeta, ka sel juhul mitte, kui neid kirjanduses ette tuleb“. Võiks siin nentida, et rahvakeelele on antud palju vabam voli A. Saareste „Eesti keele mõistelises sõnaraamatus“. Siiski: Nõukogude Eestis on käimas eeltööd ulatusliku eesti murdesõnaraamatu väljaomustamiseks, kus nn. „vulgarismid“ on paremini esindatud. Ka see murdesõnaraamat, nimega „Eesti rahvakeele sõnaraamat“, on rajatud oma eri kartoteegile, millest alustati juba iseseisvuse algaastail ja mis aastal 1962 sisaldas umbes 1 200 000 sedelit. Kuid „Eesti keele seletaval sõnaraamatul“ on ka muid iseloomustavaid jooni, mida siin saaks esitada kahe, pooleldi juhuslikult valitud projekteeritud artikli täieliku äratoomisega, nii nagu nad esinesid 1961. a. „Prospektis“.⁶

ABI'MEES abistav isik. **Pastoreid näitab laul kui parunite ustavaid abimehi rahva riisumisel.** Eesti NSV ajalugu. | piltl. **Peks ja teotus, need olid need abimehed, millega eesti rah-**

va vaimu jäädavaks muda sisse katsuti rusa. . C. R. Jakobson. **Samal ajal ma tundsin, et see raskus ei ole võitmatu, sest meil on abimees meie partei näol.** . J. Raudsepp. **ABISTAMA**⁹¹ abi osutama, abiks olema, aitama. **Õpilased abistavad kolhoose viljakoristamisel.** □ **Mulle oli antud maa, nõukogude võim abistas ja toetas mind igal sammul.** J. Raudsepp.

Seletavas sõnaraamatus illustreeritakse sõna kasutust/tähendust, kusjuures „tsitaat peab olema ideoloogiliselt laitmatu“.⁷ Ühest küljest ei ole siingi arvustajal palju öelda — ainult olla tänulik, et suurte pingutuste tulemusena ilmub vajalik teos. Maitsekus ning tõde on aga ka siin toonud ohvreid neile, kelle võimujanu suur ning vaimne tervis nõrk. Ja „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ ilmumine, kas või koomiliselt seletatud kujul, on igati teretulnud teetähis eesti keele viljelemisel ja arengul.

Rääkimata teisest küljest on aga ajal veel kolmas pale: seletades „Õigekeelsuse sõnaraamatu“ (1960) ilmumise hilinemist ning selle trükis juba ilmunud vihikude ümbertöötamist, kirjutavad sõnaraamatu toimetajad eessõnas: „Oli vahepeal nõukogude keeleteaduses marrismi (a. 1960 tähendas marrism „N. Marri vulgaarmarksistlik õpetus keelest“ — J. K.) seisukohtadest loobumise näol toimunud põhjalik pööre, mis seadis nõukogude keeleteaduse uuele, marksistlikule alusele.“ Säherdune juhtum (s.t. ootamatu, äkiline pöörang) ei ole totalitaarses õhkkonnas kaugeltki erandlik, mitte isegi teaduses (kunstist rääkimata). Meenutagem vaid alalist ajaloo — eriti biograafia — „ümbertöötamist“ ms. 1969. aastaks lubatud „Nõukogude Liidu entsüklopeedia“ teises trükis ja veel näiteks geneetika täielikku ümberkorraldamist pärast Lõssenko ebasoosingusse sattumist.

Selleks et vältida trükkimise hilinemist ja ära hoida tülikaid ümbertöötamise kohustusi, võiks loota et „Eesti keele seletav sõnaraamat“ ilmub teaduslikult nii puhtal kujul kui tingimused seda võimaldavad.

Seletavaid märkusi

¹ Siin ja hiljem vrd. A. Kask, „Ülevaade eesti leksikograafiast 1917. aastani“ (Keele ja Kir-

janduse Instituudi uurimused [Tallinn], 1956).

² Võiks möödammines märkida, et Hupeli tähelepanek 1780. a. eesti sõnavara kohta: „An Kunst- und wissenschaftlichen Ausdrücken ist, wie man leicht erachten [sic] kann, die ehstnische Sprache arm; in Ansehung der Bauergeräthe und anderer Bedürfnisse der leibeignen Ehsten ist sie ungemein reich“, püsis eesti keele sõnavara iseloomustava joonena kuni umbes 1920. aastani.

³ Kirjakeele kollektiivset normeerimist aga taotleti juba üle 100 a. varem. Näiteks „Beitrag“ VII (1817) soovib tundmatu autor: „Es musste sich aus beiden Districten, dem revalschen und dorptschen, eine dazu autorisirte Gesellschaft von Männern verbinden . . . diese müssten entweder auf persönlichen zusammenkünften, oder durch schriftliche circulierende correspondenz sich berathschlagen . . . damit eine neue Schriftsprache heraus komme . . .“

Und wenn man sich nun über alles vereinigt hätte, so würden die neuen Sprachregeln, und die allgemein aufzu nehmenden Wörter gedrückt . . . Dieses Büchelchen wäre dann die Norm für alle, welche im Ehstnischen . . . etwas schreiben wollten“.

⁴ Et kirjakeele normeerimine ei toimunud omal ajal ilma pisarateta, näitab J. Aaviku jutustus artiklis „Der Entwicklungsgang der estnischen Schriftsprache“ (Uppsala Universitetets Årsskrift, 1948): „Eine Augenzeuge hat mir erzählt, wie nach einer Sitzung der Sprachkommission Saareste und Veski noch allein weitergestritten hätten, ob der Genitiv **põrsa** des estnischen Wortes **põrsas** 'Ferkel', mit einem oder mit zwei **s** geschrieben werden solle. Der Streit habe zwei ganze Stunden gedauert, bis schliesslich der Alte Veski durch die Unnachgiebigkeit Saarestes zum Weinen gebracht worden sei.“

⁵ Siin ja hiljem vt. A. Kask, „Eesti kirjakeele arenemisest nõukogude perioodil“ (Emakeele Seltsi Aastaraamat [Tallinn], 1965).

⁶ Siin ja hiljem vt. „Eesti kirjakeele seletava sõnaraamatu prospekt“ (Tallinn: 1961).

⁷ A. Pikamäe, „Tänapäeva kirjakeele seletav sõnaraamat ja selle koostamise põhimõtted“ (Keele ja Kirjanduse Instituudi uurimused VI, 1961).

Järgnev, kõrvalleheküljel algav artikkel on võetud sõnasõnalt Tartus ilmuva ajalehe „Edasi“ 1967. a. 18. aprilli numbrist. Ajalehes oli sellele pealkirjaks pandud „live, iive, iive — kas pole meilgi muretsemisväärsed?“ ja sellele alla kirjutanud S. Vissak. Kuna „Edasi“ ei saa millegipärast välismaal elavad isikud tellida ja seega seda lehte vaid harukorral näha on ja kuna järgnev kirjutus on kõige ulatuslikum käsitlus tänapäeva eesti rahvastiku demograafiliste probleemide kohta, mis kunagi trüki avaldatud, siis selle uuesti äratrükimine tohiks huvi pakkuda.

Kuigi käsitlus on selles artiklis mitmekesine ja kohati isegi väga detailne, siis mõned aspektid on kas jäänud mainimata või neid on puudutatud vaid riivamisega. Üheks on rahvastikuline koosseis ja võimalikud erinevused eri rahvuste vahel sündimuse ja iibe osas. Väikese lisandina järgnevale artiklile tsiteeriksin „Rahva Hääl“ 1967. a. 6. mai numbril intervjuest demograaf Asta Tamrega, milles ta ütleb muu hulgas: „ . . . erinevust [võib] märkata ka tervete piirkondade ulatuses. Nii on Kirde-Eesti kõige kõrgema sündimusega, Kesk-Eesti aga madalamaga.“ Teatavasti on Kirde-Eestis venelaste protsent kõige suurem ja Kesk-Eestis kõige väiksem. Venelaste osa Eesti praeguses rahvastikus ulatub peagu 30% -le. (Kui arvata kaasa ukrainlased-valgevenelased ja kui tänapäeva edasi projekteerida Nõukogude Liidu 1959. aasta rahvaloenduse andmed. Näiteks Nõukogude Eesti Riikliku Plaanikomitee esimehe H. Alliku kirjutuse andmetel [Rahva Hääl, 19. mai 1967] kasvas aastatel 1959—1965 Eesti elanikkond 88 000 isiku võrra, millisest arvust ligemale pool oli mehhaaniline juudekasv, teistest liiduvabariikidest sisserändajad.) Teiseks oluliseks küljeks on väga rasked ja kitsad korteriolud. Ka selles osas tsiteeriksin A. Tamre eespoolmainitud intervjuest: „Sama kehtib ka korteriolude kohta, mis pidevalt paranevad. Viimasega seoses võiks tuua järgmise näite. Sõja järgsel perioodil kasvas meil teatavasti linnaelanike arv märksa kiiremini kui elamufond. Ja kui vaatame sündimuse dünaamikat, siis näeme, et 1956. aastani oli tegemist väheneemisega. Nüüd on selles suhtes jõutud stabiliseerumiseni.“ Kuid teame, et korterikitsikus ei ole sugugi veel lahendatud ja see on kahtlemata üks mõjureid madala sündimuse osas. Lisaks veidi statistikat raamatust „Eesti NSV rahvamajanduse areng“, mis ilmus Tallinnas aastal 1967. Statistika Keskvastituse andmetel elas 1. jaanuaril 1967 Eestis 1 294 000 inimest. Võrreldes eelmise aastaga oli juurdekasv 8800. Rahva loomulik iive aastatel 1950—1954 oli 5,0‰, aastatel 1955—1959 — 5,8‰, aastatel 1960—1964 — 5,5‰ ja aastal 1965 — 4,2‰.

H. Grabbi

„Viimasel paaril aastal on üleliidulisel areenil päris agarasti rääkima hakatud rahvastiku taastootmisest ehk demograafilistest probleemidest.“ Niimoodi alustas Eesti NSV TA Majanduse Instituudi vanem teaduslik töötaja Kaljo Laas meie vestlusringi sissejuhatavat sõnavõttu „Madal loomulik iive ja sellega seotud probleemid Eesti NSV-s“. Oma väite toetuseks meenutas ta „Literaturnaja Gazeta“ artikleid, teadlaste kokkutulekuid, Täškendi nõupidamist. (Juhime lugeja tähelepanu ka prof. V. V. Pokšiševski artiklile „Kas rahva arv kasvab piiramatult?“, mis ajakirjast „Priroda“ „Edasi“ 31. märtsi numbrisse tõlgitud.) Miks hakati üleliidulisel areenil rahvastiku taastootmisest taas rääkima? Teadlane loetles vaid mõningad põhjused:

On ilmnenud võrdlemisi suured möödalaskmised elanike arvu prognoosides. 1970. aastaks planeeritud rahvastiku arv Nõukogude Liidus saavutatakse arvatavasti 1972. aastal. Viimase 5—6 aasta jooksul on iibes langustendents eriti tugev: 1960. aastaks märgiti NSV Liidu elanikkonna juurdekasvuks (1000 elaniku kohta) $17,8\text{‰}$, nüüd on see langenud — $11,1\text{‰}$.

Annab valusasti tunda teooria mahajäämus. Meie demograafide esinemine Belgradi rahvusvahelisel teaduslikul konverentsil oli tagasihoidlik.

Suurlinnade raugastumine on probleemiks muutumas. Põhjustas selle urbanisatsiooni administratiivne pidurdamine.

Needsamad ilmingud sundisid Ukrainas kokku kutsuma esimese ülevabariigilise (Leningradis aga on planeeritud regionaalne) nõupidamise, kus käsitleti juba madala iibe probleeme: rääkima ühe demograafianstituudi taastamisest NSV Liidus. (Enne Suurt Isamaasõda oli neid kaks — Leningradis ja Kiievis.)

„Eestis aga on demograafia vallas endiselt tuulevaikne. Kas see tuulevaikus pole mitte näiline? Kas pole meilgi muretsemisväärsed?“ väitles K. Laas edasi. „Rahvaloenduse andmetel märgiti meie perekonna keskmiseks suuruseks 3,1 inimest — kõige väiksem NSV Liidus! Põhjus: laste vähesus perekonnas.“

Mõningad arvud ja faktid:

1956. aasta lõpul sai Eesti NSV-s toetust 7800 lapserekast ema, 1965. aastal oli neid ainult 4675.

Viimase 15 aasta jooksul vähenes koolide arv meie maarajoonides. Paljud 7-klassilised koolid „sulased“ 4-klassilisteks.

Seoses sellega, et seitseaastaku alguseks hakkas tööjõulisse ikka astuma sõja ajal sündinud põlvkond, kasvasid kohalikud tööjõuresursid aeglaselt, üksikutel aastatel koguni vähenesid.

Mõnedes rajoonides ei suurenenud maarahvas üldse loomuliku iibe teel ja möödunud aastal oli iive kogu maarahvastiku osas negatiivne. Kuid see on eeskätt rahvastiku vanuselise struktuuri muutumise tagajärg.

Heino Puhvel (kirjandusteadlane): „29% meie perekondadest on kas ühelapselised või lasteta.“ A. Tamre (Eesti Raadio sotsioloog): „Ühe uurimuse koostamiseks küsitleti Tallinnas 300 naist. 33% küsitletutest pidasid normaalseks laste arvuks perekonnas 3 ja rohkem, kuid ainult veerand soovis neid endale. Lasteta abielu arvati küll ebaloomulikuks.“ A. Roosileht (Tallinna Vabariikliku Haigla peaarst): „Tallinnas küsitleti 1200 esmasünnitajat. 30% kostis, et neil on plaan sellega piirduda, rohkem lapsi mitte saada.“

Paari viimase aasta andmete kohaselt on loomulik iive Eesti NSV-s $4\text{—}5\text{‰}$, s.o. ligilähedases võrdluses $0,5\%$ (maailma keskmine iive 2%, NSV Liidu keskmine 1%). 1965. a. andmetel on sündimus Eestis 14,8, suremus 10,6 — mõlemad madalad. Siit iive 4,2 (kõik 1000 elaniku kohta).

K. Ilus (Tartu linna statistikainspektor): „Sündimus Tartus (1000 elaniku kohta) oli aastal 1950 — 18,4, 1960 — 16,6, 1966 — 15,9. Pidev langus.“ Kõige viimasel kohal liiduvabariikide hulgas me siiski veel ei ole. Läti NSV asub tagapool. Ka Vene NFSV-s on mitmed linnad meiega ühel tasemel (Moskva, Leningrad), mitmed oblastid aga meie järel (Pihkva, Novgorod). Euroopa sotsialismimaadest jäävad meile alla Ungari ja SVD [Ida-Saksa], kapitalismaadest Belgia ja Austria.

Aastate 1934—1936 andmetel (siis oli iive 1) said kodanliku Eesti demograafid rahvastiku netokoeffitsiendiks 0,79 (Netokoeffitsient iseloomustab rahvastiku taastootmist naiste seisukohalt. Kui üks põlvkond jätab endast niisama palju järeltulijaid, siis on netokoeffitsient 1 ja rahva arv ei kahane ega kasva. 1,0 netokoeffitsiendi puhul püsib elanikkond sta-

biilne.). Siis tehti kurb prognoos: teatud aastate pärast väheneb tööjõuline elanikkond, hakkab vähenema kogu elanikkond. Praegustel andmetel põhinevad arvutused näitavad, et meil kipub rahvastiku taastootmise neto-koefitsient jääma alla 1. Ukrainas, kus on tehtud täpsemaid arvutusi, leiti, et juba 7,7-pro- millise iibe puhul rahvastiku juurdekasv hää- bub (netokoefitsient 1).

Direktiivsed organid on praegusest olukorrast teadlikud. Vastavaid arvutusi ja prognoose te- hakse TA Majanduse Instituudis, statistika- valitsuses, plaanikomitees. Elanike arvu ja struktuuri muutumist on prognoositud saja aasta peale, s.o. aastani 2065. Prognoos näi- tab, et juba 1970. aastaks hakkab koolieeli- kute kontingent vähenema.

Kõigist neist arvutustest, arvudest ja võrd- lustest tegi K. Laas järelduse, mis oligi vest- lusringi ajendiks: kui sündimus ja suremus ei muutu, võib meie rahva arv ühe põlvkonna vältel väheneda kümnendiku võrra. Samas hakkas ta otsima rahvastiku taastootmise re- serve. Neist kaks põhilist on suremuse vähen- damine ja sündimuse suurendamine. Rahvas- tiku vanuseline struktuur näitab, et meil on suur kesk- ja vanemaealiste protsent, kes rahvastiku taastootmise reservina paraku ar- vesse ei tule. (Põhjustab aga küll suurt sure- must.) Teatud reservi pakub rinnalaste sure- muse vähendamine (kuigi see on madalaim NSV Liidus) ja liiklusõnnetuste vähendamine. Liiklusõnnetused on viimasel ajal mõneti suu- rendanud suremust noorukite hulgas.

Sündimuse suurendamisest ei saa aga rääki- da vähese sündimuse põhjusi nägemata-ana- lüüsimate. Millised need põhjused on?

K. Laas nimetas mitmesuguseid: majandusli- kud, psühholoogilised, demograafilised (rah- vastiku sisemisest struktuurist olenevad).

Rahvaloenduse andmetel oli meil naise ja me- hi vahekorras 129:100. Niisiis naiste tunduv ülekaal. Selline disproportsioon on tekkinud kahe sõja tagajärjel. Sündimus aga oleneb naiste fertiilse grupi (15—49 aastaste) eri- kaalust rahvastikus. Eestis on just see suhte- liselt väike. Selletõttu ka sündimus madal. Detailsemal analüüsil on tähtis selgitada selle grupi sisemist struktuuri. Meil kujuneb see lähemal ajal koguni ebasoodsaks. Kõige in- tensiivsemasse (20—34-aastaste) fertiilsesse

gruppi hakkab jõudma väikesearvuline sõja ajal sündinud põlvkond. Niisiis on oodata sün- dimuse edasist vähenemist. Ja seda kuni 1970. aastani. V. Kalnin (TRÜ õppejõud) näitas üli- kooli hügieenikateedris valmistatud skeeme, kus disproportsioon meeste ja naiste arvus, samuti mõlemate maailmasõdade mõju rahva- arvule — kaks kahanemisfaasi — eriti kaju- kalt silma hakkas. Teise maailmasõja aasta- tel jõudis fertiilsesse ikka Esimese maailma- sõja ajal sündinute põlvkond. Koosmõjus tei- ste teguritega vähendas see sündimust. 1970. aastaks aga jõuab fertiilsesse ikka Teise maailmasõja ajal sündinute väikesearvuline põlvkond. See kiskus ja kisub omakorda sün- dimuse veel madalamaks.

A. Roosileht vaidles talle küll vastu: „Sõjad mõjuvad puhuti vastupidiselt. Rindelähedas- tes paikades võib sündimus järsult suurene- da. Nii oli Eestis 1942. aastal vastsündinuid rohkem kui 1939. aastal.“ Paraku jäid aga tea- duslikud skeemid-tabelid oma arvudega V. Kal- nini nõusse: sõjad vähendasid rahva arvu ka sündimuse vähenemise tõttu, tapatalgust rää- kimata.

K. Laas pakkus siiski välja ka lohutava vaate- nurga: meeste ja naiste ebavõrdne arvuline suhe hakkab nüüd kesk- ja nooremaealiste hulgas kaduma. K. Ilus toetas seda arvudega: „Vastsündinutest olid 1966. aastal 51,5% poi- sid, 48,5% tüdrukud.“ Ent kas siin ei kaasne taas negatiivne aspekt: sündimus oleneb nais- te fertiilse grupi erikaalust rahvastikus?! Eda- si analüüvides jõudis Kaljo Laas uue põhjuste kompleksini: abiellumisvanus on meil Eesti NSV-s kõrge. Kuni 20-aastaste abielusid tuleb ainult 7,2%. Bioloogiline signemisevõime jääb seega osaliselt kasutamata. H. Kadastikul (Vabariikliku Tartu Kliinilise Psühhoneuroloogilise Haigla peaarst) olid küll teistsugused andmed. Tartus fikseeritakse (viimastel aastatel) keskmiseks abiellumisvanuseks mees- tel 21, naistel 20 eluaastat. Ent hiljem lisas K. Ilus statistikavalitsuse käsutuses olevad arvud, mis toetasid siiski K. Laasi järeldust. Niisiis ütlevad statistikavalitsuse arvud, et vabariigis on sünnitaja keskmine vanus üle 27 aasta. (1966. a. IV kvartali andmetel oli Tartu sünnitajatest kuni 20-aastasi 4,8%, 20—25-aastasi 32,5%, 25—30-aastasi 36,3%, 30—40-aastasi 24,3%, üle 40-aastasi 2,1%). Ana-

lүүs sotsiaalsete gruppide kaupa ei näita suu-remaid kõikumisi. Ja 1—2 lapse süsteem on samuti läbi lõõnud enam-vähem igas grupis. Seega võis K. Laas teha ulatuslikuma järel-duse: Eesti NSV-s on sündimus reguleeritud ja vähest sündimust analüüsidest tuleb vaa-delda sotsiaalmajanduslikke põhjusi.

Kõigepealt suur tööhõive. Meie töolistest-tee-nistujatest moodustavad naised 53% (NSV Liidus tervikuna 49%). Töoliste-teenistujate suure erikaalu tõttu rahvastikus on ka tööpin-ge suur. Rahvamajandusest eemalejäänuid (peamiselt naisi) on vabariigis vaid 25 000—30 000. Teiste sõnadega: tööjõureservi pea-aegu ei olegi. „Kas meil pole optimaalne piir isegi ületatud?“ küsis K. Laas majandusmees-telt. Et aga probleem siitkaudu hoopis toot-mise laiendamise, piiramise ja töövõiljakuse tõstmise maile kanduks, tuleme madala sün-dimuse otsese põhjuste juurde tagasi. K. Laas arendas teemat: „Mitmesugustes uurimustes avaldatakse kahtlust, kas on üldse õige seni-ne suund — igal juhul naine kodunt välja tuua, tööle rakendada (vähekalifitseeritud tööta-jana eriti)? Kas poleks ühiskonnal suurem tulu sellest, kui naine kodus laste kasvatami-sega ametis on, selle asemel, et kulutada en-nast sageli madalapalgalisel tööl, teinekord abitööl?“

Ilmne on ka urbaniseerumise ja depopulat-siooni seos. Linnanaised sünnitavad vähem. (Suurem sündimus — 1000 elaniku kohta — linnades on tingitud vaid linna- ja maarahva vanuselise struktuuri erinevusest.) Eesti NSV rahvastikust elab aga juba 63% linnades. Mil-lised tegurid toimivad siin pidurdavalt? Kas rahvastiku taastootmine lõpeb siis täielikult, kui tulevikus kogu rahvas linnades elama hak-kab? „Naine tahab tööl käia, et tunda ennast mehe kõrval võrdvärsena, sõltumatusena,“ avaldas A. Tamre naiste seisukoha. Eriti käib see linnanaiste kohta. Kuid ta lisis, et just siit lähtub ka põhjendus: töö kõrvalt ei saa en-dale lubada rohkem kui 1—2 last, lapsed takis-tavad ühiskondlikust elust osavõttu. Luise Va-herilt (kirjanik) tuli sama mõte, ainult teise nüansiga: „Naine, kellel on väärrikustunne, kardab 2—3 last soetada, et mitte ühiskond-likust elust kõrvale jääda, arengus mitte seis-ma jääda.“

Võib-olla seletub eelöelduga see, et paljulap-

selised emad jäävad enamikus eemale hari-dusest. Ja paljulapselisi emasid on rohkem maal. Sedapuhku pakkus tõestussarve I. Veer-ma (Tartu Kliinilise Sünnitusmaja paarast): „Aasta keskmine sünnituste juurdekasv Tartu Kliinilise Sünnitusmaja tähelepanekute põh-jal on viimasel paarikümnel aastal olnud 25. Teise, kolmanda, neljanda lapse sünnitajaid on rohkem maalt. Kui esmassünnitajate vahe-kord on 55:37 linna eduks, siis kuuendat last sünnitajate vahetõrje on juba 0,6:4,4 — maa-naiste kasuks.“ Niisiis naine, eriti linnas, tahab kas õppida (Eesti NSV-s on 54% kõrgema ha-ridusega spetsialistidest naised) või tööl käia. Lapsed segavad. Mis majanduslikest põhjustest siis üldse rääkida?! Ometi keerles vestlusringis jutt päris pikka aega ja elavalt majandusasjade ümber.

Kirjandusteadlase Heino Puhveli rääkida oli vestlusringi teine sissejuhatus. Tema tegi otsa lahti ja kinnitas, et meie perekonnad ei tohiks küll lasterikkust peljata, meie eluolu on lahe, majandusasjad koguni kõrgel järjel. Võrreldes nende maadega ja rahvastega, kus täheldatakse praegu elanike arvu plahvatus-likku tõusu. Meie vabariigi (ja ka naabrite) näite varal võiks kuulutada suhteliseks tõe — teadvus sõltub olemisest —, kui poleks kõrvale tuua Prantsusmaad jt. eesrindlikke kapitalistlikke riike, kus enne Teist maailma-sõda kurdeti depopulatsiooni üle, kuid kus nüüd iive agarasti ülespoole rühib. Võib-olla on meil tegemist traditsiooniga, mis on pärit kehvadest majanduslikest tingimustest, millal hoiti kokku, koguti ja korjati kinnismõttega vähemasti oma lastele inimväärsemat elu luua? Mida vähem lapsi, seda tõenäolisem kinnismõtet teostada. Aastasadade jooksul kujunes kokkuhoidlikkus ja homsele mõtle-mine meie rahva iseloomujooneks. Nii et tra-ditsioonid!? Kuid samade „rahvuslike“ tradi-tsioonide jätkumine majandusliku kindlustatu-se ajastul (majanduslikust kindlustatusest rää-givad säästusummad hoiukassades) võib tea-tud pingutuse korral viia asjade kultuseni. Teisiti öeldes — asjad „söövad“ lapsed välja. Kui perekonnaideaaliks muutub televiisor, in-dividuaalmaja, auto, siis on laste soetamine „riskantne“.

Kuigi H. Puhvel ei mõtelnud „asjade kultust“ kitsalt ainult auto või maja himustamisena,

ründasid kaasvestlejad hiljem just seda platvormi. A. Tamre: „Ei ole nõus asjade kultusega! Faktid räägivad sellele ka vastu: meil on üldse tarbimine suur; käiakse palju ekskursioonidel ja reisidel. Ütleksin teisiti: kogutakse selleks, et endale võimalikult palju lubada.“ H. Palamets (TRÜ õppejõud): „Asjade kultus pole peamine materiaalsete väärtuste soetamise põhjus. Individuaalmaja on korterikitsikuses hädaabinõu, televiisor — lapserikka ema kontakt välismaailmaga.“ S. Nõmmik (TRÜ õppejõud): „Televiisori, pesupesemismasina, külmutuskapi ja autogi soetamine ei tõesta „asjade kultust“. See on tänapäeval kultuurivajaduste rahuldamise seisukohalt normaalne nähtus. Veelgi enam: kogu see kodutehnika püüab naist köögi- ja pesukojaorjusest vabastada. Kurta tuleks hoopis selle üle, et „tehnika“ veel nii kohmakas on ja mitte veel igale perele kättesaadav.“

H. Puhvel asus kaitsepositsioonile: „Niimoodi võib koguni järeldada, et tsivilisatsiooni praegune tase ei soodusta laste sündi. Muga-vuse, kultuursuse ja luksusetootluse on tööpoolest mõistetav, koguni kohane tehnika-ajastule, aga kas ei ohverdata sellele liiga palju? Tähelepanekud ju näitavad, et töötin-gimuste ja majanduslike probleemide lahene-mine ei suurenda perekondade huvi laste vastu. Nagu ei lülita individuaalmaja- või auto-omanikuks saamine perekonna huvi asjadelt lastele. Individuaalmajade linnajagudes domineerivad 1—2-lapselised perekonnad.“ A. Roosilehe väide, et majanduslike tegureid ei saa ei rahvastiku negatiivses ega positiivses iibes ainumääravateks lugeda, et ikkagi tuleb vaadelda materiaalselt baasi kompleksis teiste teguritega, mitmesuguste kõrvalmõjudega, n.-õ. maandas kired.

Need puhkesid taas Heino Puhveli teise, ühte sõnasse koondatud tõestuse ümber: mentaliteet! Kui majanduslik külg perekonna suuruses rolli ei mängi, siis ei jää muud üle kui süüdistada mentaliteeti. Seda enam, et mentaliteet on mõneti traditsioonide kujundada. Eespool oli näitena juttu Prantsusmaast, kus rahvastiku iibes on toimunud positiivseid nihkeid. Kas ei seletu need nihked just mentaliteedi ümberkujunemisega? Või seesama nähtus Poolas, kus valitsevad hoopis teised majanduslikud tingimused ja elulaad? Sõda laas-

tas nii Prantsusmaad kui Poolat nii füüsiliselt kui moraalselt. Sõjajärgse kompensatsiooni-perioodiga kaasnes rahvastiku enesevääriku-se tõusu periood, mis kujundaski lasterikka perekonna mentaliteedi.

„Eks ole meil siis nõrk rahvustunne!“ kõlas L. Vaheri repliik, mille H. Palamets välja arendas: „Inimesed on harjunud mõtlema absoluutarvudes. Siis aetakse rind ette: ligi üks miljon — mõtelda, kui palju meid kokku saab! Ent suhtarvudesse ülekantult ei moodsusta see ühte promilligi (0,3!) kogu maakera elanikkonnast. Selline rahvas võib ajalooareenilt kaduda, nii et keegi ei märka. Ja miks kaduda? — Mentaliteedi tõttu!“

„Isegi haritlasi ei huvita rahva iive praktiliselt. Ega's muidu just meie haritlaste-teadlaste peredes ühelapselisis nii raudkindlalt juurdunud oleks,“ lisas I. Veerma omapoolse süüdistuse. (Kaljo Laas tõi vastukaaluks Ameerika intelligentide-teadlaste perekonnad, kus on moodi läinud 5 ja enam last. Ja seda viimasel aastakümnel. Heino Puhveli teada vaadatakse Soomes halvustavalt vähelapselisele perekonnale. Moes on ikka vähemasti 4—5 last. Inglismaal püsib nelja-lapse-traditsioon: 2+2 teatud intervalliga.)

Kui mentaliteet on moeasjaks, siis peab ta olema suunatav, kujundatav ja ümberkujundatav nagu igasugune mood, arvati üheskoos ja üheskoos hakatigi ettepanekuid tegema, kuidas rahva mentaliteeti 3—4-lapselise perekonna kasuks kallutada, seda enam, et 1—2-lapseline perekond on rahvale ja riigile ebasoodus. Seda enam, et „sotsialistlike rahvaste suures peres on ka eesti rahvas hinnatud, tema osa ühtse ja ühise sotsialistliku kultuuri ja majanduse arendamisel edaspidi vajalik“. (S. Nõmmik.)

„Kas ei näi probleemikäsitlus ahtaks jäävat?“ esines A. Roosileht sedapuhku intrigeerija osas. „Vähelapselisus ei ole rahvuse omapära, vaid tõesti mentaliteet. Steriilsust ei saa meie rahvale süüks panna. Degeneratiivseid nähtusi rahva hulgas ei ilmne. NSV Liidu teistes piirkondades jm. elunevatel eestlastel on üldiselt palju lapsi. Meil — palju aborte (mille tagajärjena võib steriilsus hiljem küll tekkida). Mentaliteet — ei maksa unustada — johtub põhjuste paljusest: ebakindlast perekonnast, lahutusehirmust, (milles lahutuste

suur protsent rohkesti põhjust annab, ja mis on omakorda abortide suure protsendi põhjuseks), mehe suhtumisest naisesse kui emasse, üldsuse suhtumisest naisesse kui emasse jne.“

A. Tamre meenutas siinkohal uuesti, et ka traditsioonid ja miljöö . . . Ega's muidu oleks meil praegu sündimus peaaegu sama, mis kodanlikus Eestis. „Miljöö mõjustab ka teisi Eesti NSV-s elunevaid rahvaid. Nendegi traditsioonilised suured pered „kuivavad“ ajapikku kokku ja pääseb domineerima 1—2-lapse süsteem.“ H. Puhvel: „Mõned on enesekaitseks koguni „lastetusefilosoofia“ välja arendanud: lõhestatud maailmast ja sisemaailmast, inimkonna hukkamise võimalikkusest, elu mõttetusest. Milleks sellesse halvasti kujundatud maailma — hädaorgu — inimesi juurde vaja! Seda filosoofiat hakatakse hiljem, vanemas eas, küll kahetsema. Hakatakse kahetsema, kui üksijäämine rõhuvaks muutub . . .“

„Ühe-lapse-mood lööb ka lapsendamisel läbi,“ muretseb I. Veerma. „Harva võetakse perekonda kasvatada rohkem kui üks laps. Kuid sünnitusmajades on laste ülejääk (põhiliselt vallasemadelt).“ „Ei teata ühe-lapse-süsteemi negatiivset poolt — psühhoogiliselt ja pedagoogiliselt,“ arvas A. Roosileht. „Tihti avaldub see raskestikasvatatavuses. Üksikasvanud laps on isekas, jonnakas, seltsimatu, tal puudub kollektiivsustunne jne. Koolipsühholoogide sellesuunaliste intensiivsete uurimuste tulemused peaksid varsti trükisõnas ilmuma.“ Ent „laste ülejääk“ . . . ? Võidakse, jah, süüdistada, et ebakohane ütlemine, terminus technicus. Kuid asja olemuse annab see ammendavalt edasi — lapsi jääb meie vähelapselisel rahval üle! Vallasemadelt. Lahutatutelt. Sest mentaliteet töötab perekonna vastu. Kõige rohkem muretsevad vestlusringis selle üle arstid (I. Veerma, H. Kadastik, A. Roosileht) ja pedagoogid (J. Vene — V keskkooli direktor, H. Palamets). H. Kadastik konkretiseeris: kolmandik abieludest lahutatakse, sest nad on loodud nõrgale alusele. Paljud noored ei suhtu abiellumisse kui perekonna loomise eeldusse, vaid kui legaliseeritud seksuaal- elusse. Lahutatakse peamiselt neid abielusid, mis on kestnud üle 5 aasta. I. Veerma ütles välja laste soetamise (s.t. normaalse pere-

konna) vastu käibel oleva argumendi: lapsed aheldavad. Eriti mehed ei taha „aheldatud“ olla. Kui mees ei taha lapsi, jääb laps tavaliselt ikka sündimata, millest abortiderohkus. Veel seadustamata vahekorra aga vallaslapsed. Paljulapselised abielud, mis ei tohiks üldse puruneda, purunevad enamikus just mehe lastevastase hoiaku tõttu. I. Veerma soovitski sotsioloogidel mehe mentaliteeti uurida ja muuta kõigepealt perekonna ja siis suure perekonna kasuks. Mitte küll eeskujupakkuvaks, kuid siiski mõtlemapanevaks näiteks toodi Leedu NSV, kus on aastasadade vältel suure perekonna mentaliteet kindlaks kujunenud. „Abortide keelamine meil asja ei muudaks, küll kahjustab naise tervist. Nagu eostumisvastaste vahendite levik ei suurendaks depopulatsiooni, vaid säästaks naise tervist,“ arvas A. Roosileht.

Niisiis ikkagi mentaliteedi kujundamine! Luise Vaher ütles koguni: iga normaalne naine tahab last saada, iga normaalne mees tahab isa olla, iga normaalne perekond tahab, et ta jätkuks järglastes. On vaja vaid normaalset eeldusi perekonnaks. Perekonnas endas. Ja ka üldsuse mentaliteedist sõltub suuresti, kas ühiskonnaliikmete perekonnaloostumise rahuldub ühe lapse sünniga.

„Meil kujunenud seisukoht ei hinda naist-ema võrdväärseks naise-töötajaga,“ juhtis Kaljo Laas juba sissejuhatavas sõnavõtus tähelepanu ühiskondlikule mentaliteedile. „Ometi ei ole 3—4 lapse ema „amet“ põrmugi kerge. Lasteasutustes näiteks tuleb samuti üks töötaja 3—4 lapse kohta. Aga töötav ema võtab õhtutundideks lastevaeva neilt oma õlu- le! Sellises tööjaotuses on raske loogikat leida. Naine-ema väärib ühiskondliku arvamuse silmis „rehabiliteerimist!“ nõudis ta resoluutselt. H. Palametsalt ja V. Murelilt (TRÜ õppejõud) lähtus emade austamise päeva mõte.

A. Roosileht jagas neid seisukohti. Lisaks tegi ta etteheiteid kirjandusele ja ajakirjandusele: „Vähe räägitakse-kirjutatakse emak- saamise ja kasvatusrõõmudest, perekonna- õnnest. Moodne on n.ö. vaba elu kultus, „abi- elunurgad“, lahutused, maailmavalu, psühholo- gism. Ainult üks televisioonisaade on heas mõttes meelde jäänud — hiljutine reportaaž „Suur perekond.“ „Kas ei ole ajakirjanduse

teene koguni teatav perekonnakartus?" küsis I. Veerma ja tõi põhjenduseks raskestikasvatavuse teema, perekonnaelu varjuküljed, mida raamatud, ajalehed ja raadio aina täis on. Võibki mulje jääda, et lapsed on lausa nuhtluseks ja perekonnaelu lausa põrgu. Ometi annavad kodu, perekond, lapsed inimesele isikliku õnne, loovad emotsionaalse keskkonna." Ja tugev perekond on tugeva riigi vundament.

L. Vaher: „Kui vundament, siis suhtugem sellesse vääriliselt — lugupidamisega! Tugevdagem vundamenti veelgi. Kas või moraalselt. Miks me ei räägi positiivsetes portreedes oma inimeste perekonnaelust, lastest? Seltskonnaelust kutsume osa võtma mehe (või naise) üksinda, mitte perekonna? Aga maailmas on kombeks isegi rahvusvahelistele konverentsidele kutsuda koos abikaasaga. Ka meie riigitegelaste visiitide puhul vaikime kaasasõitnud abikaasa häbelikult maha. Inglismaa kuningannal on 4 last. Kui palju on neid meie üldtuntud inimestel? Me ei tea! Kas siitki ei võrsu puu, mille vilja, õigemini viljatust nüüd maitsta tuleb?“

„Mentaliteet ei võrsu ainuüksi moraalsest-eetilisest pinnasest. Vaja on läbimõeldumat stimuleerimise süsteemi,“ tõendasid K. Laas ja J. Vene. Üldse näib praegune maksudetoetuste süsteem tugevasti kaasa rääkivat ühelapselise perekonna mentaliteedile. Üks laps vabastab lastetusmaksust. Täiendav laps toob täiendavaid kulusi (gaasi-, kütte- ja veearves), suureneb lasteaiamaks (lapsehoidjad mitme lapse juurde ei taha tulla), rõivaid läheb rohkem, rohkem tuleb kasutada teenindussfääri abi. „„Rentaabliks“ muutub alles viielapseline perekond!“ poetas L. Vaher repliigi korras. Ta mõtles riigipoolseid soodustusi ja perekonnas väljakujunevat „iseteenindust“.

Teistelt maadelt (Tšehhoslovakkia, Ungari jt.), kus madala iibe probleemid on samuti aktuaalsed, oleks paljulapselisuse stimuleerimiseks mõndagi eeskujuks võtta: täiendav puhkus emadele, võimalused suurema korteri saamiseks, toetused laste sünni puhul ja kasvatamiseks, rohkesti lasteaedu, „kooli poolt“ raamatud-rõivad lastele. Vestlusringis pakuti neile veel lisa:

vähendada isade-emade ühiskondliku töö koor-

must (koguni keelata ühiskondlike ülesannete andmine kasvatusraskusi põdevatele vanematele);

luua perekonnaõuandla, kus noormehed-neiud saaksid konsultatsiooni perekonna loomiseks;

sisse seada lühendatud tööpäev emadele (palka kärpimata);

korrigeerida naiste-emade pensioniseadust; ehitada rohkem lasteaedu-sõimi, sisse seada ööpäevased valverühmad, kuhu vajaduse korral lapsed paariks päevaks jätta (kas või komandeeringu korral);

sisse seada nn. vanaemade või lapsehoidjate teenistus (näit. palgalised õed-hoidjad naistenõuandla juures; Poolas teenivad üliõpilased selles ametis endale stipendiumilisa);

parandada teenindusametite tööd (et kaoksid „sabad“ ja ühest kohast teise jooksmine); lahendada tänapäevase eluolustikulised piasjad (näiteks toota mähkmeid, mida pole vaja pesta, vaid visatakse pärast tarvitamist ära);

alandada laste tarbekaupade hindu.

See oleks suure perekonna traditsiooni kujundamise majanduslik tee.

Küllap nii mõnigi põhjus või nähtus jäi sedapuhku hoopiski nägemata-nimetamata, sest nagu S. Nõmmik oma sõnavõtus ütles, „pole rahva dünaamika nii kergesti seletatav. Komplekseeruvad bioloogilised ja ühiskondlikud nähtused, mis on pikaajalise ajaloolise protsessi tulemus. Ja kuigi ühesugused nähtused (kas madal või kõrge iive) võivad mitmete rahvaste juures samaaegselt avalduda, on põhjuste kompleks igal pool erinev. Samuti peab erinev olema abinõude kompleks“. Selletõttu oli meie vestlusringilgi vaid probleemi tõstev funktsioon. Põhjuste uurimine jääb teadlaste ülesandeks. Samuti konkreetsete „reservide“ leidmine suurele perekonnale.

18. 5. 1967

Neljapäeva ennelõunal sõidame taksos üle Älvsborgi suursilla Torslanda lennuväljale. Sild lasti käiku hilissügisel 1966 ja varsti pärast pidulikku avamist toimus Göteborgis II Eesti Kultuurinädal. Selle raames peetud luuleõhtule esinema kutsumatud Mana toimetusliige Paul Laan peatus meil Kuldnõmmel. Novembri viimasel pühapäeval paar tundi enne Pauli kiirrongiga Stokholmi naasmist tiirutasin tema ja IH-ga (= Ivar-Henrik, 7). Siis sõitsin esimest korda edasitagasi üle vastse silla. Kallas ränka vihma. Sajust hoolimata lõõmas vasemal, Hisingi poolel, metsatuka kohal näiliselt vaba tuli. Roomivate leekide lätet ei osanud meie silmad seletada. Vastaskaldalt naastes sattusime autokolonni sappa. Järgmisel hommikul tuletasin ajalehest, et meie sillauletus oli ühte langenud N. Liidu suursaadik Rootsis Belohostikovi külaskäiguga Göteborgi. Diplomaadile tutvustati uut silda kui Väikse Londoni suurt nägemisväärsust. Nüüd on lehekuu kesksaak 1967. Belohostikovi on saadikukohalt välja vahetanud Irkutski rajooni parteisekretär Meltsov. Mees Siberist Baikáli tagant, kus mullu varasügisel N. Eesti kultuuridekaadi peeti. Siis kui suursilla sarikapidu pühitseti hakkasid meieni ulatama eelteatud N. Eesti kultuurinädalast Helsingis. Tookord kehtus Paul Laani, kes veel üldse pole Soomes käinud, meiega koos selle nädala vältel Soome reisima. Ma ise viibisin viimati Soomes just enne Jaani 1966, kui vaatlejana võtsin osa Eino Leino Seltsi III rahvusvahelisest kirjanduslikust seminarist. See kokkutulek toimus tava kohaselt Lahti linnale omandet Mikkula mõisa maadel ja majades. Seekordne seminar oli pealkirjastatud „Kirjanduse probleemid 1966“ ja 80-nest osavõtjast olid pooled välismailt ja pooled soomlased.

Töökoosolekud toimusid mõisapargis põliste tammede all ja igal kolmest konverentsipäevast oli oma peakõneleja. Esimesena oli tules üks üsna truualamlik serbohorvaat. Tema kannul ilutses „Saturday Review“ toimetaja Norman Cou-

sins kui puhastverd konformismi romantik. Viimase ja parima ettekande pidas rootsi vabadusmeelne sotsialist Jan Myrdal. Referendid reastasid poolt ja vastu argumente kirjanikust kui maailmaparandajast. Paljukäinud ja -näinud Myrdali fookuses püsis nn. kolmas maailm — vaesed ja koormatud arengumaades. Riigisotsialistliku uue klassi teke oli talle palju peavalu valmistanud.

Koosolekuid juhata sid kordamööda soome keskpõlve kultuuritegelased Kai Laitinen ja Pekka Lounela. Mõttevahetusi pikendasid tüdimuseni kõnede ja repliikide suuline tõlkimine kohapeal prantsuse (Pentti Holappa) ja inglise (Anselm Hollo) keelde. Mida võis imetleda ja kadestada, meenutades seda nappi ruumi, mis kontinendi ja riigirootsi pressis antakse taoliste kultuuriürituste kirjeldamiseks, oli soome ajakirjanduse elav ja põhjalik vastukaja sõnas ja pildis Lahti seminarile. Nendes kümnes ajalehes, mis ma omale muretsesin — viis pealinna oma ja viis provintsi häälekandjat — oli igas 3—5 täit lehekülge seminarile pühendet. Reporterite kõrval oli rohkesti raadio ja tv-mehi plattsis. Soome kirjanikud olid enamasti 20.—40. eluaastaga turjal ja lava ning muusikategelastega käsikäes. Arengurahvaid esindas õigupoolest ainult kotkaprofiiliga indiaanlane Miguel Angel Asturias Guatemalast, kes pärast pikki aastaid maapaguluses on nüüd oma demokraatiseerit kodumaa suursaadikuks Pariisis. N. Eestist oli Leino Seltis kutsunud omaealisi noorkirjanikke. Kohale oli aga saadetud Johannes Semper, 75, kes paistis silma seminaristidest kõige laiemana turja ja priskema kukla omanikuna. Oma ainukeses avalikus repliigis leidis Semper, et riigasju on kutsutud ajama poliitikud ja kindralid. Mikkulas mõisteti seda nii, et igaüks jäägu oma liistude juurde. Pole siis ime, et rootsi lüürik Stig Carlson ja soome lähimiseviku proosakirjanik Paa-vo Rintala, mõlemad küll tublisti auru all, ehmatasid peakorraldajaid porisevate nendingutega, et seminari on tulnud suud kulutama ja tuulega kaupleva. Kõige usinamalt ruttas kõnetooli kirju minevikuga

prantsuse absurdse draama tasakaalu-kunstnik Artur Adamov, kes tagajärjeta üritas kohalviivate n. vene autorite abil stalinismi roimarlike salalätete avastamist. Igatahes Grigori Baklanov, ausa sõjaroomaani „Juuli 1941“ tegija, oli selle koha päält vait.

Kuna mul endal olid kaks rööbiti kirjutet luuletuskogu otsustavas järgus ja saabusin Lahtisse kinnismõttega käsikirjade lõplikust viimistlusest, siis polnud ma juba ette ühismajutusest huvitet. Olin omale Päijänne järve Lahtipoolses lõunalahes Enonsaarel onni üürinud. Saarega pidas ühendust mootorpaat. Argipäeviti lähtus see Lahti sadamakaitl üsna pikkade vaheaegadega. Gondlis libisemiseks oli veteväli liiga avar ja laine liiga suur. Barkarooli lauljat minust ei saanud. Nendele, kes Offenbachi „Hoffmanni lugudest“ lugu peavad, tähendaksin, et ajapuudusel ära jäänud seikluste asemel veetsin öhtud muusaga paaris „pingsas loominguilises tegevuses“. Kontaktid seminaride vabaõhu kuluarides jäid niisiis mu oma süü läbi juhuslikeks ja pealiskaudseiks. Jutt sobis prantsuse uue romaani kiiluveest isekalt pead tõstma hakand Le Clézioiga. Sündinud ja üles kasvanud Nizzas on see nüüd 27-aastane kahe romaani („Le Procès-verbal“ ja „Le Déluge“), novellikogu („La Fièvre“) autor, kes kirjandusteaduse doktorikraadi sai väitekirjaga Lautréamont'ist, mul oma silmaga nähtud gallia kirjanike seast ainuke pikk blond ja sihvakas olevus. Ta ütles, et ta juba lapsena oli liiga ilus olnud ja oma raidkujulise kenaduse tõttu kogu kooliaja väikestkasvu tõmmude klassivendade pilkenoolte märklauaks. Ta vihkas õppeaineist enim matemaatikat. Ta unistas kuu pääle sõidust oli aga Soomes viibides valmis leppima lennamatkaga Lappi. Surmahirmust lahtisaamiseks tegeles ta oma teostes üpris eklektilisel viisil parandamatute haigus-tega. Tal oli parajasti käsil essee, mis väljudes pealkirjast „Assasinat d'une mouche“ tahtis näidata, et õnne otsimine inimest kahjustab. Kõrgemate õpingute tõttu oli ta seni väeteehistuskohustusest saanud ajapikendust. Pärast Lahtit tuli

tal minna kroonukäsu korras prantsuse keele lektoriks Taimaale Bangkoki ülikooli juurde. Le Clézio silmitses oma ärakan- tud tenniste auklikke ninu ja lisas, et püsi all oleks ta aastaga pääsenud. Nüüdne kolmeaastane lektoraat on poolvabataht- lik — valitsus on talle koha vähemare- nend maa abistamiseks annud. Ta ise oleks tahtnud minna USA-sse või Mont- reali.

Loomingulisel öhtul Lahti linnateatris loeb Le Clézio ette mõned postkaardid, mis ta Soomest oma vanaemale Rivieral on kirjutanud. Ta täidab üdika tuumaga kaks minutit seal kus kaasesinejate ene- senäitamisehimu vähemalt ajalistest pii- ridest alatasa üle astub. Hiilgavaks eran- diks sellest igavuse reeglist kujuneb soo- me esimene protestilauljanna Kaisa Kor- honen. See täidlane ja masajalgne voka- list oli märtsis 66 Helsingi Üliõpilasteat- ris esietendund Salo-Chydeniuse „Lapua ooperi“ kandvaks jõuks. Kirjandusöhtult jääb meelde Korhose suust kuulnud „Ei“. Selle pilaballaadi viis oli Kurt Weilli „Bar- bara-laulu“ oma. Marja-Leena Mikkola teksti lähtekohaks võinuks olla Polly Peachumi armuavaldu Väitsa-Mackie'le Brechti „Kolmekrossiooperist“. Originaa- lis ei päri Polly kõrvuni armudes öeldise sihitise vara ja seisuse järele. Mikkola on brechtliku aluse soome väikekoodanlikele oludele vastavalt osavasti ülesäestand. Te- ma jahedasti rehkendav naisuke toimib perekonnalehtede nõuandenurga kohaselt ja müüks oma neitsilikkust ainult suurte rahade ja kõigi mugavuste eest. Vanapii- gapõlve koogiküpsetamise ja naiskooris kaasalaulmisega sisustades on ei-ütleja arust need, kes ihurõome tagamõtteta naudivad, alamatsorti olevused, peagu loomad.

Lahtisse sõites olin hellitand lootust juba sääl kokku saada Uno Lahega. Püsisime neljandat aastat kirjavahetuses ja olin ta meile Göteborgi külla kutsunud. Soome Kirjanike Liidu kutsel olid maikuu esime- sel nädalal kümme-kond n. vene kirjanik- ku, kellest pooled olid eestlased, Juhan Smuuli eesistumisel Helsingis ühise laua taga soomlastega peamiselt näitekirjan-

duse probleeme õhutanud. Laht helistas mulle Lahtisse, et tal väljasõidu viisa saamine venib. Muidu oli ta koos noorema pojaga minekuvalmis laevaga üle Helsingi Tallinnast Stokholmi. Otsustasin oma ootepositsiooni Lahtist ajutiselt Stokholmi üle viia. Enne lahkumist soomlastega mõtteid vahetades jäi mulle kindel mulje, et nende Eestiga suhtlemisele oli teoreetiliselt tugeva põhja pannud president Urho Kekkonen ebaametlik visiit lahe lõunakaldale märtsis 1964, praktiliselt aga laevaliikluse taastamine Helsingi ja Tallinna vahel mais 1965.

Uno Laht oma nimekaimust pojaga jõudis Göteborgi alles 5. 7. Toetudes ladinlikule maksimile tervest vaimust terves kehas oli ta hea ujuja ja asjaarmastaja poksija. Males tegi ta mulle kaks korda ära. Mulle meeldis, et ta oma luuletuste ülesõitmisel eelistas Jaan Krossi ja Paul-Eerik Rummo värsside lausumist. Seda tegi ta hästi ja ta kommentaarid kirjanduse- ja kultuurielust kodumaal ja N. Liidus üldse olid siirad ja asjalikud. Sama ütleksin Uno Lahe Rootsi-matka värsistet ääremärkuste kohta, mis ilmusid „Loomingu“ m.a. detsembrinumbris.

Ta oli alati valmis Eesti lähisminevikku läbi vaidlema ja väitles vähemate eelarvamustega kui mõni meie eakaaslane pagulasluuletaja. Oma dialektilise materjalismi arsenal oli Laht täiendanud noore Marxi töödest ammendat uushumanistliku kallakuga. Hiljem Stokholmis, kui maailmakodaniku rolli süvenend Ilmar Laaban mängu tuli, pääses kaasaegse informatsiooni pigem nappus kui ühekülgus Lahe juures rõhkem esile. Talle paisis kodumaises kultuurielus maad võttev kolgastumine tõsist muret tekitavat.

Meie kirjavahetus oli jätkunud. Nüüd lennuväljale sõites teadsin, et Uno Laht koos Rudolf Sirge ja Paul Kuusbergiga Eino Leino Seltsi kutsele järgides oli juba enne meid laevaga Tallinnast Helsingisse jõudnud. Minul ei olnud isiklikul pinnal midagi selle vastu, et Helsingist edasi üle lahe jätkata ja sõita Tallinnasse kasvõi tuld tooma. Arstiametiga seotud kutselised kohustused on aga juba mõnegi kavandet

välisreisi lühemaks kärpind või sootuks nahka pannud. Olin Helsingisegi hilinenult teele asumast.

Kui takso pärast suursilla ületamist lennuvälja poole pööras nägime, et meie mõttekujutus pool aastat toitnud lahtise tule läte leegitses õlipuhastuskombinaadi ahtast auto mürasumbutajat meenutavast korstnatorust. Hääletult visklevat peagu suitsuta põlemist näisid tekitavat tehase heitegaasid.

Olime oma lennuks valinud Finn-Airi Super Caravelli. Meie masin kandis nime „Tampere“ ja toimetas meid 8–9 km kõrgusel 850 km tunnis lennates 75 minutiga Göteborgist Helsingi õhusadamasse. Pilvedest laskudes tuli vihma ja IH, kes veidi nohus oli, kaebas kõrvavalu. Mu kauge sugulase Villem Grünthal-Ridala lesk oli luband meid majutada. Sinna Katajanokale tädi Ida juurde saabusin esimest korda septembri alguses 1943, kui ma Eestist saksa okupantide käest Soome pagesin.

Kohvrid alles eestoa põrandal päris nüüd telefonis minu järele Kai Laitinen. Ta oli detsembris 1965 lahkunud „Parnasso“ peatoimetaja kohalt, et pärast soome oludes suure abiraha saamist pühenduda doktoriväitekirja kirjutamisele Aino Kallasest. Vahepeal oli Laitinen valitud Soome Kirjanike Liidu abiesimeheks. Selgus, et Liit parajasti pühitseb oma 70-ndat aastapäeva. Laitinen kutsus meid järgmise päeva p.l. vastuvõtule Liidu ruumes. See oli reedel ja laupäeval oli Helsingi ülikooli vähemas aulas pidulik koosolek peatekkandega temalt endalt k. 14 ja õhtupoolikul k. 18 väljasõit Korkeasaare kaitl Katajanoka lähedal Villinki saarele. Kui Laitinen kuulis, et jääme Helsingisse 24. 5.-ni kutsus ta meid ärasõidu eelõhtul veel omale Tammisalo aedlinna külla.

Olime kohvrid korteri südamesse tassind, kui telefon uuesti kõlises. Eeskavale lisandus õhtusöök Pekka Lounela juures Roihuvuoris pühapäeval. IH tungival nõudmisel asusime teele südalinna. Poega tänavu vallanud kirjamarkide kogumine on minuski filatelistlikku kirge virgutanud. Helsingisse tulles oli meil ette nähtud

kummagi kogu täiendamine soome ja vabariigiaegsete eesti markidega. Sooritasime esimesed ostud Stockmanni kaubamaja margilehilt. Poisil oli nüüd kiire tagasi Katajanokale vastset omandit sorteerima. Talle paistis üsna vastumeelt olevat enne Helsingi koolivalitsuse alakorral samal päeval paar tundi varem avat n. eesti raamatunäitusel ära käia. Sinna jõudes olime peale ühe eesti keele õpikut jahtiva soomlanna ainukesed külalised. Emakeelset kõnet kuuldus esimesest ruumist peagu lakke ulatava papist vaheseina tagant. Eesti raamatu ajalugu selgitavad plakatid olid kujundet trikoloori skaalas Väljapanekuid valvav sõbralik soome tädi kehtas IH-d lasteraamatuid silmitsema. Meid paelusid enne muud kümmekond käsitsi trükit väljaannet Eesti Riikliku Kunsttööstuskooli üliõpilastelt. Neist oli suuremal arvul tehtud Vive Tolli kujunduses Tuglase 80-nda juubelisünnipäeva post festum valmind kordustrukki vanameistri Viienda aasta revolutsiooni aegsest „Merest“. Teised väljaanded trükiarvuga 10—15 eks olid abiturientide diplomitööd. Seal oli hästi nägusaid valimikke Gustav Suitsu luulest Nigol Andreseni valikus ja Marie Underit Aarne Vinkeli redaktsioonis. Tüpotehniliselt täiuslikum tundus A. Ootsingu poolt viimasel aastavahetusel esitatud vihik Jaan Kaplinski värssidest „Kalad punuvad pesi“. Luuletustest oli vist ainult üks varem „Noorus“ ilmunud. Virvel oli kange tahtmine raamatuke kaanest kaaneni maha kirjutada. IH hakkas kavatsusest kuulda saades hirmsat janu kaebama. Siirdusime näituselt Fazeri kohvikusse. Karastamise vältel paisus uduvihm väljas kallamiseks oavarrest. Mõne minutiga oli kohvikuesine sõidutee üleujutat. Vihma kätte jäänud silkasid poolest säärest vees. IH ootas, et mõni möödudes laias kaares pori pritsiv auto rentslisse toppama jääks. Saju hõrenedes sõitsime trammiga Katajanokale. Tädi Ida teatas, et vahepeal oli Uno Laht helistanud. Eino Leino Selts oli tema koos Sirge ja Kuusbergiga Kristlike Noorte Naiste Ühingu hospiitsi korterisse pannud. Meie eelmisel Helsingi-käigul sealt

möödudes tähendas Kai Laitinen, et ta tolles võõrastemajas oli oma väitekirja huvides kirjaniku viimastel eluaastatel käinud korduvalt Aino Kallast usutlemas. Helistasin omakorda Lahele. Ta pani ette kella 9:ks koos kinno minna. Oli eelmisel õhtul näinud Helsingis kümme nädalat joosnud soome filmi „Töölise päevik“ ja tahtis nüüd teist näha, mille pealkirjaks oli „Käbi selja all“. IH andis enda tädi Ida hoole alla.

V. ja mina sõidame taksos Hospiitsi. Auto viib meid otse treppi ja sõit on kahest trammipiletist ainult marga võrra kallim. Uno Laht on meile vestibüüli vastu tulnud. Näost on ta peagu sama pruuniks põlenud kui mullu südasuvel. Ta ütleb, et veetis Kääriku spordibaasis jürikuu alguses paar nädalat. Oli ametis ooperilibreto kirjutamisega Isaaq Babeli odessa-novelli „Sool“ ainetel. Tekstile, mida Laht vene keeles töötles, oli muusika komponeerind noor armeenia helilooja Parsadanjan, Heino Elleri õpilane. Järeloomingulistest kitsaskohtadest oli Laht suusatamisega üle saanud. Väikse Munamäe põhjapoolseil nõlvadel oli veel parasjagu lund olnud ja vastu seda võttis juba kevadine päike kõvasti. Laht oli Käärikul naljaviluks ka venekeeli luuletada üritand. Paar Tartu ülikooli juures semiootikaga tegelevat venelast olid pärast värssidega tutvumist teda ergutanud tõdemisega, et tema katsetused vastavat laadilt ja keelekäsitusest Pasternaki omadele Doktor Zhivago luuleliidetes.

Paul Kuusberg, nüüd veidi üle viiekümne, tuli alla. Teda nägime esimest korda. Kuusbergi neljast romaanist tähistavad kolm viimast kriitilise realismi elustamiskatseid sõjajärgses n. eesti proosas. Lastes „Enn Kalmu kahest minast“—saadik isiklikult koget vaenuaega end teoste veergudel ise sündmustikulistest surmasõlmedest lahti harutada on Kuusberg viimati ilmund hävituspataljonikroonikas „Südasuvel“ südikalt väljas proinimlike tõdede eluõiguse eest. Nagu Sirge mulle hiljem tähendas olevat meelelaadilt üheülbali-seks vindund Endel Sõgel, kes kui viimane mohikaanlane igavestele jahimaadele

kadund Stalini pärandustompu Tallinnas valvavat, käte ja jalgadega sõdinud „Südasuvel“ avaldamise vastu. Teisest allikast kuulsin, et sama Sõgel olevat NE Kirjanike Liidu V kongressil veebruaris 1966 Uno Lahte avalikult mananud selle kindla mõtte pärast mind Göteborgis külastada. Teine auto toob treppi kirjastus „Otavat“ juhtind Reenpääde pere võsu Erkki koos abikaasa ja oma „Jaanitantsudega“ kuulsaks saanud kirjaniku Hannu Salamaga. „Käbi selja all“, mida läheme vaatama, on südalinna esietenduskinodest jõudnud taanduda „Kiila“ rühma luulest ja viimati Sylvi-Kyllikki Kilpi memuaaridest tuntud Söörnäisi aguli pisikinosse „Kruunu“. Eel-eeskavaks on SF nädalaringvaade, millest lõviosa on pühendet Soome Miss Teenageri kroonimisele. Salama mu kõrval toriseb, et olevat liiga kiitsakad, nagu ühe vitsaga löödud kondibuketid. Naaber ko-bab Tasku-Matit ja siirdub mõneks ajaks tagasi esikusse.

„Käbi“ on lavastanud mulle tundmatu uus jõud Niskanen. Filmimuusika on Kaj Chydeniuselt ja manuskript Marja-Leena Mikkolalt. Sisuks on keskelt läbi 20 a. vana Helsingis koos käima hakand neliku ühised suvituselamused telgipuhkusel kuskil sisesoome kolkas. „Käbi“ tundub olevat soome sõjajärgse filmi õnnestunud uuenduskatse neorealistikus vaimus. Selles puuduvad ateljeestseenid ja kasin sõnavaara noorte tegelaste suust, kes ennast n.ü. ise mängivad, mõjub väga loomulikult. Samast uuest lavastajageneratsioonist on ju soomerootslane Jörn Donner oma seni kolm filmi Rootsisis vändanud ja vähemalt „Käbi“ tegijaga võrreldes märksa enam sõltuv kirjanduslikest eeskujudest nende halvast mõttes. Soomes olevat pildikõnesse takerdud Mauno Kurkvaara filmimise ajutiselt rahapuudusel katki jätanud. Risto Jarva „Õnnemängu“ (1965) ja „Töölise päevikut“ (1967) veel kahjuks pole näinud. Viimase kohta pidi ladumisele läinud „Parnasso“ 4, 67 ilmuma lindile kõneldud kahe filmikriitiku dialoog.

„Käbi“ vältel on Salama vähemalt seitse voori väljas end turgutamas käinud. Teda ja ka ta kirjastajaid „Otavast“ on soome

vanameelsed viimased kolm aastat kõvasti vintsutanud „Jaanitantsudes“ maani purjus pidulise suust prahvatava mõnituse pärast, kus Jeesust sodomiiitide kilda arvatakse. Kahes alamas instantsis süüdi mõistetud on viimane ring Riigikohtus veel tulemas. Salama võttis nimelt õuekohtus omaks, et mitte ainult tegelane tema romaanis vaid tema ise selle suu läbi on tahtnud jumalat mõnitada.

Kirjaniku tüüpiliselt pükniline kehaehitus lubaks eeldada manodepressiivset hingelaadi. Kõvale aurule vaatamata on ta leplikus, isegi veidi haledas meeleolus. Autodel Hospiitsi naastes on kõne all NE kultuurinäda la vältel Helsingis kino „Capitolis“ jooksvad Eestis vändatud kunsti-pärased filmid. Neist on „Pörgupõhja uut vanapaganat“ Stokholmis kinnistel etendustel mõni kord näidatud. Hiljem valminud „Mäeküla piimamees“ ja komöödia „Supernoova“ on minu teada veel Läänes linastamata. Kuusberg, kes oma m.a. valmind filmiversiooniga Andres Lapeteu-sest eriti rahul ei ole, kardab et ka Enn Kalmu filmist, mida on hakatet romaani alapealkirja all „Inimesed sõdurisinelis“ just sobivas nooruses näitlejate nappuse tõttu midagi erilist välja ei tule. Tallinnas veebruaris 1967 esietendud Lilli Prometi novelli järgi tehtud „Tütarlaps mustas“ täitsid peaosaliste ülesandeid kaks noort leedu näitlejat. Äsjavalmind Smuuli käsikirja järgi tehtud „Keskpäevases praamis“ on lavastaja Kaljo Kiisk, kes ka Helsingis viibib, aga ilma oma vastse filmi koopiat, katsund näitlejate probleemi lahendada „inimestega tänavalt“, nagu itaallased seda pärast sõda mitut puhku ja tulemustega teinud.

Hospiitsis sõidame seitsmekesi kahes tükis viivuks üles neljandale korrale. Istume Kuusbergi tuppa, mis veidi ruumikam Lahe omast. Sirge, kes kinno ei tulnud, olevat veel linna pääl. Pudel viru valgeks ristit vodkat käib hambapesuklaasi kaavitusel ringi. Räägib peamiselt Hannu Salama, agiteerides Soomeski rekordiliselt hoogu võtnud linnastumise vastu. Äsjanähtud „Käbigi“ pole päris tema maitsele vastand. Stsenariumi autor Marja-

Leena Mikkola olevat matsuvama mahla-kuse sõnastamiseks liiga pirtsakas ja peen mamsel. Veidi enne üht hakkame ühe- ja kahekaupa hotellist lahkuma. Uno Laht tuleb meid trammipeatusse saatma. Kata-janokale peaks veel viimane vagun 1:04 minema. Tüdime seda ootamast ja võtame takso. Pärastlõunane kõuevihm on õhku puhastand ja puhub karge põhjatuul.

19. 5.

Laht teadis rääkida, et ka Ellen Niit ja Jaan Kross viibivad eraviisiliselt Helsingis ja peatuvad Raili Kilpi-Hynyse juures Viherlaakso aedlinnas. Pr. Hynynen toimetab „Tammi“ kirjastusele eesti moodsel luule antoloogiat. Elava lüürika huvisid silmaspidades ei ole koostaja valimiku võetud autorite praegusest geopoliitilisest asukohast välja teinud. Tutvusin temaga kirjateel k.a. märtsis. Tema soomenduses ilmus 1963 ulatuslik valimik Tuglase novelle ja viimasel kuuvahetusel „Tammi“ juures „Pikku Illimar“. Jõudsin tõlget enne äralendu Göteborgist algupärandiga võrrelda — soomendus tundus mulle ühtaegu leidlik ja täpne. Arvustustes, mis mõlemad eile (18.5.) ilmusid — „Uusi Suomis“ Kaarina Salalt ja „Helsingin Sanomais“ Tuuli Reijoselt oli rohkem Tuglasest, kes äsja ka Eino Leino Seura auliikmeks valiti, kui tõlkest juttu.

Varahommikuses postis on ekspresskiri Hellar Grabbilt. Majanduslike raskuste tõttu oli tema kava kevadsviseks sõiduks Euroopasse ja siis ka põikeks siia Helsingisse luhta läinud. Ma otse imestan, kuidas Grabbil on õnnestunud meie ühisel valulapsel Manal elu sees hoida. Ajakirja nr. 30 on maiõhtul üle maailma laiali saadetud. Grabbi jäi Torontosse ja toimetab trükki, nagu kirjast selgub, ka nr. 31, mis on valmind meie ajakirja kohta rekordilise nobedusega ja millest paarkümmend ühikut on lubatud Air Canada poolt 48 tunniga Helsingisse läkitada.

Helistan pr. Hynyse juurde, et kokkusaamist Krossidega kindlustada. Ajaliselt lähim võimalus selleks on Kiila ja Tammi poolt Helsingit väisavaile eesti kirjanikele

täna keskpäeval „Ostrobotnias“ pakutav eine. Sinna tuleb ka pr. Hynynen, kes arkipäeviti on juhtivalt tegev Töölisakadeemias. Uno Laht proovib telefoniühendust. Temaga saame kokku tund enne piduliku lõntši. Leiame ta kätte Vana Üliõpilasmaja koopakohvikust. V. ja I.H. huvituvad meile kõigile Göteborgis hästi meeldima hakand noore Lahe käekäigust. Isa kratsib kuklatagust ja tunnistab, et ta on mõnevõrra hädas olnud poisi muusikakirega. Junior teeb edusamme gitarrimängus džässiliini pidi ja moodustanud omasugustest hoolega kammiva bändi. Mõni nädal tagasi Tallinnas peetud järjekorras XIV džässifestivalil kujunes ootamatuks naelaks New Yorgist viimasel minutil turistirühmana kohale jõudnud C. Lloydid kvartett. Papa Laht lisab, et ta just enne ärasõitu Helsingisse oli Tallinnat külastand india haridustegelaste grupist oma hoole alla saanud 82 a. vana joogi Samaj, kes on usulis-müstilise organisatsiooni „Maharsi Kavi Yogi Shuddhanada Bhara-ti“ asutaja ja esimees. Samaj oli kebjal sammul Lahe kõrval päev otsa Tallinnas liikunud, Kadriorus iga taime nime ladina ja eesti keeli pärand ning pärast kehakinnitust klaasi vee ja kuiva saiaiga kesköödžämmi kuulama läinud.

Raskema südamega oli Laht kolmat korda Eestisse reisinud soome lüüriku Pentti Saarikoski Meriväljale maha jätnud. See soome parnassi imepoiss debüteeris 1958. Iseseisvate kogude kõrval on Saarikoski tõlgete skaala väga lai, ulatades Sapphost ja Catullusest James Joyce'i „Ulyssese“ ja J. D. Salingeri „Rukkikuristikuni“. Soomes on ta mõnda aega toimetand veidi meie Siurujärgset „Tarapitat“ meenutavat ajakirja „Aikalainen“, mida soovivad Lounela jutu järgi pidada ise toimetusest hagemas käima. Märtsis 1966 peetud Soome parlamendivalimistel, kui Arvo Salo esimese soome kirjanikuna sotsiaaldemokraatide tookord võidukais ridades Eduskunta pääses, jäi kommunistina esinend Saarikoski mõnesaja häälega ukse taha. Kohtasin teda Lahti seminaril, kus teda ärritas Mukkula häärberi verandale riputat Tähelipp. Mullusügisel ajas Saarikoski

Ovidiuse jälgi Tomi eksilist Rumeenias. Tema seni viimane värsikogu „Laulu laululta pois“ (Otava, 1966) sisaldab lõpp-tsükliks ainult üherealisi luuletusi, alguses

Sinu suu on jõgi merd kohtamas

ja lõpuks

Täna langen ma sinu ripsmeilt

Laht nentis, et enne Eestisse purjetamist oli Pentti naisest lahku minnes poja ja uue nooriku Meriväljale kaasa võtnud ja laevas kirjutusmasinast ning raamatupakist ilma jäänud. Asjad saadi Lahe abil rangete tollivalvurite peost pika sekeldamise käte. Laht oli oma hõimuvulle Apollos moraalselt taasrelvastand, alustades võõrustamisega kartulisahvtist. Ta pani nüüd imeks, et eelmisel õhtul ühiselt kohat Hannu Salama, kellel kirjanikuna kõik hästi käes pidi olema, tema arust lubamatult sügavasti vaatas pudeli põhja. Oletasin, et materjalne heaolu ei luuda himu kangema kraami järgi, kui küsimuse tuleb vaimsest kitsikusest ülesaamine. Vaatamata võimude klaperjahile kohtuministriga aheliku tipus oli Salamal pärast jutu- ja luulekogu ning kaht romaani 1961—64 äsja Otava juures ilmunud novellikogu „Kenttäläinen käy talossa“ ja lõpetamisel uus romaan sügishooajaks. Viin ja töö viinamäel ei paistnud teineteist takistavat.

Laht oli Tallinnast kaasa võtnud mulle tuttava arsti poolt sünnipäevakingiks läkitet Vana Tooma-nimelise lambikese ehk nüüdisaegse valgusti manupakit maa- ja riigikeeles kasutamiseõpetusega. IH-le saime juba eelmisel õhtul hotellist kaasa mahuka karbi šokolaadi. Kohvikust siirdusime neljakesi Bulevardi alguse esimesse põiktänavasse, kus oli avatud Hörhammeri galeriis Nõuk. E. graafika näitus. Külalisraamatus olid esimestena oma nimed kirja pannud Voldemar ja Margareta Kures. Väljapanekuid oli raamatu järgi nelja päeva jooksul 50 inimese ümber külastand. Hörhammeri esimeseks näituseks üldse oli valimik eesti pagulaskunstist

1958, mida kahe nädala jooksul külastas 5000 helsinglast. Võib ka olla, et kunst nüüd kevadeti ainult asjatundjaid meelitas. Helsingis praegu käimas olevaist näitustest on rahvast nagu murdu olnud presidendi poolt äsja avat Vabaja veetmise messil, politsei väljapanekutel võitlusest valerahategijate ja salaviinavedajatega ning Soome Vabariigi 50-nda juubeli aasta eksponaatide juures siniristilipu ja lõvivapi saamisloost.

Eesti näituse Hörhammeris 1958 ja 1967 ühendavad Eduard Wiiralti graafilised lehed. Klassikatoas ripub nüüd veel eksileerind Salome Trei ja Agate Weeberi vabariigiaegset graafikat. Silmitsen eksponaatide asjaarmastaja pilguga. Raamatuviitade tahvleil on esil Jüri Uluotsa ja Herbert Salu eksliibrised. Kuulen, et praegu Kanadas viibiva prof. Evald Okase Lenini sarjast on galerii saadet neljast ühe lehe lubanud üles panna. Fotograafiline filigraan ja Kristjan Raua tahtelisest konarlusest naiselikult kurvekam ornamentika — tüüpnaiteks vana Reindorffi ja noore Vive Tolli tööd — domineerivad suhteliselt realistlikku üldpilti. Põnevam on Olev Soansi pürgimus naiivse kollaaži suunas, eriti silmatorkavalt ruumilist linnamudelit meenutavasse lehes „Moskva“, kus Kreml pildi vallutab. Soansi vastsemast raamatugraafikast meenub mõni kuu tagasi ilmunud Helvi Jürissoni „Puu silmapiiril“, kus taidur oma arstist abikaasa värsid läbi põimib lõigetega elavatest puudest ja puidust heas võrdes lüürika vahelduva väärtusega.

Pärast kunstinäitust „Ostrobotnia“ sihikuse võttes jäävad kirbul olnud eesti rahvakunsti eksponaadid ajapuudusel tee pääl külastamata. IH-le on Stockmanni relvaosakonnas silma puutunud pärispüstitolite vahele paigutat mängukone „Tigermatic“. Poiss lubab riista oma taskurahast kinni maksta ja tirib V. „Ostrobotnia“ riidehoidlast jälle linna poole minema. Uno Lahte ja mind juhatakse restorani peasaalist läbi köögikoridori kaetud lauaga piduruumi. Võõrustajaist paistab kohe silma kulupeast ja hallist habemest hoolimata keevaverelise nooruki žes-

tide ja reipa kõnevooluga Arvo Turtiainen (s. 1904). Ta on algusest peale olnud, nagu kohale tulnud Jarno Pennanen, Elvi Sinerovo ja juba manalasse varisenud Katri Vala (1901—1944) ja riivamisi ka Olavi Paavolainen (1903—1964), Kiila käilakujusid. Rühmitus pühitses mullu sügisel 30-ndat aastapäeva. Kiila esimeheks on praegu noor teatrimees ja protestilaulja Kalle Holmberg. Kirjanduslike heliplaatidega tegi Soomes pärast sõda algust Otava kirjastus. Tänapäevane kaaskorraldaja Tammi on 1965/66 sellest liigist esimese kauamängiva nelikuga turule tulnud. Esimesel loeb Arvo Turtiainen oma Helsingi-värsse, teisel ja kolmandal esitavad Brechti moritaate ja Chydeniuse protestilaule komponist ise koos oma naise Kaisa Korhose ja Kalle Holmbergiga ja neljandal on samade solistide ning Tudengiteatri orkestri ja kooriga läbilõige jäädvustet Salo „Lapua-oooperist“. Kuulen, et Salo oma järgmise musicali aineks on valinud siseminister Leino poolt nurjaaetud kommunistide mässukava a. 1948.

Ellen Niit ning Jaan Kross on kohal ja Kalju Lepik Stokholmist nende seltsis. Turtiainen esitleb oma abikaasat Brita Polttilat, kelle värsikogu Sarraute' tropisme meenutavate kildudega pealkirjaga „Tapahtumista“ ilmus m.a. Tammi juures. Selle aruka naise värskeim tõlketeos on soomerootsi erakliku autori, viimased aastad Kreekas ja Väike-Aasias rännand Villy Kyrklundi teos „Moondatud Polyfemos“. Raili Kilpi-Hynynen on elusuuruses palju nägusam kui „Sirp ja Vasara“ klišeekojas näkerdet ajalehefotodelt vaadelduna. Laht ei suuda selle lehe toimetusele andeks anda mõni nädal tagasi äratoodud „lõusta“ vanemas ki eas kaunist Betti Alverist, mis sisse pandi poetessile Juhan Liivi auhinna määramise puhul „Tähetunni“ nimiluletuse eest.

Kui Sirge ja Kuusberg linna päält pärale jõuavad istume kirjus reas pikka lauda. „Ostrobotnia“, soome vastes põhja-põhjala, pakub nimekaid firmaröögasid. Alustuseks on sütel kuumutat suitsusiig tundurakarestikust, millele järgneb põhjapõderaküpsis kevadmurklite ja kuremarjade-

ga. Magussöögiks on murakad. Toitude juurde kallatakse Lapi kulla-nimelist õlut. Toostideks tõstame peekreid „Koskenkorva“ lauaviinaga. Mu paremal käel istuv Ellen Niit peab täiskarskust ja laseb klaase kangemaga tema õigel pool platsi võtnud Lepikul tühjendada. Vasakul on mu naabriks Pentti Saaritsa, kes kahe värsikogu kõrval on avaldand kõite Pablo Neruda tõlgetega. Ta on Niidu ja Krossiga tutvund m.a. hilissügisel Budapestis peetud üleuroopalistel luulepäevadel. Rootsi perioodikas kirjutas kokkutulekust üsna tühjendavalt Artur Lundkvist. Muuseas ka sellest, et kui ta ühel loomingu-õhtul oma värsse lugedes alustas rida sõnaga „tuli“ plahvatas kroonlühter esineja pea kohal nii et lava võttis tõelist tuld. Minu vastas istuvad Kalle Holmberg ja Marja-Leena Mikkola. Esimene kui Kiila resident peab avakõne ja tervitab eesti kirjanikke kodunt ja võõrsilt ilmse rõhutusega kultuurisidemete kolmnurgal, mille sümmeetriat sooviks tagada mõtteline teravik Helsingis. Tema ei tahaks, et keegi meist eri ilmakaarest lähtudes, oleks asjata Idamere tütrele kosja sõitnud. Turtiainen võtab sõna ja meenutab oma esimese armastusena eesti tütarlast Helsingist, kes talle murdeas tee Punavuorelt Tähetornimäele selgeks õpetas. Paul Kuusberg räägib eesti keeles, mida Raili Hynynen lauselauselt soomendab, oma pärilikust kuuluvusest ehitajate suguvõssa. Ta on õppinud müürsepana imetlenud soome ehituskunsti ja laseb siis mõttekaarel taastatud Soome sillaks võlvuda. Uno Laht paneb ette, et kõik koosviibijad kordamööda püsti tõustes end mõne sõnaga tutvustaksid. Ta ise kuulutab enda Marjukka Saarikoski südamepoolselt käelt väikeseks satiirikuks. Valdav enamik soomlasi rõhutab pärast kirjaniku või massimeediumlase ametnime oma kuuluvust kas Kiila rühmituse, Eino Leino Seura või Tammi kirjastuse juhtkonda. Kuusberg on enda arvates tagasitõmbund kultuuri-bürokraat ja Sirge maailmarändur. Lepik teatab, et tal pole au olnud kuuluda Kiila eestseisusse. Mina pihin esimesest tutvusest Arvo Turtiaise vabamõdulise ja slan-

girohke luulega, mille abil ma 1944 soome kõnekeele, eriti selle helsingi murde hästi kätte sain. Nüüd tean, et Turtiaise vane mad tulid pealinna Punkaharjult. Seal kuskil Saimasse mahtuvas Purovesi ja Pihjalavesi trianglis Kyrönsalmiga leidub kaardilgi kohanimetust Turtianiemi.

Jõuame kohvi juurde vennastusele altis kõrgendet meeleolus. Kuigi võõrustajad ise soome avalikus elus tublisti vasemale kalduvad ei tee nad oma eesti külaliste võimalikest poliitilistest erinevustest väljagi. Minul isiklikult ei ole mingit põhjust mõne kultuurheinamaa siilu pärast kvintetiga Kodu-Eestist karvupidi kokku minna. Meenub, et ma just aasta tagasi Stockholmis VE Kirjanike Liidu aastakoosolekul soovitasin mõned kolleegid kodumaalt külla kutsuda. Huvitust ettepaneku vastu motiveeriti arvamisega, et kutse võiks välja kutsuda vastukutset, mida kirjanduspoliitilistel põhjustel ei saaks vastu võtta.

Niidu ja Saaritsaga rääkisime eesti-soome-ungari tõlkeprobleemidest. Ellen Niit on eesti poolt aastaid mõlemas suunas rakked olnud. Esimene versioon tema soome XX sajandi luulet hõlmavast tõlkeantoloogiast valmis varsti pärast viimast kümnendivahetust, veidi hiljem kui Ants Orase ja minu käsikiri Eino Leinost Pavo Haavikkoni. Paremik meie ümberluuletustest, enamasti esseistlike läremärkustega kas meie endi või Kai Laitise sulest, on eksiilperioodikas trükit. Eestis tuli erivihikuna Paul Rummo koostatud Arvo Turtiaise „Soome sari“ „Loomingu“ Raamatukogus“ kui nr. 35, 1964. Eri raamatuna on nii Niidu eestindused kui meie valimik ilmumata. Soome 60-ndate aastate uusimast luulest on viimasel ajal kuukirjas „Noorus“ Pentti Saarikoski ja Väinö Kirstinä asju esil olnud. Eraldi „L“R-is“ (nr. 51, 1959) on tulnud veel Katri Vala „Maa rinal“ Debora Vaarandi tõlkes. Helsingis sai teatavaks, et „L“R“ ühe vihikuna eeloleval sügisel annab välja Paul-Eerik Rummo käendusel valimiku Saarikoski, Haavikko, Kirstinä ja Eeva-Liisa Manneri värssidest.

Eesti uuema luule poolest Soomes jäägem

siis Raili Kilpi-Hynyse ja Arvo Turtiaise antoloogiale lootma. Lahe lõunakaldalt on siiani perioodikasse luuletõlkeid vahendand Lahtis elunev Aino Kaasinen. Kümmekond aastat tagasi eriraamatuna Soomes välja tulnud Bernard Kangro valimiku „Liekehtivä jälki“ kohta selgitas mulle kirjanik ja magister Anu Kaipainen, et tõlked pärinesid temalt ja mõnelt teiselt soome keele kõrval eestit Helsingi ülikoolis õppind tudengilt, kuigi raamat Lauri Kettuse nime all välja anti.

Ungaris on eesti värssi juba 3 aastakümnet vahendand Geza Kepes. Ellen Niidult tuli 1964 mahukas valimik Petöfi lüürikat ja nüüd on tal valmimas tõlkekäsikiri Attila Józsefi sürrealistlikust värssikunstist. Mällusööbiv portree Józsefist leidub Arthur Koestleri memuaarides. Ka Pentti Saaritsa on süvenenud reaalse teksti põhjal selle Endre Ady järgi omapäraseima ungari poeedi loomingusse. József, kes kannatas kasvava isiksuse lõhenemise all, heitis enda 1937 rongi ette.

Pärast kohvi jagab Tammi kirjastuse esindaja eesti külalistele raamatupakke. Kingi tuumikuks on Arvo Turtiaise kogutud luuletused (1934—1964) ja vastne pilditeos soome nüüdisarhitektuurist Pekka Suhose tekstiga. Teost lehitsedes meenub, et traditsioonikas hotell „Kämp“, kus meiega kogu perega alles 1963 korteris olime, on maha lõhutud ja vabaks tehtud kallile krundile rajatakse kaubamaja. Nüüd Helsingisse naasnud olen täheldand, et turuäärsest Helsingi raekojast Lõunasadamal on ainult seinad püsti. Runeborgi tänava otsas lammutetakse gaasikella. Selle asemele tuleb bussijaam.

V. ja IH, kes pärast linnakäiku lubasid Ostrobotniast läbi tulla, leian kätte restorani peasaalist kanaprae juurest. IH süda on täis tema meeliskäike häirivate kultuuritegelaste peale. Poiss keeldub järsult Soome Kirjanike Liidu vastuvõtule kaasa tulemast, kuigi kutsujaid on palju. Liidu ruumid on Runebergi tänaval. Hospiitsist kiviga visata. Vastuvõtule siirdume autodes. Eestseisus on meil vastas. Seal on esimees Martti Larni, tema abi Kai Laitinen ja sekretär Pirkko Pesola.

Stokholmist kohale saabunud Helmi Mäelo kaelustab eeskojas Rudolf Sirget ja võtab selle kui üle pika aja kohat sõbra oma nüüd juba vanaemaliku hoole alla. Tuuli Reijonen, pidev kaastööline „H. Sanomate“ kultuuriosas, pärib Paul Laani järele. Tal on tuline kahju, et Paul Helsingi teed pole jalge alla võtnud. Rühmitume laudade ümber. Pakutakse veini ja krõbinaid. Rühmade vahet käib eriti innukalt Lassi Nummi. Tudengina oli ta üks lüürilise modernismi eestvedajaid 40-ndate aastate soome luules. Nüüd on ta hinnatud kultuurikolumnist soome ühispankade pildilehes „YV“. Saame Nummilt häälekandja vastilmund kaksiknumbri, mis sisaldab tema reispäevikut märtsist k.a. 20-nel veerul. Nummi käis siis soome teatritegelaste rühmaga tutvumas Tallinna, Moskva ja Leningradi lavadega.

Nummil on raske taltsutada vaimustust Tallinnas nähtud Voldemar Panso Hamletilavastuse ees. Nummi teejuhiks Tallinnas oli reisikirjanik Lennart Meri. Mõlemad olid pärast teatrit Panso juurde koos näitlejatega koju kutsutud. Teel hotelli läbi veel lumise Tallinna põigati hetkeks üle Mere suveniiridega rahvastet maja läve.

Eesti Hamletit peaosalisel Ants Eskola ja Linda Rummo annavad nüüd kolm võõrusetendust tillukeses Jurkka-teatris Viro tänaval. Nad mängivad Jerome Kilty' dramatiseerit kiriduetti „Armas luiskaja“, mis eesti tõlkes ilmus „L'R“-is 1965 ja põhineb G. B. Shaw' ja Mrs. Campbelli korrespondentsil 1899—1940. Göteborgi Linnateatri stuudios avasid selle tükiga sügishooaja 1960 Kolbjörn Knudsen ja Karin Kavli. Helsingist naastes nägime „Luiskajat“ rootsi tv:s Stig Järreli ja Gerd Haganiga. Tahtsime KL vastuvõtult Eskola-Rummo dialoogi jälgima minna, kahjuks aga just sel õhtul etendust ei antud.

Hiljem kuuleme väliseestlastelt, kes tüki nägid, et see sõnalavastus olevat olnud kõige terviklikumalt kaasaegne NE kultuurinädalateatritüüritusist.

Martti Larni peab tasase ja helde tervituskõne. Seistes on ta kehahoiak puusadest veidi jäik. Laitinen teab rääkida, et Larni

viimases sõjas olevat granaadikillu 4-nda nimmelüli pihta saanud, millele Uno Laht sekundeerib: — Just nagu mina Luki all! Larnit, kel Soomes viimati on ilmud episoodromaan „Minnesota põleb“ ugrofinnidest Ameerika Ühendriikides, on N. Eestis rohkesti tõlgit. Viimati tulnud „Sellest ei räägita avalikult“ alapealkirjaga „Ühe lihtsameelse inimhinge paljastavad ülestunnistused“ (Eesti Raamat, 1965) tundub Ristikivi satiiri „Imede saare“ kõrval olevat olnud läbipaistva pseudonüümi Rein Kaljumägi (Kalju Lepik + Arvo Mägi?) lahja pilakroonika „Tuuleveski“ lähemaks eeskujuks (EKK, 1967).

Laht konverseerib ingliskeeli nisupäist Liisa Vuoristot, kelle kirjanduslikke kvalifikatsioone mul ei õnnestu selgitada, kes aga ühes Larni ja Nummiga võttis osa soome dramaturgide paastukuisest ekskursioonist N. Liitu. Mõlemad uued ja head soome filmid nähtud on Lahel jälle kinoisu. Paneme talle ette minna vaatama Pasternakist rohkem Oktoobri poole hoidva David Leani suurlavastust „Doktor Zhivago“ või siis Fellini viimast oopust, uusbaroklikku värviorgiat „Julietta ja viirastused“, minu „Valge pühapäeva“ inspiratsioonilähet.

Enamik külalistest hakkab kuhugi kaduma. Ellen Niitu ja Jaan Krossi külakostitan oma värskemate luuletuskogude käskirjaliste koopiatega. Mida vähem rahvast seda usinamini vahendab KL sekretär vermuti- ja sherripudeleid kuskilt tagatoast. Pekka Lounela, kes Raadioteatrist on põrgand tuld tooma, asub taskuraamat peos telefoni juurde ja helistab läbi talle teadaolevad kultuurised autoomanikud. Kuusberg ja Sirge on avaldanud soovi sise- ja väliste kultuurimälestustega tutvumiseks ja Lounela ajab neile pühapäevaks küüdi-meest taga.

Ooperimajades üle maailma standardrepertuaari kuuluvad Verdi „Othello“ ja „Maskiball“ ja baleti poolel antiikse võitu „Luikede järv“, mis on „Estonia“ külastiks etendustel Soome Ooperis, mind eriti ei tõmba. Need tükid on kulumiseni kuulnud ja nähtud asjad. Eriti „Maskiballi“ viimast stiilipuhast versiooni Stok-

holmi Kuninglikust ooperist on võõrastel võimatu ületada. Teine lugu on „Estonia“ repertuaari algupäranditega. Kitsikuses, mida vaatama minna, otsustan mõeldavate tervikute — „Krati“ ja „Tormide ranna“ kasuks, ja loobun, kuigi kahjumeeli, solistidest nagu Tiiu Randviir ja Hendrik Krumm, eesti lüüriilise teatri uutest tippudest. Helsingi rahvusooperi lehekuisest festivalist, millest „Estonia“ etendused osa võtavad, torkavad soome poolel silma märksa moodsemad, nagu Tšehhovi uuendaja, Brechti ja Peter Weissi tundja Ralf Långbacka lavastus Alban Bergi „Wojzsekist“, Bormanni režiis rahvalik „Roosikavaler“, tamperelased Janačeki „Makropoluse juhtumiga“. Baletikavas on veel Strutškova-Zhdanovi võõrusetendus „Romeo ja Julia“. Esimest imetlesin tosin aastat tagasi Stokholmis „Okasroosikesse“ nimiosas. Ma ei usu, et ta tants mind nüüd enam eriti köidaks.

Sõnalavastusega külla sõitnuist esitab Det Kongelige Kopenhaagenist õiguspäraselt taani klassik Holbergi „Erasmust Montanust“ samal ajal kui Stokholmi väisav Soome Rahvusteater seal riigirootsi arvustuses Lope de Vega „Aedniku koeraga“ läbi kukub. Helsingi Rootsi teatris on NE kultuurinädala aegu kaks premjääri — pealava oma Brechti „Sveik II maailmasõjas“ langeb peagu päeva päält kokku sama kroonika esitusega Tartu „Vane muises“; fuajeestseenilt pakutav V. V. Järneri satiir „Vabariigi aastapäev“ rakedub kahele täherollile nagu „Armas luisakaja“. Linnateatri affiisidelt näen, et nad on Göteborgist lavauudistega ette jõudnud. Etenduvad musicalid „Kuldšüdamete ball“ ja „Viiuldaja katusel“ tulevad meil alles sügishooajal esimest korda lavale.

Ja lõppeks kuhjumised: ainult muusika piirides püsides võib näiteks 24. 5. kas „Tormide randa“ või „Wojzsekist“ kuulata ja samal õhtul toimuvad TA meeskoori ning Igor Oistrahi kontserdid.

Poliitilise värvinguga visiitidest vallutavad Nädala ajal Helsingi pressi domineerivate kodanlike päevalehtede veeruumi „omadest meestest“ välismin. Karjalaise laevamatk nõupidamistele Stokhol-

mi, kust prints Bertil omakorda Helsingisse lendab; Poola rahvasaadikud ja Ungari haridusminister Pal Ilku.

Kirjanike Liidust lahkudes võtame Laitisega takso: mina lähen Katajanokale, tema jätkab Tammisallo, et homset pidukõnet sisse lugeda. Homme päevakava algab ajakiri „Parnasso“ pakutava linnupettega Fazeril. IH hirmutab meid oma vastse konega: plaksatuste sarjad kooskõlastuvad soome tv mõlema programmi ajaviite-saadetega, mis enamuses (nagu Rootsiski sageli) vahendavad sissevedu Metsikust Läänest. Kultuurinädalast ei vilksata midagi, kuigi Sirge ja Kuusberg just täna enne Kiila-Tammi löntši pidid Raadiomajja usutlusele minema. Lehtedes seisab Tallinna programme vaadates ulatuslikke lähetusi Helsingi sündmustest. Tädi Ida nendib, et täna õhtul pole midagi erilist oodata. Ülemullu suvel oli ta saateid peagu hommikust õhtuni ülekannetega 1965. a. laulupeolt seiranud.

20. 5.

Astun aegsasti Parnasso toimetustoast Bulevardil läbi. Peamees Tuomas Anhava tuleb kodunt otse kohvikusse. Meenutame toim. sekretäri Auli Tarkka'ga juhtumusi Lahti seminarilt. Just Parnassos (V, 1966) ilmus Max Randi sulest kibe ent õiglane kriitika, kus viimase seminari PR-ahnust asjaliku ja vaba mõttevahetuse arvel kinni naelutati. Eino Leino Seura olevat selle järgi otsustanud juunis 1968 toimuva IV seminari eeltööd Randi juhendada anda. M.a. põnevaim Parnasso number oli VI, kus emakeele õpetamist soome keskkoolides põhjalikult sõeluti ja selle mahajäämusele mitmelt poolt näpuga näidati. Esimene ulatuslikum katse sotsioloogiliselt suuniteldud kirjanduse kajastamiseks Soomes on Pekka Tarkka m.a. raamatu kujul ilmunud uurimus „Paavo Rintalan saarna ja seurakunta“ (Otava), kus R. „Sissiluutnantti“ (1963) tekitet raevukas reaktsioon massimeediumide vanameelses sektoris luubi alla võetakse ja statistiliselt jämedate joontega vähemuse arvamuseks eraldetakse. Toimetusest Fazerile sõidame kolmekesi. Meiega seltsib mag.

Vilho Viksten, kes FR Leavise Inglismaal ülesvõet close reading-meetodit tulemusrikkalt Parnasso-essees „Analogian ja relation mestari“ (VI, 1965) Paavo Haavikko värelevala lüürika kinnistiks ja uuestiilmutamiseks kasutas.

Tuomas Anhavat pole ma ligi kümme aastat kohanud. Ta tundub nüüd endisest vanema, tasasema ja tublisti hajameelsemana. Anhava värsid suruvad nägemuse pinna sügavasti kokku. Viimati ilmud „Kuuendast raamatust“ (Otava, 1966) loen:

*Läte liigub.
Nii kui
uinuva lapse nägu.*

Söögilaua vana Helsingi pannoo-poolsest otsast otsivad Sirge ja Kuusbergi pilgud Uno Lahte. Meie „absent friend“ jääbki tulemata. Laua teises otsas jätkame pr. Tarkka ja mag. Viksteniga keskustelu võrdleva analüüsiga soome ja rootsi põhikoolioludest. Rootsi süsteem süvendab õpilastes demokraatlikku meelsust ühishunde liini pidi ja üliandekate erandite arvel. Korraga paistab eriti vanameelsemail õpetajail murdealiste aastakäikudega 8. ja 9. kooliaastal — võib-olla ajutiselt — suurenevaid raskusi olevat. Soomes on ragistet üle õpilaste peade esimese võõrkeele küsimuses, mis nüüd rootsist loobudes enamuse tahtel inglise kasuks otsustet. Uhkusega segat hirmuga hääles nendib pr. Tarkka, et tema mõlemad tütre, kellest vanem 6 a., võõrastele näitamiseks liiga metsikud olevat.

Lõntši lõpu eel arvestab Anhava Parnasso mineku 5000 eks. peale. Tema peatoimetajaks tuleku järgi ajakirjas ilmnen tendents teemanumbriteks töötab, kui emakeele-õpetamise-vihiku taset suudetakse hoida, uusi saavutusi. Poleemikast kiputakse vahest liigagi kartlikult hoiduma. Auli Tarkka kinnitab küll, et terve rida, eriti poliitilise värvinguga küsimusi, jääb kitsa ringi keelepeksuks, kui neid päevalehtedes meelega lugejakirjade osakonda ei suunata.

Jalutame Kuusbergi ja Sirgega tasapisi

üliskooli aula poole. Ventileerime haigusi ja mu sotsiaalarsti tööd Göteborgi linna ametis. Oma psühhosomaatilisest erialast ei ole ma NE Tervishoiust, millist ajakirja olen viimased kolm aastat pidevalt seirand, siiani midagi vastavat leidnud.

HÜ aulas käisin viimati jaanuaris 1944 Göteborgi diržendi Sixten Eckerbergi juhutatet sümfooniakontserdil. Varsti pärast seda pommitati peahoone põlema. See restaureeriti üsna ruttu. Tänane pidulik koosolek Soome Kirjanike Liidu 70-nda juubeliaastapäeva tähistamiseks toimub nn. väikses aulas, kuhu sisenetakse Fabiani tänava poolt. Suurkirikuveerselt peatrepilt sinna pöördudes kohtun juhtumisi aktusele tõttava prof. Lauri Viljasega. Tema näojooned on sama ajatud nagu suvel 1958, kui Kai Laitinen meid Viljase suvillasse vihusauna viis.

Aktusel on alguses pikem sõna end. KL esimehel Yrjö Soinil alias Agapetusel, kelle kroonikat Liidu veidi kilplaslikest algaeagadest vennad Leinode boheemi võludes katkestavad sagedased naeru-turtsatused elevil kuulava publiku kurgust. Noorte muusikute Suhose-kvartett teeb Haydni Löökesemuusikat. Kõnetooli asub Kai Laitinen. Teemaks on tal „Meie (soome) kirjanduse kolm rolli poole sajandi vältel“, niisiis umbes pärast proloogi Snellmani kuulutat rahvuskirjandusest viimast sajandivahetusest viimase kümnendivahetuseeni. Viidates Harry Levini teooriale kirjandusest kui kultuuri kasvavast tiibehitusest ehk asutusest, väidab Laitinen, et soome uema kirjanduse kolm korrust sageli omaette ja vaheliti, vahel kõik korraga vertikaalses asetuses jagunevad passiivsete olukirjeldajate, kriitiliselt mõjuavaldajate ja vaimse võrdluse abil minevikku ning olevikku süntetiseerivate otsinguliste jõudude vahel.

Aktuse lõpetub Bartoki keelpillikvartett Nr. 1. V. suhtub Laitise kõnekunsti kui virtuoosi tasakaaluakti ja ennustab talle välisministri portfelli KL abiesimehe kirjamapi asemel.

Läheme ja võtame „Estonia“-etendustele Kansallisteatris 21. ja 22. 5. kolmed piletid ära. Katajanokal oli tädi Idal ütle mata

hea käsi IH-ga suheldes. Nüüd laupäeva õhtul valmistuvad nad „Vennaksed Cartwrightid“ esinemisele televiisoris, mida Rootsisis IH kurvastuseks mullusuvest saadik enam näidat pole. V. ja mina jalutame trammipeatusest Loomaaia-kaile, kuhu pikapeale koguneb kuuekümnepäine hulk kirjarahvast. Uue eesti tuttavana saabub silda Helsingis seninähtud autoreist noorim jõud Andres Ehin, eluaastailt kuskil 25. ja 30. vahel.

Temast on saanud „Sirp ja Vasara“ toimetaja k.t. ja ta on Tallinnast tulles pärast põiget Turu linna naasnud Helsingisse NE kultuurinädalast oma lehele muljeid vahendama. Ta on tumedas ülikonnas, valges särgis ja kannab musta lipsu siniste triipudega, käsivarrel vihmavari. Kaetud mootorpaat väljub 18:15 ja poolel teel Villinki saarele, kuhu üle 100 aasta eest keegi tsaarikindral omale rajas rannamõisa, möödume Santahaminast, kus Kai Laitinen on osa oma sundajast teeninud.

Ehini seni perioodikast tuttav, kuigi ta „Groteskiraamat“ vist juba 1965 oli kirjastuskavas, luule jaguneb mu mälus hea kõhutäie, viinasoru ja tuima voodiloomaga leppiva väikekodanlase pihta sihtivaks satiiriks ja luulepildi erakordsusele toetuvaks üsna rangelt isiklikuks keskuslühirikaks. Näiteid esimesest žanrist oli m.a. esil „Nooruses“, teisest tunnistas kuuleli igenduv kaksik „Vana talu moodsas suvituskohas“ ja „Eelsügise süvises“ k.a. Loomingu avanumbris. Viimastest viitaksin „Õhtu“ lõpule:

*Ka majad valvel, elevel —
täis tahet maha jätta
vundamente.*

*Juba immitseb punast auru
taeva pragudest.*

*Kõik on valmis
öö sinimustaks plahvatuseks.*

Korraldajad on soovitanud väljasõidule minnes aktuse „tume ülikond“ spordiriie-tuse vastu vahetada. Kai Laitisel on seljas poolküpse põldmarja karva püksid ja kuub, mis kaelusest runolauliku messin-

gist sõlega kinni käib. See on kunstnik Oiri Mäki poolt rafineeritult ajakohastet rahvarie. Pr. Irma Laitinen kannab üle pükste mustast villasest kangast jakki väljaõmmeldud rinnaesisega, kus punane värv valitseb. Mees on talle selle ühelt kongressilt Oslos naastes Fornebo lennuväljalt kingiks kaasa toonud.

Paadisõit vältab tubli pool tundi. Häärberi, mille pärast sildumist kogu alakorraga oma valdusse võtame, on kirjastus „Kirjayhtymä“ koos keskerakondliku Pellervo-ühinguga oma teenistujatele puhkekoduks muretsenud. Ahjud pannakse küdema, pakutakse ringi sooja vorsti saia ja sinepiga ja kallatakse õlut. Esimees Larnit ei ole. Ta asutab, nagu n. eesti külalistest Paul Kuusberg, 23. V sõitu Moskvasse, et seal algavast N. Liidu Kirjanike Liidu IV kongressist osa võtta. Laitinen tervitab lühidalt ja koduselt soome ja eesti keeli. Lisaks aktusel teatavaks tehtud Liidu auhinnale, mille sai Matti Hälli, antakse sulet ümbrikuis Villingis üle vähemad preemiad ja kirjastuste kingit abirahad. Saajatest on seitsmest kolm kohal, teiste hulgas Pentti Saaritsa. Aktusel lilled ja diplomi saanud uute auliikmete kolmikust — Katri Ingman, Alex Matson ja Einari Vuorela — pole ükski vist kõrge ea tõttu jaksand Villingisse pühitsema sõita. Kui Arvo Turtiainen sõna võtab nõuab üks vanem härra, et luuletaja jalad lahti teeks, kuna üks kõnemehe viimastest kogudest kannab pealkirja „Mina — paljasjalgne“. Laitised pildistavad üksteise võidu lõbusa laupäeva õhtu veetjaid. V., mina ja Laht võtame kohad sisse nurgatuppa. See on peale toolide ja suure riidekapi sisustet kahe voodiga ja olnud vist mõisnik-kindrali võorastetoaks. Meie jutujoon katkestab teadaanne, et võib kahes vahetuses — naised enne ja mehed pärast — sauna saada. Laht läheb ja kiidab pärast, et olevat kahel korral lavalt tulles merre hüpanud. Kurdab, et vihtu polnud. Rahvast on suhteliselt rohkem kui ruumi. Selle tõttu on pikemad loodivad jutud paarikolme käe peal vaimatud. Oleks näiteks huvitav rääkida kogult Kaljumäestiku hallkaru meenutava Jorma Ojajarju-

ga, kellelt Tammi m.a. avaldas kaks autori isiklikul kogemusel põhinevat romaani-kaksikut — „Kakku“ vahialuse elust soome türmis ja „Koiravahti“ klassiteadlikuks saanud soome madrusest välisvetes. Mõlemaid jutte on siin varem vist ainult Arvo Turtiainen läbivalgustanud oma luules ümberjutustustena Arskast, soome rootsi päritoluga Helsingi poolpärist, kes kongi Katajanoka vanglas ja koeraelu Panama lipu all sõitvais laevades proovib ja kodumaale naastes enam nüüdis-Helsingit ära ei tunne.

Selle Ojajarju on aga vastutav toimkond poolametlikuks korrapidajaks angažeerind ja eriti õhtu öö poolel on mehel palju tegemist nende vaigistamisega, kellel aja kuludes Tasku-Matist tubli kilk pähe tõsunud. Esmine vene linna tagasi lähtub 22:30. Pidurahva hõrenedes koguvad Laitised need külalistest oma ümber, kes Savo osakonda ülikooli kaudu kuuluvad ja kohapeal moodustet topeltkvartett esitab mitu toredat laulu. Eriti vahva on see lugu, mis minu kõrvus lõpeb nagu „heli-pada, halapada, sutt-sutt-sutt . . .“

Veidi enne keskööd teeme otsad Villingilt lahti. Kadunuks vist kedagi jäänud pole. Viimane pühitseja tuuakse laeva kilbi peal. Tuul on lõtvund, aga pilvise ilma tõttu eriti valge pole. Jälle kindlal maal tulevad Laht ja Ehin meid Katajanokale saatma. V. võtab jutus üles Liidus uue klassi eeliste kindlustamist soodustavad suured palgavahed. Tundub, et sotsiaaldemokraatlikus Rootsis on palkade ühtlustamisel teadlikumalt majandusliku demokraatia poole pürgitud. Parlamenteerime tükk aega Kaupmehe tänava 11A väravas arstide tulu ja vastutuse suhtest võrreldes näiteks teraviljakombinaadi direktorigega. Ja mis kasu on ajude trusti keskendat poliitilisest juhtimisest suurel maal, kui side massidega toimub pool sajandit tagasi postuleerit teeside abil, millel uueaegsema inimese sisemise käitumismustriga enam suurt ühist pole. Tulemuks on väline kahekeelsus ja üldine usaldusepuudus. Füüsik J. R. Oppenheimer väidab oma „Lendavas trapetsis“, et meie aja täppisteaduste ülikiire arengu para-

doksiks on see, et up to date teadmiste pagasi laegastajaist on tervenesti 93% meie oma kaasaegsed uurijad. Minevik moodustab ajatust mõtlemisest vähema kui kümnendiku. Vägisi kipud küsima, kuidas seisab vastav suhe ühiskonnateaduste valdkonnas. Ja tõetruudust tagaajavas kirjanduses? Barbusse oletas Clarté I manifestis, et inimene ainult paari kolme ligimest oma elu ajal enamvähem tundma õpib ja ka siis ainult sügava armastuse ajal. Täielikkuse mõttes kuulust, maitstust, katsutust, nähtust ja räägitust on käesolevigi raport mälust heiasatuna killuke taskupeeglist. Ometi olen seda lugu juba neli päeva kirjutanud ja 22 poognat paberit läbi masindanud.

21. 5.

Pärast hommikukohvi helistan lennukontorisse. Mana paki osas ollakse optimistid ja lubatakse vaatamata pühapäevale teadustada, kui saadeti kohale jõuab. Ilukirjanduslike välisuudiste vahenduse suhtes olen olnud kontaktis Helmo Raagiga, kes teist aastat koos perega Helsingis elab ja teenistuskoha kõrval Soome Kaablis tehnikauilikooli tudengeile elektriinsenerikunstist loenguid peab. Raagilt kuulsin ka, et Mana algusaja tegevtoimetaja ja nüüdne vähemarenend maade jaluleaitaja Peace Corpsi eeskujul moodustet rootsi riiklikus organis Ivo Iliste on koos naisega mõni päev tagasi Helsingist laevaga Tallinna sõitnud.

Helistan Lahele Hospiitsi, et temaga, nagu öösel leppisime, veelkord enne tema järgmisel varahommikul kodumaale naasmist „ilma soomlasteta“ mõtteid vahetada. Õhtuks on kirjanikest eesti külalised Pekka Lounela juurde kutsutud.

Kui väljun on enamik maju lipuehtes. On riiklik Langenute mälestuspäev ja siniristid seisavad pooles vardas.

Uno on pärast seda kui Katajanokal öösel hüvasti jätsime läinud Ehina kehtusel teatrilaevaks ümberteht „Maria Uljanova“ pardale Lõunasadama kai ääres ja Villingi sauna otsa tantsu vihtund.

Kui sisenen, siis üritab ta pea klaarimiseks joogi kombel kolp alaspidi sängis

vastu seina seismist. Mõne hea ennelõuna tunni vältel sõelume oma Göteborgis alustet, Stokholmis jätkatud ja kirjateel aren- det kirjandus- ja kultuuripoliitilist dis- kussiooni. Kodumaa külastamise prob- leem on, nagu roots ütleb, tapeedil nii üldisemas avaliku elu tegelase asetuses kui isiklikumas-emotsionaalses roosimust- ris. Lahel on sellest hea meel, et vähemalt Iliste on Tallinnasse jõudnud. Meie perele mõeldes on ta plaani pidand ühisest su- vitamisest mere rüpes, mis Pärnust lähtu- des võiks hõlmata laidusid Liivi lahes Kihnu ja Ruhnuni välja. See oleks põnev reis, kuna need rannaveed ja -alad jäid mul nooremas eas seilamata.

Tagasi Katajanokal sõidame peagu kohe neljakesi jälle linna. Tädi Ida, V., IH ja mina oleme Veljo Grünthali poja Riho 3-a. sünnipäeva tähistavale kohvile palu- tud. Pärast meie eelmist Soomes käiku on tragi Riho omale pisiõe Tiiu saanud. Laste ema Seija Grünthal räägib vabalt eesti keelt ja Riholgi on meie emakeele almed soome kõrvalt käes.

Tagasi Katajanokale sõites tunnen auto- aknast Suurkiriku ülikoolipoolsel veerul märkejalutajas Eduard Tubina ära. Teda saatev kena neiu osutub hiljem teatrifuu- jees eesti ameerika-stipendiaatidega Hel- singis tutvudes uuest vanasse maailma kõrgemaid õpinguid viimistlema tulnud Ell Taburiks.

IH, kes Göteborgi teatris on õppind lugu pidama laste- ja noortetükkidest, tuleb „Kratil“ puhul esimest korda „suurte in- meste etendusele“. Ma ise olin 19. a. vana arstiteaduskonna II kursuse tudeng, kui ma kevadtalvel 1943 vahetult enne põran- da alla minekut fašistliku tööteenistuse kutse eest „Vanemuises“ Tartus Tubina legendaarse baleti premjääril ära käisin. Ida Urbeli koreograafias oli siis „Kratil“ nimiosaliseks Ella Lukk. Sulast tantsis Udo Väljaots, kes praegu Helsingis viibi- vat eale vastavamates ülesannetes.

Mainiksin, et tookord nähtu-kuuldu põh- jal verre läinud viimane pilt Maksamere- liste tantsuga käis edasi ringi mu luules kogu selle esimese perioodi vältel kuni „Musta pühapäeva“ välja.

Seda raamatut kirjutades hakkas mu võrdlemisi tõntsi muusikalist kuulmist teritama Igor Stravinski „Kevadohver“. Lööklaulude poolel oli a. 1954 tõmbe- numbriks Auric'i meloodia „It's April again/ and the lilacs are blooming“ amee- riklaste tehtud filmile Montmartre'i lõ- bustuspaikade kujutajast Toulouse-Laut- recist.

Nüüd „Kansallisteatris“ nähtud „Estonia“ Krati-lavastus noore meistri Enn Suve re- žiis köitis endiselt kõvasti I pildis, kus mitmes vahel kohakuti asetuvah vahes varavedajat luuakse. Siis pingelanges nii laval kui saalis. Minul rööbiti IH kasvava unisusega. Aga igakord kui Peremeest tantsiv Endrik Kerge laval oli elavnesin kohe. Ta on tõesti suurepärase edasiloo- va karakter. Hüppeid kõrgemas ja klassi- liseltjõulises skaalas praegune puht dra- maatiline roll ette ei kirjutatud. Juta Le- histe nimiosas jäi minu arvates demoni asemel Pinocchio semuks. Sulane ja pe- retütär jalutades nagu umbes Margus ja Mari „Libahundi“ õitsel-stseenides. Viima- ses pildis olid mu armsad maksamere- lised üledekoreerit ja selmet põhjavalguse askeetlikkus, mis Urbeli koreograafias 1943 Tubina trummidega võidu otse pähe tagus, kirendas laval midagi kirgiiside rahvusoperi „Manas“ sarnast. Lühike järsk Mõrvarilik lõpp taastas paganliku Sparta mu südames raukade hukupaku ja sinise virvatule sädemega Peremehe surimaski kohal.

Ovatsioonide puhkedes pole mul päriselt selge, kui palju mu kõrv baleti Krati-loo- mist ja Maksamereliste tantsu „Kevad- ohvri“ nelja etüüdi algatava ja lõpetava tam-tami noodikirjaga kohakuti paigutab ja mida selles kompleksis dinosauruste galopp maksakarva värvigammas Walt Disney „Fantaasia“ Stravinski muusikale rakendat lõigus on võinud algupäraselt tähendada.

Publiku hulgast hüütakse Tubin! Tubin! Helilooja tulebki koos teiste rohkem la- vataguste asjaosalistega rambivalgusse. Meie kasutame üha kestvaid kiiduaval- dusi riidehoiutädi käest palitute haarami- seks ja võtame auto Katajanokale. Ootan

taksos, kuni V. toimetab unise IH magapanemiseks tädi Ida hoole alla. Siis läheb V. ja minu sõit edasi Pekka Lounela juurde Rouhivuoresse Helsingist itta Porvoo suunas. Teatasime piduperemehele ette, et teatrist tulles hiljaks jääme. Kui meie takso peatub, jääb kohe selle taga teine eraauto seisma, millest väljuvad Sirge ja Kuusberg noore soomlase saatel. Nad on tagasi oma sisemaa matkalt, mille peapunktiks oli tutvumine Lohja ümbrusega, kus kadund Arvi Järnefelti kodu Rantalas käies kirjaniku tütar näitas külalistele kõne kontsepti, mille tema Tolstoid aus pidand isa esitas Eesti Kirjanike Liidu X juubelil Tallinnas 1931.

Rahvast on kahekümne ümber. Serveerime igäüks endale ise supisteid mitut sorti kuivaveini ja õlle kõrvale külmalt laualt. Nendin, et nüüdses korteris on Lounelatel, isal ja emal viie lapsega, ometi ruumi. Oleme neil Helsingis käies kolmat puhku külas ja igakord suuremas korteris. Pekka, kes kolme värsivihu kõrval on kirjutanud vesteid, avaldas mõni aasta tagasi verise pamfleti „Anna meidän asua“ Helsingi peamiselt musta börsi kaudu reguleeritavaist korterioludest. Ta on ka esimene soome haritlasist, kes pärast sõda tee Eestisse, tookord veel üle Leningradi, kätte leidis. Nüüd juhatab ta Eino Leino Seura asjade kõrval Olavi Paavolaise surma järgi Soome Raadioteatrit. Tema kuuldemängudest on vähemalt kaks ka Rootsis lavastet. Viimati tänavu päev enne maiõhtut kirjanikku kirjastaja küüntes pilav „Pea“.

Külaliste hulgas kohtame uuesti Reenpäädega Otava juurest. Laitised on end pärast pidu Villingis hästi välja magand. Nende korduvalt esil olnud kava peamiselt Aino Kallase-väitekirja valmimise huvide on nüüd nii kaugel, et 4. 6. võiks otsad Helsingi Etelä-Satamast lahti heita. Küsitav on veel loasaamine Kallase suvekodusse Kassaril. Hiiumaa ekskursi pärast on Kai Laitinen pidand N. Liidu suursaatkond Helsingis soovil NE Kirjanike Liidu esimehe Juhan Smuuli poole seletuskirja saamiseks pöörduma. Arutame kodumaalastega, mida ukse ees

seisev NL Kirjanike kongress võiks pakuda. Uno Laht iseloomustab lühidalt vene poolelt esinevaid eri žanrite peaarundajaid. Neist on draamaasjatundja Salõnski m.a. veebruaris Tallinnas NE kirjanike kongressil hea mulje jätnud.

On teada, et Moskvas üldiselt heas kirjas olnud prantsuse autorid Jean-Paul Sartre ja Louis Aragon kongressile ei lähe protestiks Danieli ja Sinjavski asumisele saatmise vastu.

Jutt kaldub kirjanduselt arstiteadusele, mis sotsiaalse sihiasetusega. Märgin Lahele noortele jagatava seksuaalhariduse mahajäämust N. Liidus. Eestis on sellel alal trükit ühe tšehhi konservatiivse tootri eluvõõras katekismus, kus erootika enne 25-ndat eluaastat kahjulikuks tunnistetakse. Nõuannete nurk „N. Naises“, mida jälgin, tunnistab üsna suurest lõhest deklaratiivse kõlbluse ja masendava olukorra vahel rongaisade ja verinoorte kurjategijate poolel. Abordiseadusandlus Rumeenias, Poolas ja Ungaris, kui maadega ida pool Rootsit piirduda, on meie omast natuke, ent N. Liidu tavadest tunduvalt vabameelsem.

Pekka Lounelalt kuulen, et ta 1. juunil lendab Helsingist USA-sse ja Kanadasse. Lounela kahetseb, et nooremaid lüürikuid — ta nimetab Mats Traati, Enn Vetemaad ja Paul-Eerik Rummot — pole Helsingis näha.

22. 5.

Järgmisel hommikul virgund telefoni juurde nõudmisest. Helistatakse lennuväljalt, et Mana-pakk on Torontost eile õhtul saabunud ja sellele tuleb ise tolliformaalsuste tõttu järele minna. IH on mees kaasa tulema. Ilm on äkki kuumaks läinud ja minul nahk märg, kui keskhommikuks lennubussiga Tuusulast tagasi jõuame. Manade kartong kaalub 12 kilo. Terminalist saame takso ja võtame veel Rootsist etteläkitet väärtkirjandust Kolmandalt liinilt peale. Sohver on vanem jutukas onu. IH kuulab kõrval kikkis tema kalapäiugilugusid.

Katajanokal pakime Manad lahti. Vihke 30 ja 31 näen esimest korda. Mõlemad

kahenädalase vahega valmivad numbrid on osavasti redigeeritud. Toimetajate sabu kergitamata peaks ilma pikemata nende veergude põhjal selguma, et Mana on praegu ainuke perioodiline foorum, kus tehakse häält eesti kultuuri nimel ilma et ühe või teise poliitilise doktriini suva eri kõrgusega vertikaale tasalülitaks. Vaimuelu kodumaal jälgib Mana rohkem üldse ja sisuliselt vähemate eelarvamustega kui trükiarvult tublisti suurematel ja tihedamini ilmuvail vastavail väljaandeil kodumaal kombeks on, kui vaidlematuist saavutustest eksiilis igakord enam mööda ei saa.

Tänase ilusa ilmaga on patt sees istuda, kuigi mul Villem ja Ida Grünthali raamatukogust, mis aastail 1860—1940 ilmund emakeelset kirjavara väheste eranditega sisaldab, oleks veel paljugi vaadata, sirvida ja välja kirjutada. Jalutame kaiveeri pidi sadamasse, et end veel lahtiolevas turhones — putkades väljakul on kaubitsemine keskpäevaks lõpetet — kalasaadustega varustada. Esikus saame juhtumisi kokku Andres Ehiniga. Tal on portfelli soomendat käsikiri kodumaiste noorpoetide loomingust ja kohtamine sobitud Parnassos toimetaja Anhavaga, kel on kavas teemanumber eesti kirjandusest.

Ostame kimbu silmusid eidelt, kes kalu kaaludes meie eestikeelset juttu kuules vangutab oma kaubale kahetsevalt pead ja ütleb, et need siin polevat põrmugi nood, mis kunagi Helsingisse Narvast tulid. Teisest standist valime prisked tükid plaadipirukat.

Veidi hiljem Esplanaadil Leino samba varjus viivuks jalgu puhates, kus mulle ühest Ehini luuletusest meenub riimipaar sink/pink Tallinna haljasalal vegeteerivast väikekodanlasest, lausub autor peast pika lõigu mullu surnud Artur Alliksaare alliteerit vabavärsist. IH, kes igatsevalt Stockmanni poole vaatab, pihub möödamines oma taastärkavast margihuvist. Onu Andres kingib talle selliseid eesti postmarke, mida poiss pole veel näinudki. IH on oma ootamatust õnnest äkki nii suuremeelne, et otsustab kultuuri kasuks meiega kaasa tulla. Parnasso toas viibib peale toimetaja ja sekretäri Max Rand,

kes ka Fazeri löntšist osa võttis ja kellelt on värskes „Helsingin Sanomais“, kus ta kultuurileheküljel pidevalt kirjutab, pikk artikkel Pekka Tarkka Rintala-uurimusest. IH ja mina kasutame Parnasso lähedust Otavale ära ja läheme Erkki Reenpää kohtama. Kirjastus, mis edumeelsusest kirjastuskavades peakonkurendile WSOY ehk Söderströmile mitu silma ette annab, peab just täna aastakoosolekut. Erkki Reenpää kabinetis hakkab IH varsti rahutult nihelema. Peremees hakkab talle mänguasju otsima ja kui ta oma kirjutuslaua sahtli lahti tõmbab leiab igavuse probleem IH kohalt jälle ülisoodsa lahenduse. Poiss silmab ärikirjadelt rebit marke ja saab neist paraaja kamalu omale. Kirjastusse ametisse asunud tuttav lüürik Paavo Haavikko on juba läinud. Sõidame kolmekesi allkorrusele, kus on pidevalt lahti Otava näiteosakond. Erkki Reenpää ütleb, et võta ja vali ja näitab mulle esticast äsjailmund kaunist pilditeost, mille tekst on Erika Viirsalu Nivankalt ja fotod — vanast Tallinnast nüüdisaja taustal — Kari Rimailla ja Kari Uusitalo tööd. Teistest uudistest valin kaasa Tarkka Rintala, Paavo Haavikko ja Pentti Saari kogu viimased värsikogud, Rintala enda „Sukeltaja“, mida autor ühes joogiveesäilitis olevat üritand vee all filmida, Salama värsked novellid, Antti Hyry romaani a. 1965 „Alakoulu“ ja m.a. Kansallisteatris suure eduga läinud Veijo Mere komöödia „Sotamies Jokisen vihkiloma“. Kõiki mainit autoreid viimatimainit Merega eesotsas, ka lüürikuid, on Otaval õnnestund kasvava edukusega väliskeeltes lanseerida. Võibolla on selleks kaasa aidand 1960-ndail aastail alustet Euroopa juhtivate kirjastuste kogunemised Prix International de Littérature märgi all, kus Soomet esindab Otava. Tänavu oldi viimasel kuuvahetusel koos Gammarthis Tuneesias ja auhinna sai eksileerind poolakas, kodumaal küll tunnustet, Witold Gombrowicz oma romaani „Kosmose“ eest.

Reenpää ütleb, et Sirge, kes „Loomingu“ Raamatukogu“ jaoks Volter Kilpi „Alatalon salissa“ sisalduvat sekventsia „Albatrossin tarina“ taga ajas, olevat tõstnud

küsimuse kõite publitseerimisest, kus oleks soome autoreid eesti tõlkes ja vastupididi. „LR'is“ on peale varemmainit kahe luuleraamatu soome keelest 1957—1966 ilmund tosin soome proosateost. Paguluses on soome keelest tõlgit ligi kolm korda rohkem, suurelt domineeriva Mika Valtari kõrval on Orto viimasel ajal eesti lugejale ka Jorma Korpela ja Pentti Holappa proosat tutvustand. Eesti kultuuri kahetamise jaburuse tüüpnäiteks võiks olla Väino Linna „Põhjatähe“ saatus. Kuigi triloogia, mille II osast Helsingi Rootsi teater tõi sel hooajal lavale ka riigirootsi raadios esitet dramatiseeringu ja mida soomlased ise kogu ulatuses sügisel filmima hakkavad, I ja II köide on Vaba Eesti kirjastusel Helmi Elleri heas tõlkes olemas, vormistati sama teose väljaandmiseks kodumaal koorem uuesti kaela teisele tõlkijale!

Stockmanni filateelia leti juures saame Andres Ehiniga uuesti kokku. Noorel kriitikul on korda läinud oma esimene soome keelele säetud oopus Parnassos mehele panna. Siirdume kohvikusse kaubamajast teisele poole tänavat sündmust pühitsema. Loen huviga artikli koopiat. Lugu on selge ja ümmargune ilma imala propaganda viirukita ja teiselpoolt ka vaba von oben-põrnitsemisest, millega samas ajakirjas Laitise toimetaja-ajal mõne aasta eest Turu-meese Mauno Koski eesti sõjajärgset luulet ühesilmaliselt tutvustas. Ehini artikli algusest on lõik Alliksaarest läbi tõmmatud.

Esmaspäevaõhtusel „Tormide ranna“ etendusel on enamvähem täismajas vaheaegadel kuulnud kõnet kurnates küll pooled eesti päritoluga. Grünthalite suguvõsast on Helsingi joonelt kõik viis täiskasvanut kohal ja meie kolmekesi esindame Göteborgi haru.

Jõuame nii aegsasti teatrisse, et mul jääb mahti kaardipakki esiku ja fuajee vahelisel aknalaual täitma hakata. Olen tööga peagu valmis, kui mu juurde astub meid tunamullu Göteborgis juhtumisi külastand kunstikriitik Martti Soosaar Tallinna „Õhtulehe“ juurest. Helmo Raag on meid pärast etendust lubanud autoga Ka-

tajanokale sõidutada ja nii on võimalik Soosaart, kes läheb soome tuttavaid külastama hiljem vastu ööd pära peale võtta. Enne etendust spurdin kaardid peos Helsingi peajaama välispostkasti.

Ernesaksa operit Smuuli libretoga, mis mitte laululiselt esituselt ja osavalt kooriseadelt, vaid sisu päraromantilisel miividuselt õndsas Viera-aegset udumäekuninglikku aiapidu meenutab, jälgib IH kasvava põnevusega. Eriti haaratud on poiss kelmi krahvi saatanlikust teatrinaerust ja enne juba vägev Tiit Kuusik saab omale uue noore poolehoidja: — Küll see paadiuputaja onu oskab hirmsat häält teha! Ja siis: — Aga sai ka paraja palga!

Lavastuses leidub kahtlemata Grand Guignoli elemente, mida Mettus omal ajal „Vanemuises“ Verner Haasi projektsioonide abil meile importis. Loor, mis otse rambi tagant üles vana Hiiumaa kaardiga algusest lõpuni esriiet asendab, meenutab Saksa FV lavastaja Schalla „mineviku varju“, millega too Göteborgi linnateatris külas olles aastat viis tagasi Shakespeare'i „Antonius ja Kleopatra“ ümber vusserdas. Teatrist väljudes on mul kahju, et algul Nädalasse kavandet Einno Tambergi „Raudne kodu“ Helsingis lavale ei tulnud. Oleks pidanud „Tormide ranna“ asemel minema uuesti „Wojzzekit“ kuulama.

Tubina „Kratit“ muusikat, mida Kirill Raudsepp küllaltki efektselt orkestriosas juhatas, ma siiski vaevalt oleksin vahetand samal õhtul Karlheinz Stockhauseni poolt Helsingis teisel komponeerit ja ülesmängit elektroonika vastu.

Raagidel on nende mudilaste koduhoidjaks mitmendat õhtut soome proua samast majast, kelle mees igakord ähvardavat, et olgu see lõplikult viimane kord! Raagide kodu on kauni järve lähedal. Helmole on Soome elu hingeliselt Ameerika omast ergutavam. Proosalisemalt asja võttes on aga elukallidus siin uue mandri omast kolm korda kõrgem ja kliimagi New Jersey omast tublisti karmim. Soosaare tuttavad elavad metsa sees, kuhu neli kõrgmaja ja bungaloo-stiilis ridamajad nende hiiglaste vahel on nagu taevast sadanud. Pererahvas on vist enamvähem

õhtu läbi külalisele pilte näidand puhkusreisidest soojadele maadele.

23. 5.

Õö on valge ja noor ja „Maria Uljanova“, kuhu Soosaar meid klaasi veini ja tassi kohvile kutsus veel heledasti valgustet. Fallrepi üles jõudes käib salongis lävest kohe vasemal estoonlaste pitsball. Läbi ülemise teki kajutite pika rea jõuame teises otsas baari, kus teenindus on vene neidude käes. Saame otsale istuma neerukujulisel nahksohval, kus üks Tallinna tv-mees, eesnimelise Rein, kostitab soome abielupaari. Puhvetist serveeritakse peale vodka itaalia vermutit ja šoti viskit. Klaasike kuiva veini ja kuuma kohvi hinge all asutame jälle minekule. Martti Soosaar toob oma neljamehe-kajutist, kus kaks ta reisioõpra juba magavad, meile kingiks mõeldud äsja Riias Melodija juures presstit kauamängiva plaadi Pärdi ja Räätsa seni ainult lindilt raadio kaudu kuulud helinditega. Esimeselt on Neeme Järvi ja ER sümfooniaorkestri esituses „Polüfooniline sümfoonia“ op. 9 ja „Perpetuum mobile“ — viimast lasime lindilt Manaõhtul Stokholmis 29. 4. 66 — ja teiselt sümfoonia nr. 4 op. 13. Plaadile lisandub E. Tihemetsa k.a. signeerit graafiline leht. Trepile naastes käib tantsupidu täies hoos. Tiit Kuusik kohendab vaheruumis kaelasid ja lehvitab näole tuult. Mõned tunnid und ja viimane täispäev Helsingis koidab. Helistan Viherlaaksose. Ellen Niidu ning Jaan Krossiga saame kokku kell 2 päeval „Kolme sepa“ juures. Kansallisteatri vahet käies olen avastand IH rõõmuks uue suure margiäri. Hommikulehed kaenlas valime sealt vabariigiaegseid eesti marke, mida saab suhteliselt viisakama hinnaga kui Rootsis ja mõned meie kogudest puuduvad soome omad, peamiselt kirjanike tähtpäevadeks väljaantuid. Lõpuks ometi on terake aega istuda Suurkiriku trepile, kus me varematal Helsingi-käikudel sageli oleme päevitand ja suitsukala ning pirukatega keha kinnitand.

Messuhalli lõpupidule eesti solistide ja TA meeskooriga, mida Uno Laht kui Nädala läbilõiget keskendat kujul soovitas ja ku-

hu rahvast ilma lastakse, V. ja mina Laististe kutse tõttu õhtu Tammisalos veeta, mahti minna ei saa.

Krossidel on kaasas samal e.l. Turust kiirvisiidile Helsingisse sõitnud Rosensteini-Raatmad. Pastorist pereisa läheb raamatunäitusele. Salme Raatma, lastekirjanik ja luuletaja, jääb oma teismelise tütreaga meie mesti. Proua on Ellen Niidu täditütar. V. tuleb meie Göteborgi jäänud tütardele kingiks muretsetud Marimekko kangastega. Lähme siis kõik koos samas ümber nurga asuvasse Kestikartanosse soomepärasele lõntšile.

Ellen Niit, kelle „Rongisõit“ IH-l peas on ja „Pille-Riinu lood“ samuti mitte tundmata, summutab poisid ärapiüüded uue pildiraamatuga. Eriti meeldib IH-le, et tädi kirjutab talle palgelehele „Ivarile lugemiseks“ selgete trükitähtedega. Niidu viimane oopus lastele „Karud saavad aru“ on esimesi kodumaisi teoseid selles žanris, mis kannavad trükiaastaarvuna 1967.

Niidu enda uus värsiraamat, mida mitte ainult kodus, vaid kindlasti ka võõrsil on nüüd tervenisti seitse aastat oodatud, saavad lõpliku lihvi luuletajatepaari pärast Helsingi-puhkust eesoleval suvitamisel Lapis. Nende kange tütar Maarja, kellest me silmanägemata palju kuulnud, valitseb ka pärast algkoolis alustamist endiselt Harju tänava Kirjanike Maja poisteväge. Ta oma vanem vend õpib keskkoolis peale tavaliste ainete ka muusikaklassis ja eksam klaveris olevat läinud nädala lõpus hästi läinud.

Pärast Jaan Krossi naasmist 50-ndail aastail Ida teiselt kaldalt on luuletajad 60-ndail palju reisinud — Lõunas Egiptimaal, Idas Usbekistanis ja nüüd siis jälle Soomes ulatab teekond Lappi välja. Jaan Kross, kes 30-ndate aastate lõpu poole uhke juukselakaga nagu noor lõvi Tartut vallutas, on seal mu kadunud isa juures tsiviilprotsessi eksami sooritanud. Jutustan talle niipalju, kui minul teada, 1944 eksileerind õigusteaduskonna õppejõudude hilisemast elukäigust ja surmapõhjustest. Kross ise on poole aasta eest kirjastusele üle annud peamiselt kirjandusloolisi esseid, aga ka värsse literatuurist sisal-

dava uue teose käsikirja. Saan mõningaid autoripoolseid täiendusi „Lauljad laeva-vööridel“ kriitiku aktidesse.

Reisiraamatut kummagil just lähemas töökavas pole, nagu seda on paljuseigelnud Sirgel. Sirge ütles muuseas, et võõrsil nähtud paikadest meeldis temale kõige rohkem ookeani ääres Vancouveris Briti Kolumbias. Oli seal kirkal varasügisel ja ei olevat kuskil nii sinist merevett varem ega hiljem näinud. Minule siin piisab praegu Ellen Niidu silmade taevasinast.

Akadeemilisema töö osas on Kross jätkuvalt ametis kroonik Balthasar Russowi ainestikuga. Kõne all on Russowi-teemaline novell Gert Helbemäe 1947 ilmunud kogus „Vaikija“. Edasi huvitavad Krossi, nagu ka juba Helsingist lahkunud kirjani-ketriot, üsna värsked teated soomepoolsest Marie Underi ja Friedebert Tuglase lanseeringust Nobeli auhinna kandidaadidena.

V. ja IH. on ees koju sõitnud ja Raatmad ammu linna peale tagasi läinud, kui me Kestikartano sulgemise tõttu peame oma jutuotsad ajutiseks sõlme siduma. Jaan Krossi ja teiste kohatud kodueesti kirja-meestega varsti ja nagu iseenesest sina peal, kroonib nägemiseni! soovi Ellen Niiduga südamlilik suudlus Keskuskatu ja Aleksandri uulitsa nurgal enne kui ma Kattajanoka tramm nr. 5-ndale tõttan.

Tädi Ida pakub keedetud haugi munakastmes. Siis võtab ta ise koos IH ja Esmoga sobiva vaatenurga televiisori ees sisse, kuna V. ja mina tellime takso Tammissallosse.

Laitiste teiseks külalispaariks on Veijo Meri oma kooliõpetajast elukaaslase Eeva-ga. Uues elamus on Laitinen esimest korda saanud ruumi oma päratu suurele raamatukogule ilma keldrit ja pööningut appi võtmata. Kohe esikust vasemat kätt on tilluke kahtoaline saun. Sööme pizat ja joome punast veini.

Pilvitu õhtu väljas jätab majaümbruse keskööni selgesti nähtavaks. Irma Laitinen on 40-ndate aastate II poolel Helsingi ülikoolis paljude „tulevaste kuulsustega“ ühel ajal riigiteadust õppinud, alates Ahti Karjalaise ja last but not least Esmo Ridalaga.

Ralf Paasio koondusvalitsuse raskusi sedastetakse peaministri pidevast kompromissivajadusest järjest ahtamal majanduslikul alusel. Inflatsioon kruvib viisakat elatustaset suhteliselt vähestele kättesaadavaks. 60-ndail aastail on ligi 5% soome rahvastikust Rootsi tööle rännanud. Nende siirdujate probleemides, millega arstina Göteborgis sotsiaalalal sagedasti kokku puutun, tunnen paljugi ära eesti poliitiliste pagulaste kohanemisraskustest 20 a. varem Rootsi saabumisel.

Veijo Meri on huvitet koos perega Eestis suvitamisest ja töötamisest. Temal peaks seal „Manillaköie“ eestinduse arvel olema suurem, Lahe informatsiooni kohaselt, 1000-rublaline tulupost maahelamist ootamas. Meri lubab mulle Göteborgi läkitada oma seni viimase romaani „Koloneli autojuht“.

24. 5.

Enne lahkumist pärast keskööd vaatan huviga välvõtete sarja, mida Laitised Viltingi pidul tegid ja mis juba ilmutet. Kai ütleb, et Liidu juubelil peetud kõne on kokkuvõtte sügiseks temalt korraga kolmes keeles ilmuvast teosest, kus ta essee laadis analüüsib muutumisi soome kirjanduses meie sajandi esimesel kuuel kümnendil. Raamatu inglise versiooni taga seisvat Ivar Ivask.

Leian kinnitust viimasel aastal levind kuuldustele, et eesti pagulaskirjandusele eriti sõbraliku kuukirja „Suomalainen Suomi“ kauaaegne tegevtoimetaja Kauko Kare on omalt kohalt lahkunud. Kare asemele on tulnud mag. Esko Häkli. Käivad jutud, et Kare leidvat uue tegevuspõllu „Uusi Suomi“ kultuuriosakonnas. Selle päevalehe kirjandusveerul juhatas mag. Auli Hakulinen NE Kultuurinäda sisse hindava kirjutusega Oras-Kangro monograafiast „Estonian Literature in Exile“. Ja päev hiljem tuli samalt autorilt „Uusi Suomis“ hästi kursis ülevaade kodumaisest kirjanduslikust järeelkasvust. Kuulen, et soome poolt kavatseb Max Rand taolist „Sirp ja Vasaras“ avaldada.

Samal ajal tuli jürikuus Leningradi aja-kirjas „Zvezda“ Kai Laitise ülevaade uuen-

duslikest sihiasetusist viimase aja soome kirjanduses. Eestikeelne kontsentraat Laitise artiklist „Soome kirjandus muutub“ pidi ilmuma lõikuskuu „Loomingus“.

Aovalgete akende ees ei ole raske ühineda soome sõprade usu ja kindla lootusega, et eesti kultuuril paremad päevad veel ees on.

Helsingis on igatahes nüüd lehekuus palju tehtud kahe võlviga silla taastamiseks, mille raskuspunkti Soome tasakaalustab. Esmo saadab meid Katajanokalt lennubussi lähtekohta. Seiija Rihoga, kelle suured pruunid silmad põnevusest välguvad, sõidavad meiega kaasa lennuväljale. Ilm on endiselt ilus. Kui meie Caravelle, mis seekord kannab nime „Kuopio“, Göta jõe suudmes allapoole laskuma hakkab, silmab IH esimesena teisel kaldal leegitsevat tulelätet.

Göteborgis 28. 5.—1. 6. 1967

VILISTLASALBUMID . . . (järg leheküljelt 75)

likuks kinni pidada vanuseprintsibist ja peagu üldse ei saa nõustuda ta väitega, et nooremate lugupidamist vanemate liikmete vastu kahandas eelkõige asjaolu, et suur osa kodumaa-aegseid vilistlasi ei saanud praktilistel põhjustel pagulaselu alguses end uute asukohamaade ühiskondades elukutseliselt, ühiskondlikult ja majanduslikult väärikalt sisse seada. Minu tähelepanekute järgi ei vähendanud vanemate vilistlaste vastu lugupidamist mitte see, et nad ei saanud esineda enam mitte „direktorina, ministrina või mõne muu kõrge ametkandjana ja üldtuntud heldekäelise vilistlasena“, nagu ütleb Leesment. Rõhuv enamus paguluses liitunud noorematest liikmetest said sellest „positsioonilisest“ ja majanduslikust mahajäämusest inimlikul pinnal täiesti aru ning paljud nooremate poolt enim armastatud ja aus-

tatud iseseisvusaegsed vilistlased on minu tähelepanekute järgi just tihti need, kes uue ühiskonna elus omavad tagasihoidlikku ja oma endistele elukutsetele mittevastavat positsiooni. Mis nooremaid liikmeid aga tõsiselt häiris ja isegi ühe osa vanemate suhtes sellele lugupidamise kaotusele viis, millest Leesment kirjutab, oli eelkõige see, millele juhtisin tähelepanu eelnevates kriitilistes märkustes H. Raudsepa kirjutuse kohta: räägiti ja õpetati üht, aga käituti ja tehti hoopis teist. Räägiti „demokraatiast“, aga käituti autoritaarselt, õpetati poliitikasse mittesekkumist (et ega teie ei tea kuidas need asjad ikka õieti on, ainult mina tean ja seepärast ärge midagi tehke omapead) aga ise tehti kõige pentsikumad paguluse sisepoliitikat. Seega mitte ühiskondliku ja majandusliku positsiooni puudumine, vaid (võibolla osalt sellest tingitud) veider ja hüpokriitiline topeltmoraali vohamine põhjustas respekti vähenemise.

Huvi pakkuvad artiklid selles albumis ei piirdu muidugi mitte ainult alguses mainitud kolmega ega poleemilisi mõtteid esilekutsuva eespoolmainitud kahega. Leiame siit lühiülevaated iga Eesti Korporatsioonide Liitu kuuluva korporatsiooni ajaloost ning artikleid eesti üliõpilaste olukorra ja tegevuse kohta välismaal — seda ka laiemal pinnal kui ainult korporatsioonide osas. Leiame ülevaateid Tartu ülikooli, Tallinna tehnikaulikooli ja Tallinna Konservatooriumi ajaloo ja iseseisvusaegse tegevuse kohta ning mitmeid tagasivaateid Eesti Korporatsioonide Liidu tekkeloole ja selle osatähtsusele eesti avalikus elus. Viimases osas on Karl Keerdoja ja Eduard Eerme kirjutused suures osas üksteisega kattuvad ning Keerdoja oma asjalikkuses ületab tunduvalt Eerme laialivalguva paatose. Mõlemad teevad aga olulise eksituse, kui nad loevad mitmete tuntud eesti riigimeeste ja sõjaväejuhtide kuuluvust korporatsioonide perre tagasihaaravalt. Ei saa näiteks kirjutada Konstantin Pätsist kui korporandist seoses tema tegevusega Eesti iseseisvuse kättevõitlemisel. Päts võeti Frat. Estica liikmeks

alles iseseisvusaajal ning oma varasemas rahvuslikus ja poliitilises tegevuses seisista, kui üldse katsuda teda mingisse seosesse organiseeritud üliõpilasliikumisega asetada, kõige lähemal üliõpilasseltsile „Ühendus“. Kuulus ta ju sajandi esimesel aastakümnel nn. Jaaksoonia rühmitusse, millest „Ühendus“, mille liikmeiks oli rida tuntud eesti riigimehi ja poliitikuid, välja arenes. Samuti ei olnud ei Johan Laidoner ega paljud ülesloetud teistest Vabadussõja-aegseist väejuhtidest ja ohvitseridest tollal korporatsioonide liikmed, vaid nad koopteeriti vilistlaskogudesse hiljem, mitmed alles kolmekümnendatel aastatel.

Huvipakkuv on ülevaade „Paguluses sirgunud teadlased“, milles esitatakse biograafilisi andmeid (mõnede kohta küll vaid ühelauselisel) 58 korporatsioonide liikme kohta, kes on omandanud doktori kraadi välismaal pärast 1944. aastat. Kahjuks pole see ülevaade täielik (puudub umbes kümnekond kui mitte rohkem nime), kuid tuleb aru saada neist raskustest, mis toimetajal on olnud nii selliste andmete kui üldse kogu selle neljakümneviiest eri kirjutusest koosneva raamatu kokkusaamisel ja redigeerimisel.

Lõpuosas sisaldab album ka pooltosinat kirjutust üldistel teemadel. Filosoof Ilmar Tammele tõstab esile oma kirjutuses „Maailmakorra kujundamise põhialustest“ radikaalse nõude inimkonna mõtteviiside ümberkujundamiseks humanistlikelt positsioonidelt lähtudes, sõjamehed J. Unt ja A. Rebane räägivad mõeldud võitlustest, usumees O. Pello käsitleb isiku mõistet kristluses ning E. Ernesaks ja A. Linkhorst esitavad oma moraalseid ja rahvuslikke tõekspidamisi. Eestikeelsest trükisõnast huvitatuile ei tohiks kahe silma vahele jääda J. Aunveri kirjutus „Korporatsioonide albumid ja perioodilised väljaanded“, mis annab viiteid rohkelt ilmunud ja ilmuvatele korporatsioonide sisemistele ajakirjadele, bulletinidele ja ka laiemale lugejaskonnale mõeldud juubelialbumitele. Tahaks eriti esile tõsta koguteose nägusast ja kvaliteetset kujundust, tüpograafiat ning rikkalikult esita-

tud fotosid. Toimetuse poolt eessõnas avaldatud lootus, „et käesolev teos ei jää mitte ainult ajalooliseks ülevaateks Eesti Korporatsioonide Liidu ja eesti korporatsioonide senisest tegevusloost, vaid et see kujuneb ka kõiki korporatsioone ühendavaks sidelüliks, suutes samal ajal sisendada kontinuiteedi vajadust kõrgema hariduse saanud vanema generatsiooni ja paguluses esile kerkinud noorema akadeemilise põlvkonna vahel“ on küllaltki suurel määral põhjendatud.

Kui EKL-i juubelialbum on peamiselt enda liikmeskonnale suunatud (kuigi see pakub rikkalikku materjali ka üldsusele ja on ka selleks mõeldud) siis EÜS-i album on esmajoones mõeldud laiemale avalikkusele. Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt väljaantavate albumite traditsioon on väga vana — esimene album ilmus a. 1889. Toimetaja Rein Taagepera ütleb saatesõnas: „Käesolev album XIV on Eesti Üliõpilaste Seltsi nägu anno 1965. See on inimlik nägu, mis ei ole kellegi poolt ühtlase ilukreemiga üle võõbatud. Iga kirjutis, iga autor kõneleb iseenda nimel, omade kogemuste ja veenete kohaselt. See on elusa ja salliva ühingu pale.“ Kuid on ju paratamatult, et üheainsa, kahekümnest artiklist koosneva albumi raames ei saa rakendada kogu Eesti Üliõpilaste Seltsi rikkalikku ühiskondlike mõtlejate, vaimu- ja teadus- inimeste ning kirjameeste kaadrit. Mida huvitavat leiame siis sellest osalisest esitusest? Kahekümnest kirjutusest kaheksateist käsitlevad Eestiga seosesolevaid küsimusi ja teemasid, kas siis kultuurilisest, ühiskondlik-poliitilisest või ajaloolisest sektorist. Olles albumi varem läbi lugenud ja nüüd retsensiooniks uuesti üle sirvinud, jääb mulje, et vaatamata kirjutuste mitmekesisusele ei ole nende hulgas peagu ühtegi, mis oleks eriliselt väljapaistev, eriti oluline või suundanäitav — kui selleks siiski mitte lugeda Herbert Valdsaare kirjutust „Isiklikud, ühiskondlikud ja rahvuslikud väärtused“. Asjalikus ning kaasaegses mõtteviisis arutatakse selles läbi eesti pagulaskonna ühiskondlik-poliitilised taotlused ja tegevusvormid. Autor hülgab mõiste „idealistik“ kui liiga eba-

määrase, eelistades sellele konkreetset olukorrast lähtuvaid motive ja väärtusi. Väärtuste, motiivide, olukorra ning taotluste hinnangus ja analüüsis esindab Valdsaar välismaal küpsuse ja hariduse saanud uue sugupõlve vaatekohti küllaltki reljeefselt, kuigi loomulikult ühes või teises konkreetsetes küsimuses ka selles põlvkonnas valitsevate erinevate arvamuste tõttu ei saa ütelda, et Valdsaar oleks kõik mõtted ühise nimetaja alla viinud. Ta ise ei taotlegi seda ja veel rohkem, ta leiab et sellise üksmeele taotlus ei ole isegi soovitatav. Tsiteerin mõned laused, millede üle tuleks tõsiselt järele mõelda. Näiteks: „Üksmeele vajadus uute algatuste puhul esineb ainult nende inimeste ringis, kes vahetult on mingi ettevõttega seotud. Kõrvalseisjate arvamistel on vaid siis kaalu, kui nad jagavad sama informatsiooni, mõistavad sihiseade iseloomu ning tunnevad probleemi praktilisi külgi.“ Ja veel: „... on võimalik, et eestlased, kes näiteks kuuluvad võitlevatesse poliitilistesse rühmitustesse oma asukohamaal, on vastased selle maa raamid. Neil võib aga siiski olla ühine soov kaasa aidata Eesti probleemi lahendamisele. Nad võib-olla ei puutu üksteisega üldse kokku, kuid nende paralleelne väärtusasetus siiski garanteerib, et ükskõik kumb partei on riigivalitsemise juures, alati on nende seas hääli, mis meenutavad Eesti olukorda.“ Meenutagem vaid, millise lühinägeliku hurjutamise ja isegi pimesi sõimu osaliseks langesid need Am. Ühendriikides ühiskondlikult aktiivsed eestlased, kes Kennedy-Nixoni valimisvõitluse ajal toetasid avalikult Kennedyt ja kellede ühe grupi taotluste tulemusena Kennedy tegi avalduse, milles ta isiklikult rõhutas eesti rahva õigust poliitilisele enesemääramisele ja vabadusele.

Valdsaaire artikli teeb eriti tähelepanuväärivaks veel asjaolu, et laemate välispoliitiliste taotluste raames leiame selles peagu kõik need alused ja lähtekohad milledest edasi jäi vaid konkreetset astunud samm EÜS-i liikmete Helmo Raagi ja Rein Taagepera poolt USA valitsusele esitatud märgukirjani, milles nad juhtisid USA

valitsuse tähelepanu sellele, et võimaliku edaspidise üldise Nõukogude Liidu ja USA vahelise kokkuleppe korral Euroopas seni lahendamata probleemide osas ei unustataks Balti riike ning katsutaks neile vähemalt välja tingida mingisugune staatus, mis oma sisult oleks lähedane Nõukogude Liidu mõjusfääris viibivatele teistele Ida-Euroopa kommunistlike valitsusi omavatele riikidele — seega poliitiliselt ja halduslikult iseseisev, kuid paratamatult N. Liidu protektoraadi ja kommunistliku riigikorra all. See nn. satelliidistaatuse memorandum sai pagulaskonna minevikku kapseldunud enamiku poolt rängalt hukka mõistetud ja rahvuslik aktivist ning albumi toimetaja Taagepera heideti selle poleemika järellainetuses Eesti Üliõpilaste Seltsist välja.

Pagulaskorrast tingitud mõtteid ja probleeme esitavad oma albumiartiklites ka vanema põlvkonna esindajad prof. G. Ränk, Joosep Tiitso ja Juhan Tork, ning nooremasse põlvkonda kuuluv Ants Pallo nõuab oma kirjutuses — mõneti sarnaselt Valdsaairele — välismaal tehtava eesti rahvusliku poliitilise tegevuse ajakohastamist.

Teise ümberhindava ning poleemilise sisuga artikli on sellesse albumisse andnud Madis Üürrike. Ta kirjutus „Eesti pagulaskultuuri osast läänekultuuris“ on siiski liiga fragmentaarne, et täielikult õigustada oma põhiteesi — eesti pagulaskultuuril pole rahvusvahelises mastaabis maailmale peagu midagi pakkuda, kui mõned saavutused kujutava kunsti alal välja arvata. Üürrike tõdeb, et rahvuslike teaduste uurimine saab paguluses enamikel juhtudel toimuda vaid asjaarmastuse korras, et lavakunst on tegelikult amatöörteater ja et isegi kirjanduse osas — millist ta hindab meile endile küll kõige olulisemaks — „kahjuks meil midagi erilist pakkuda ei ole“. Selles seoses Üürikest veelkord tsiteerides: „Kuid võib karta, et meie raamatuid on kaalutud, kuid need pole pere-meerahvast eriti huvitanud.“ Ka tulevikuperspektiivide osas on ta skeptiline, kuna keelega mitte seotud olevad kunstiharud kaotavad oma rahvusliku spetsiifika ja

muutuvad internatsionaalseks ning kõige noorema põlvkonna kirjanduslike kalduvustega isikute looming antakse enam mitte eesti, vaid asukohamaa keeles.

Üldiselt soliidsele allikmaterjaliga tutvumisele põhinevad kaks praegust kodumaa olukorda käsitavat kirjutust — T. Künnapase ülevaade Tartu Riiklikust Ülikoolist ja Alfred Kurlentsi „Nõukogude eesti kirjanduse muutlik pale“. Nendega tutvumine pakuks huvi igale, kes selle albumi käte võtab, kuigi Kurlentsi kirjutus on mõnes osas juba jõudnud vananeda (näit. et Alveri luuleteekond on jäädavalt murtud) ning, kui tarvitada kodumaal kasutatavat käibekujundit, selles on kohati „makstud lõivu“ dogmaatilistele pagulaseisukohtadele.

Mis puutub teistesse artiklitesse, siis näiteks ei tea küll kes suudaks end sundida lugema Artur Taska hoolikalt pedantset „Lippudest Eesti õiguses“, kus maakondade, väeosade, jne. lippude kirjelduse ja tarvitamise korra andmisel minnakse välja kuni jahtklubideni ja kes teab mis veel milleni. Näitena tsiteerin: „Kaitseliidu ujuvabinõude lippude kirjeldusele ja tarvitamiskorrale 1934. aastast lisandub 29. märtsil 1935. a. kaitseväge ülejuhataja otsus kaitseliidu mereüksuste ametvimpilite kinnitamise kohta“ jne. jne. Samuti Aleksander Warmat, kes saja seitsmendat korda nämmutab läbi sellise teema kui „On's Eesti Vabariigi õiguslik kontinuiteet kaitstav ja poliitiliselt vajalik?“ Neile kirjutustele tuleb kahtlematult eelistada Oskar Männa poolt muheda sulega kirja pandud mälestusi kuidas koolipoisist sai õppursõdur Vabadussõjas.

Neid kaht albumit lugedes kerkivad aga üles põhilised küsimused eesti üliõpilasorganisatsioonide eksistentsist pagulaskorras. Üheltpoolt tuleb ütelda, et selles osas, mis puutub tegevuse aktiivsusse ning liikmete arvu, on olukord üsna impressiivne. Enamik Eestis tegutsenud organisatsioonide on veel praegugi, pärast rohkem kui kahtkümmet aastat võõrsilviibimist, elujõuliselt tegutsemas ja neisse kuulub olemasolevate andmete põhjal umbes 4500—5000 isikut — väga suur arv,

kellede osatähtsus väliseestlaskonnas on suhteliselt isegi veel suurem sellepärast, et enamik neist on aktiivselt rakendunud mitmesugustes pagulaskonna ühiskondlikes ja kultuurilistes ettevõtmistes. Plusspoolele tuleb kirjutada ka asjaolu, et paljud eestlased, eriti noorema põlvkonna hulgast, kes ei võta osa üldisemate eesti organisatsioonide tegevusest, kuuluvad siiski mõnda üliõpilasorganisatsiooni ja on selliselt vähemalt ühtepidi eestlaskonna eluavalduste seotud. Probleemaatilismaks muutub aga küsimus siis, kui kogeme, et seltsid ja korporatsioonid ei ole suures ulatuses enam mitte seda, mida nad õieti peaksid olema — nad on muutunud rohkem seltskondlikeks organisatsioonideks kui üliõpilasorganisatsioonideks. Mulle teadaolevail andmeil tegutsuvad vaid kolm organisatsiooni selliselt nagu see oli Eestis, et tegev- ja üliõpilasliikmetest koosnev konvent (resp. selts) on eraldi vilistlaskogust. Need on ka organisatsioonideks, millistega pagulusperioodil on kõige rohkem nooremakadeemilist põlvkonda liitunud (EÜS, Rotalia, Filiae Patriae). Teised tegutsuvad üldkoondistena. Ka Eesti Korporatsioonide Liit on tegelikult mitte EKL vaid EKVL (Eesti Korporatsioonide Vilistlaskogude Liit).

Teiseks probleemiks on kõiki eesti üliõpilasi, vaatamata nende organisatsioonilisele kuuluvusele, haaravate üliõpilaskondade tegevuse kahanemine, mis on viimasel ajal läinud niikaugele, et nende olemasolu on muutunud küsitavaks igal maal — Austraalias, Rootsisis, Kanadas, USA-s (vt selles seoses ka vastavaid kirjutusi EKL-i albumis V. Kederi, R. Sepa ja H. Sillaste poolt). Millisel määral on seltside ja korporatsioonide tegevus mõjunud killustavalt ja üliõpilaskondi halvavalt? Reino Sepp väidab oma kirjutuses küll, et aktiivsed üliõpilased löövad kaasa nii oma organisatsioonide kui üldüliõpilaskonnas, kuid näib siiski, et mida rohkem nooremaid akadeemikuid ja üliõpilasi on liitunud intiimorganisatsioonidega, seda vähemaks on muutunud üliõpilaskondade aktiivsus. Aeg taas ümberorienteerumiseks selles osas on aga tõenäoliselt nüüd juba

liiga hiline. Küll aga on veel võimalust järelemõtlemiseks intiimorganisatsioonide endi sihiasetuse ja olemasolu üle, eriti sellest aspektist, et kuivõrd ollakse, või tahetakse olla, enam eesti organisatsioonid, või kuivõrd ollakse, endale märkamatuks, kujunemas mingiteks väliseestlastest koosnevateks klubideks. Viimane on ju teataval määral asjade paratamatu kulg, kuid kuidas kavatakse siis kohandada üliõpilasorganisatsioonide kõlavaid rahvuslikke põhimõtteid asjade tegeliku kujunemisega? Sirvides EKL-i albumit leiame, et selles osas on faktidele realistlikult vaadanud H. Raudsepp, kui ta ütleb (lk. 16), et korporatsioonide ülesandeks on kasvatada oma liikmeid riiklikult mõtlevalks kodanikeks ka nende asukohamaa osas. Et see mõte ei ole mitte juhuslik, seda näitab ka teine tsitaat Raudseppalt (lk. 132): „ . . . tahab Revelia kasvatada oma liikmeid mehi, kes on head kodanikud oma asukohamaadele, kuid ei unusta kohustusi oma isamaa ja rahva vastu.“ Need kaks tsitaati on kogu albumi kohta ainukesed, kus proklameeritakse lojaliteeti liikmete asukohamaadele. See vaatekoht on arusaadav — aga samal ajal tohutuid vastuoksusi sisaldav. Kas on Rootsi ja USA, või isegi Kanada ja USA riiklikud huvid ja lojaliteedid identsed? Ning kas on kõik need omakorda igatpidi kooskõlas eesti rahva huvidega? Vaevalt. Neist H. Raudsepa tsitaatidest väljendub teatav neo-grenzsteinlik mõttelaad, mis on selleks (ja võibolla paratamatuks) kariiks, kuhu otsa eesti üliõpilasorganisatsioonide edasipüsimine välismaal kergesti võib sõita.

Sellise mõttelaadiga kaasub sageli mingi kord omaks võetud poliitilise „generaalliini“ rakendamine Eestiga seoses olevates küsimustes. Mainisin eespool, et poliitilistes küsimustes on korporatsioonid üldiselt vabameelselt tolerantsed — välja arvatud erandjuhud. Ja need erandjuhud on just seotud selle kodumaa küsimuse „generaalliiniga“, millest ei lubata ei „vasakega parempoolseid kõrvalekaldumisi“. Sama kehtib ka Eesti Üliõpilaste Seltsi kohta, sest kuidas muidu seletada Rein Taage-

pera kõrvalekaldumist organisatsioonist, millise poliitiline skaala ja tolerants ulatus iseseisvusaajal prominentsete ja lugupeetud vilistlaste osas poolfaasist Kaarel Eenpalust kuni poolkommunist Hans Kruusini. Sama saatuse osaks langes Tubin. Ning ka mitmetele teistele on kas kodumaal käimise või kontaktipidamise pärast „protsesse“ tehtud. Aga samal ajal on karistatud „parempoolse kõrvalekaldumise“ pärast kahe eri korporatsiooni poolt Jüri Remmelgat ja William Tomingat, kuna nad julgesid esitada Eesti iseseisvusaegse ajaloo kohta väiteid, mis kaldusid kõrvale generaalliinist.

Niipalju kriitilisi ja murelikke mõtteid üliõpilasorganisatsioonide kohta. Üldiselt saab siiski ühineda H. Leesmendiga, et korporatsioonid (ja muidugi veel suuremal määral seltsid) on põhiliselt demokraatlikud organisatsioonid — sest nendesse kuulumine on ju vabatahtlik. Üliõpilasorganisatsiooni liikmeks olemine on tegelikult „mäng“, mille kestel mängija on kohustatud kinni pidama reeglitest, mis alati ei ole demokraatlikud. Aga tal on alati võimalus organisatsiooni siseelus muudatusi läbi viia — kui selleks küllaldaselt toetust on teiste liikmete poolt — või organisatsioonist lahkuda.

Mis puutub eesti üliõpilasorganisatsioonide muutmisesse vilistlaskoondisteks, siis on see paratamatult järjest süvenev protsess. Mis puutub üldüliõpilaskondade lagunemisse, siis on sellest väga kahju. Kuid need noorema põlvkonna eestlased, kes soovivad oma näo ja käe järele aktiivselt edasi tegutseda, ongi juba leidmas mitmeid teisi tegutsemise vorme. Mainigem siin selliseid spontaanseid ja mitteformaalseid üritusi kui kaheid viimased Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondise sõbruspäevad Detroitis ja möödunud suvine Metsaülikool Kanadas. Mulle näib, et järgnevatel aastatel langeb tegevuse pearõhk taoliste struktuurilt amorfsetele kuid vaimult värskele üritustele.

Mõttest

Paljude kirjanikkude mõtted, mida nad ehk kunagi avaldavad, kui kõik raamatud on juba kirjutatud, on ülejääk nende loomingust, kommentaariks nende raamatuile. Mina ei ole veel midagi kirjutanud. Minu mõtted on kommentaariks mu elule, mis küll suurelt osalt koosneb mõtetest. Kuid nad kommenteerivad seda osa, mis jääb nendest järele.

Väga tihti keerlevad minu mõtted samade küsimuste ümber, pöördudes nende juurde järjest tagasi. Olen võimetu oma mõtteid maha salgama enese ees, isegi kõige tavalisemaid ja kõige ebatavalisemaid, ja neid, mida paljud teised on mõtelnud varem. Ma võiksin ainult loobuda neid üles märkimast, mida teen mõnikord, kuigi mitte nii sagedasti, kui teie võib-olla sooviksite. Ja ma võin neid takistada muutumast teoks, mida olen pidanud sageli tege-
ma, et kaitsta oma ümbrust.

Olen viimasel ajal päevade viisi mõtelnud ühele mõttele, mis ei anna mulle rahu. Kogu mu aeg kulub selle peale, nii et olen unustamas oma kohustusi. Isegi sõda Vietnami ja olukord Kreekas on mulle praegu ainult teise järgu tähtsusega ja ma võiksin nende vastu huvi tunda üksnes siis, kui nad suudaksid anda mulle mu meelterahu tagasi.

Minu
portree

Kes tahab näha minu portreed, see vaadaku mind. Ta näeb mind järgmiselt: esiteks — nagu ma ei ole, teiseks — nagu ma ei tahaks olla, kolmandaks — nagu ma tahaksin olla, neljandaks — nagu ma olen.

Teistest
enda kaudu

Et ennast tundma õppida teiste kaudu! — Milleks selline keerdkäik ja aja-
kaotus? — Mina alustan kohe iseendaga ja õpin teisi tundma enda kaudu.

Radikaalsed vaated muutuvad konventsionaalseks, kui nad vananevad. Kuid
paljude inimeste vaated vananevad kiiremini kui nad ise. Ja hiljem tahaksid
nad küll tagasi saada noorust, kuid säilitada oma vanu vaateid. Mina vajan
uusi seisukohti ja arvamusi, selleks et säilitada noorust.

Osa inimesi tunnistab edusamme ainult loodusteaduses, majanduses ja
tehnikas. Kuid nad ei tunnista arengut mõttemaailmas ja moraalses töeks-
pidamistes.

Kunagi soovisin ka mina omale kõrgeid ameteid. Kuid olen aru saanud, et
sooviksin endale nende au, mitte nende kohustusi. Minu ainukeseks auahnu-
seks on nüüd, et võiksin kunagi uhkustada sellega, et olen täiesti rahul oma
eluga.

Olen mõnevõrra siiski rõõmus, kui avastan enese vigu teiste juures. See on
rõõm, mida me tunneme kohates kaaskannatajaid ja hingesugulasi. Kum-
maline on ainult, et ma tunnen natuke vähemat rõõmu, kui avastan teiste
juures oma vourusi.

Sooviksin, et minu head omadused leiavad tähelepanu ja tunnustust. Kuid
veel tähtsam on mulle, et minu nõrkusi aktsepteeritaks. Ja ma oleksin veel
rohkem rahul, kui need leiaksid hindamist.

Mul ei oleks mitte nii palju selle vastu, et olla päris keskpärane, kui kaas-

inimesed mind sama palju austaksid, kui nad austavad targemaid. Ka materiaalsel kehvust oleks kergem taluda, kui minust natuke jõukamad mind sama lugupidamisega kohtleksid kui nad kohtlevad enesest jõukamaid.

Et pidevalt olla millekski suuteline, et alati olla efektiivne. Et olla teistsugused kui me oleme, et olla paremad kui me oleme. Et teeselda huvi asjade vastu, mis meid ei huvita. Milleks seda? Ja miks peaksid just sina kõlbama millekski? Millal võid sa olla täiesti see, kes sa oled, ilma et sa midagi kaotaksid?

Võiks arvata, et eriti au- ja võimuahnete inimeste suurimaks unistuseks on rahvajuhiks saada. Kuid mina ei tahaks rahvast juhtida. Ma tahaksin juhtida seda, kes juhib rahvast.

Minevikust ja tulevikust Antiikaja inimese mõttemaailma ja elu mõjutasid Olümpos ja Hades. Sama tähtis oli kristlasele taevas ja põrgu. Mina usun minevikku ja tulevikku, kuna olen kõige rohkem mõjustatud sellest, mis oli, ja sellest, mis võib-olla tuleb.

Meie ei ela mälestustes. Mälestused elavad meis.

On mõnikord päris huvitav lugeda vanu raamatuid, kus kohtame seisukohti, mis meie tõekspidamistest lähtudes on ammu vananend. Nagu kõnniksime madalas vees, mis kunagi on olnud sügav meri. Kuid minu huvi väheneb, mida rohkem ma lähenen kaasajale. Nii paneb mind primitiivse inimese ebausku heatahtlikult naerma. Hilisemate aegade piiratud silmaringi suhtun ma kord mõistva tolerantsi, kord põlgliku naeratusega. Kuid lubamatu teadmatust kaasajas pahandab mind. Ainukeseks lohutuseks sealjuures on teadmine, et see saab olema naeruväärne tulevastele aegadele.

Ka mina armastan möödunud aegu. Kuid ma armastan neis ennekõike seda, mis oli edumeelne. Ja ma armastan neid möödunud aegade unistusi, mida nad — võib-olla oma minevikust — projekteerisid tulevikule, milleks oleme meie. Ja küllap oli suur osa ka sellest, mis meile näib kahtlane, ebaõnnestund, isegi ebaõiglane, ainult rahulolematust olevikuga, püüe parema tuleviku poole.

Väga paljud meist mõtlevad rohkem minevikule kui tulevikule. Nad mõtlevad mineviku noortele. Kuid nad ei mõtle nii palju tuleviku noortele. Mina mõtlen tuleviku noortele. Ja eriti neile tuleviku noortele, kes omakorda saavad mõtleva tuleviku noortele.

Kas võisid sa ette arvata, et saad kord tagasi igatsema minevikku just sellepärast, et see oli aeg, mil sa lootusrikkalt vaatasid tulevikku!

Vabadusest Riigist, kus vangistatakse ja surmatakse teisitimõtlejaid, püüaksin ma loomulikult põgeneda inimväärsemale maale, kui niisugust leiduks. Kui ilmneb, et uuel maal vihatakse teisitimõtlejaid ainult moraalselt, lahkun ma sealt siiski teisele, vabamale maale. Kui selguks aga, et sellel uuel maal teisitimõtlemine on sunduslik, läheksin ma jälle edasi veel vabamale maale.

Vabadust armastavad kõik inimesed. Kuigi oleks loomulik, et need, kes piiravad teiste vabadust, ka ise ei armasta vabadust.

Ma ei armasta üksnes vabadust. Olen vaimustet sõnast „vabadus“. Hommikust õhtuni on see mu mõtteis, tulemas kuuldavale mu suust, võib-olla kõvemini kui vajalik, võib-olla sagedamini kui tarvis. Nagu puuduks mul vabadus täielikult, kuna ju keegi ei mõtle nii palju sellele, mida tal on külluses. See äratub minus kahtlust, et olen — alateadvuslikult teadlik selles, et ma siiski ei ole nii vaba, kui tahaksin olla.

Paljud armastavad sõnu „kohustus“, „töö“, „jumal“, „isamaa“. On neid, kes kutsuvad end meeleldi „töötajaks“, „kohusetruudeks töötajaks“, väga hea meelega „kultuuritööliseks“ (— natuke väiksema uhkusega „vabrikutööliseks“).

Minu kõrvus kõlab sõna „töö“ halvasti, mida kuuldes ma mõtlen silmapilkselt sõnale „sund“, ning alles hetk hiljem mõnele teisele, meeldivemale sõnale. Eelistaksin selle asemel sõna „tegevus“ või, halvemal juhul, „rahateenimine“.

Sõnadest, mida ma armastan, nimetaksin eriti „vabadus“, „armastus“, „joomumus“, „elu“, „seks“.

Veelkord armastusest

Kui me saame uusi sõpru, unustame ära — vähemalt õige natuke — oma vanad sõbrad. Sellepärast ei soovi ma heameelega, et minu sõbrad leiaksid uusi sõpru. Nii on ka armastusega. See, keda ma armastan kõige rohkem, ei tohi — isegi õige vähe — armastada teisi. Kuid see, keda ma armastan teises järjekorras, võib pealegi mõnikord — õige vähe — armastada ka teisi — teises järjekorras.

Väga suured on need, kes räägivad elust suure E-ga ja armastusest suure A-ga. Ma tunnen end nii väiksena nende kõrval. Sest minu tähestikus on kõik tähed väikesed. Kuid see, mida nad tähendavad, on mulle väga armas.

Kuigi meie ise ei ole võimelised alati armastama, vajame alati, vahetpidamata armastust.

Õnnest

Õnne eelduseks on, et saaksime rahuldada oma loomupäraseid vajadusi, milline olukord loomulikult ei pruugi veel tuua õnne.

Ma usun, et inimesed oleksid palju õnnelikumad, kui nad ei harjuks õnnega nii ruttu.

Kuidas muuta veel inimesi õnnelikuks? — Alguses peame tegema nad õnnetuks. Ja siis aitab ainult sellest, et kaotame järsku põhjuse, mis tegi nad õnnetuks.

Mõnevõrra oled sa siiski õnnelik teiste õnnetuste puhul — õnnelik selle üle, et pääsesid õnnetusest, mis tabas teisi.

Kui ma oleksin rikas, siis ostaksin omale kõigepealt õnne. Ja kui see ebaõnnestub, siis ostaksin omale seda, mis asendab õnne.

Sõpradest ja vaenlastest

Laituse ja kiitusega peab olema ettevaatlik. Sest laites kaasiniimesi muretseda omale vaenlasi. Neid kiites saavad aga nende vaenlased meie vaenlasteks. Seda, kes meid laidab, ei pea meie oma parimaks sõbraks. Ja sel-

lele, kes meid kiidab, kardame valmistada pettumust. Ta on nagu õrn jää, millel sõites peab alati olema ettevaatlik, et sealt mitte läbi kukkuda. Meie parimad sõbrad peavad meid selleks, kes me oleme.

Vaenlasi võime muretseda omale ka seeläbi, kui meie õrnades ja vaieldavates küsimustes oma kindla seisukoha teatavaks teeme. Kuigi võib ka nii juhtuda, et uued sõbrad, keda me siis saame, ületavad oma väärtuselt kõik meie uued vaenlased.

Noortest Noore inimese puudusi korvab tema noorus. Vana inimese puudusi seevastu kompenseerivad tema teened.

Inetus ei ole nii tähelepandiv noore inimese juures, kuna see asub veel oma nupus. Vananedes lööb see õitsele.

Vananemine on nooruse parim kasvataja.

Sellele, kes armastab noorust, on isegi surnud noored sümpaatsed.

Kunsti ülesanne Kui kunstil üldse on ülesannet, võiks seda minu arvates kokkuvõtlikult järgmises lauses sõnastada: Elust oled sa võetud, eluks pead sa jälle saama.

Ajapuudusest Kui palju on neid, kes võivad täna rahuldusega ütelda: mul on aega kõigeks, milleks ma vajan aega!? Millal võivad seda ütelda kõik, kas viiekümne või saja aasta pärast? Või alles siis, kui me alustame jälle algusest ja kõik on veel tegemata, mis nüüd juba on tehtud?

Et mitte midagi teha, nõuab ka aega.

Paljud kaebavad ajapuuduse üle, kuna nad jõuavad teostada ainult murdosa oma kavatsustest. Kuid leidub neidki, kelle probleemiks on, kuidas täita aega, mis üle jääb peale seda, kui nad on teinud kõik, mida nad olid sunnitud tegema.

Tänapäeval ostetakse suvemaju, et oleks kohta, kuhu sõita autoga nädalalõppudel. Ja ostetakse autosid, millega sõita suvemajadesse. Mina ostaksin meelsamini aega, kui mul oleks võimalusi. Kuid aeg on väga kallis ja kahjuks pean vist minagi leppima ainult auto ja suvemajaga.

Raha Enamik inimesi peavad teenima raha selleks, et eksisteerida. Ja mida kauem nad eksisteerivad, seda kauem nad peavad teenima raha.

Kadestan rohkem inimesi, kellel on rohkem aega ja vähem raha, kui neid, kellel on rohkem raha, kuid vähem aega.

Muredest Niipea, kui me saame uusi muresid, muutuvad vanad natuke väiksemaks. Me võib-olla isegi unustame need ajutiseks. Saades lahti uutest muredest, tulevad vanad tagasi. Saame lahti vanadest, tulevad uued mured.

Olen märganud, et minu tänane meeoleu oleneb liiga palju homsest päevast ja ma võib-olla olen rahutu ainult rahutuse pärast, mis võiks tabada mind

homme. Sulle soovitan ma olla rõõmus täna ja usustada murelikud mõtted. Sest hiljem sa kahetsed, et sa ei olnud rõõmus täna, kuna sa siis tead, et sul kas polnudki põhjust olla murelik, või et täna oli sul viimane võimalus olla rõõmus.

Kuid paljud saavad täna rõõmsad olla ainult siis, kui nad kindlasti teavad, et nad võivad rõõmsad olla ka homme.

Niimõnegi rõõmuhetke on rikkunud kartus tühjuse ees, mis asub pettumuse ja uue lootuse vahemaal.

- Jumalast** Hea on, kui saab kellelegi pahane olla. Kui aga olukorrad on meile ebasoodsad, kui meile ei avane häid juhuseid ega võimalusi, kui elu ise meid järjekindlusega kiusab — kellele saame meie siis pahased olla? Jah, siis sooviksime küll, et leiduks üks jumal, keda võiksime vastutusele võtta, kelle peale võiksime oma viha välja valada selle eest, mis meie arvates on ebaõiglane.
- Ringkäik** Enesekindlus soodustab edu. Edu suurendab enesekindlust . . .
- Otsekoheus** Nagu kõik teavad, on harva kasulik olla otsekohene. Otsekohest inimest peetakse tihti ebadiplomaatiliseks, taktivaeseks ja häbematuks. Mõnedes nn. paremates ringides võib otsekoheus olla skandaalne, ja teatud tingimustes on see kriminaliseeritud. Ometi leiavad kõik inimesed, et otsekoheus on üks hea ja kiiduväärt omadus.
- Õnnis tunne** Õnnis tunne on olla ärkvel südaööl ja mõtelda sellele, et vaenlane magab.
- Kiire** Tuleb aeg, kus kõik, mis ei ole sulle väga tähtis, muutub sulle täiesti tühi-seks.
- Paradoks** Katoliku kirik ei pea õigeks ilmalike kodanike intiimseid vahekordi väljas-pool abielu. Kuid oma vamulikele keelab ta need abielus.
- Eksitus?** Osa inimesi on sündinud huvide ja kalduvustega, mis tänapäeval on vähe-tasuvad ja koguni üleaarused. Seda „viga“ pole demokraatlik ühiskond veel jõudnud parandada. On küll katsed tehtud kohandada inimesi olukordadele. Kuid õigem oleks minu arvates kohandada olukordi inimestele.
- Naistest** Naisele, kes on inetu, kuid usub end olevat ilus, eelistan ma ilma pikemata naist, kes on ilus, kuid usub end olevat inetu.
- Keeltest** Õppida võõrkeeli on tasuv vaid sellele, kes nendega pidevalt tegeleb. Nagu klaverimängki nõuavad nad alatasa harjutamist.
- Mida teevad küll suurrahvad selle aja ja energiaga, mis väikestel rahvastel kulub keelte õppimiseks?!
- Olen märganud, et jutukad inimesed omandavad keeltes kergemini praktilisi oskusi kui sõnaahtrad. Teoorias seevastu on tihti sõnaahtrad targemad.

Peab vist küll olema eriliselt pargitud või väga paks nahk inimesel, kes pagulasraamatunäitust külastades suudaks kogunisti tõrjuda oma teadvusest samakeelse kirjanduse ulatuslikuma valdkonna, keelelise terviku olemasolu, millest pagulaskirjandus esindab vaid ühte osa. Septembris Helsingis väljapandud pagulaskirjanduse keskel meenus tahtmatult maikuus Tallinnast saabunud teine raamatunäitus. Samuti tulid meele ka 1957-nda aasta analoogsed üritused Helsingis. Kuid seekord kogesin esimest korda, et nii loomulikuna kui see ka ei näi, ühtede esileastumisele tuleb teadagi üheksa au ja kaheksa vooruse nimel vastata omapoolse lagedaletulekuga, selisel käitumisel on nii nüüd kui tulevikus selged lühinägelikkuse täkked sees. Elu on nimelt läinud edasi, olustikud on muutunud ja kui meie aastal 1967 üha käitume nagu aastal 1957, siis on tegu paigaltammuga.

Mis siis on nii väga muutunud? Mõtelgem põgusalt järele. Kümne aasta tagusest isoleeritusest on Eesti soomlastele uuesti avastatud ja olemas. Kõigi järeldustega sellest suhetele kolmnurgas pagulaskond-soomlased-kodurahvas.

Pilk senistele näitustele näitab, et raskuspunkt on olnud osategurite — omade saavutuste — rõhutamisel ja kohati teiste alahindamisel. On opereeritud vastastikuste statistikatega, juttu suurtest kahepäeva-tiraažidest ja ühe või teise kirjandusžanri lõõvatest ühikumääradest tunneme kui vana tuttavat ko-raali. Kellelgi on aina olnud tarve temale endale soodsaid arvusid esile manada. Tavaline arvutustehing on olnud suuremast arvust väiksema lahutamine ning niiviisi saadud vahet on peetud tõendiks teatud võidust. Tegelikult traagikoomiline situatsioon, sest ajal, mil Eestis ilmus — ütleme näiteks — 35 teost mõnest kirjandusliigist ja paguluses samas ajavahemikus 44, siis üks eesti kirjandus rikastunud ju seeläbi ühtekokku 79 teose võrra. Aga meie — millal siin, millal sääl — hõikame niisugusel puhul kõva häälega — ü h e k s a ! Ka Soomes ju ei söö pahempoolsete memuaarid parempoolsete omi olematuks, vaid normaalne statistika mainib memuaarteoste üldarvu. Ja nii edasi. Senised raamatunäitused on sulgenud silmad eestikeelse kirjanduse kõige olulisemale tun-

nusele — keelelisele ühtekuuluvusele, keelelisele tervikule nii nagu ta meile vastu astub Soome avalike keskraamatukogude, õppeasutuste ja kirjandusseltside estica-osakondadest. Soomlased liigitavad raamatuid nimelt — imelik küll — keelte, kirjandusliikide, alade ja tähestiku järgi, kuid ilmakorrad on riiulitel sassis.

Usun, et ehkki jutt eesti kirjanduse tervikust võib esimesel hoobil üllatada ja hämaraks jääda, küsimus saab meile mõistetavaks niipea, kui vilksatame oma kodus raamaturiu-lile. Nagu raamatukogudes, nii vaevalt küll on meil koduselgi riiulil Kodu-Eestis ilmunud teosed eraldatud sikkudena pagulasuttedest. Ja vaevalt on enam olemas sugulastega suhtlevat pagulasperet, kust puuduks — tagasihoidlikult hinnates — kodumaal ilmunud teos või teine. Hoolimata sellest, et paguluses trükitud teosed põrkuvad koduteel tsensuurimüüri-t teadmatusse ja et parimalgi juhtumil neist teostest ei piisaks igasse eesti kodusse (tiraaž!), me võime ometigi muhelevi sui noteerida seesuguseid nähtusi kui Kangro, Lepiku, Mälgu, Underi, Visnapuu jt. levikut kodumaal legaliseeritud kujul. Kesikkogunagi ilmumine võib nimelt olla kirjanduslik sündmus. Näigu selles mõttes meile vahest mõni „Kodumaa“-lisa enamanagi kui vaid vanakurja kiusuna — nähkem puude tagant eestikeelse kirjanduse tervet metsa. Sest ka kodumaal taibatakse täiesti ilmselt eestikeelse kultuuri tuleviku-perspektiive ja teatakse, et terviku prognoos on soodsam killustatud osade omast. Sama asja on mõista võetud ka paguluses On laiendatud antoloogiad ja perioodikat, on suurendatud Undi „Võlga“. Kõne all nimelt ju ongi eeskätt ilukirjandus laiemas mõttes. Selle kohale on võimalik vedada ühist nimetajasõela ja jääda ootama, mida kriitik Aeg homseks-tunahomseks eesti lugejaile sõelub. Mida meie rahvas käesoleva ajastu toodangust 50 a. pärast veel lugeda suvatseb, kuulub kahtlemata meie kirjavara klassikute hulka ning siis on absoluutselt ükstupuha, kas teos ilmus esmakordselt Rootsis, Kanadas või Tallinnas-Tartus. Täpselt nii nagu vähesed meie varasemate klassikute tekkelugusid ligemalt tunnevad või teisi neist maapakku projekteerida oskavad. Mis taas puutub võitlevasse kirjandusse, siis üks poliitiline kirjandus kirjandusliigina ole kirja-

sõna seegi ja huvitab kindlasti 50 aasta pärast uurijaid jällegi tervikuna rohkem kui osadena. Otse praeguse poliitikalise padjasõja keskel muidugi on raskusi, võib saada kergesti mütsu eest või takka, kui nimelt ei käi õiget jalga või ei kummarda pääd eest ära. Või kui läheb vedama liiga ühist nimetajat kõikide karmisuuliste tõsikute kohale. Käre sõnasõda iseenesest paha ei ole, kaunistab ühiskonda ja ajab une ära

Vaatame samas edasi, mida eestikeelse kirjandusterviku edendamiseks teha annab. Kellel on selleks eeldusi? Kuidas niisugust edendamist teostada? Raamatunäitustest läks mõttekäik liikuma. Tõdegem vaid lühidalt, et N. Eesti kevadine raamatunäitus Helsingis, mis poliitilise kirjandusega ühelt servalt mineviku ja mustade jõududega kõminal rindu kokku löi, kandis ilukirjanduse ja emakeelse perioodika serval selgeid juurdelõigatud ja õblemistootava rahvariide tunnuseid. Teiselt poolt väiksem, oluliselt ilukirjandusele tuginenud, valikult ühtlasem ja trükitehniliselt rohkem hõrgutisi pakkunud pagulasnäitus sügisel meenutas mitmeti eelmainitud õmblustiine juurdelõike vastutükki. Tammsaared, Villed, Tuglased, Kitzbergid . . . Liiv, Suits, Under, Alver, Visnapuu, Adamson, juba eelmainitud Kangro ja Lepik jt. — õmbluseks ja traagelduseks vajaminevat ainet päälestikku küllaldaselt! Lauldaksegi küll topelt-ei-kärise-põhimõttele „Ma lillesideme võtaks, Sind köidaks sellega“ ja taevasina ning mida kõike ma võtaks, aga raamatutraageldaja ei ole veel lagedale tulnud. On vist veel laulmas.

Kellest traageldaja? Tallinnal puuduvad eeldused paljugu, mis meil võiks olla vormiliselt käkitegu. Raamatunäituseks, mis ainuüksi eestikeelsele kultuurile kui sellisele pühendatud oleks ja ülevaadet püüaks anda eestikeelse raamatu teekonnast mingis ajavahemikus — kõigi tema probleemide, suundade ja eripaletega — kellelgi teisel ju praegu sääraseid soodsaid tingimusi pole kui meil, pagulastel. Meie aga vaevu suvatseme sellistele asjadele mõelda. Ehkki meis muidu küll on kaua küdenud tahe osutada, et me esindame kogu rahvast, me vahel nagu sööksime ja jooksimegi kogu rahva nimel. Või ei koe meis enam . . . ? Oleks ju, mida konkreetselt esindada — kogu rahva raamat.

Kõnealust tervikut aimates võib iseloomustada eesti kaasaegse kirjasõna fragmente lihtsalt kui kaht eri kirjastusfirmat, ja seniseid raamatunäitusi konkureerivate kirjastuste eraettevõtteiks. Kuidas peaks aga välismaine, antud juhul Soome publikum looma endale üldpilti, kui tema silme ette tuuakse tollased fragmendid? Nii kiiresti mitme näituse vahel edasitagasi joosta keegi ei jõua, et sünniks sujuv „elavate piltide“ efekt. Ja kui jõuakski, siis firmade teadlikult piiratud informatsioon nisti teise osapoole kui ka terviku kohta takistavad otseselt ülevaate sündimist.

Fragmendid panevad aina mõtlema. Ka muulasi. Neid võibolla rohkemgi kui meid endid. Meie elame-tatsame omades fragmentides, nemad jälgivad meid kõrvalt. Seda ei tohi unustada. Killud võivad pidada endid esinduslikeks loomusteks, kuid kõrvaltvaatajat täidavad nad ikka kaastundesegase tahtega liimida nad uuesti kokku ühiseks potiks. Niisugusele tundetaustale pörkub Soomes ikka ja jälle. See on arvessevõetav tegur, mis raamatunäituste tasemele tooduna tähendab, et Soomes reageeritakse suure tõenäolisusega meeldivalt üllatatuina ülevaatenäituse mõttele. See kergendaks teostatud kujul soomlaste füüsilist ja vaimset jalavaeva säääl, kus kõhelus, kas minna ühtede või teiste näitusele, jäädaks ehk ettevaatuse mõttes koju mõlmist. See vabastaks mitmeid tõsiseid eestihuvilisi kammitsevast pingest, mida osa inimesi erinäituste läheduses paraku tunneta-
vat.

Ilma pikema seletava tekstita selgitaks ülevaateline raamatunäitus soomlastele mitugi õpetlikku asja. Nii näiteks kasvaks soomlaste tõlkedefitsiit eestikeelest võrreldes meiepoolsete tõlgetega soomekeelest eestikeelde vägagi silmapaistvaks, kui laotaks esile nii Kodu-Eestis kui paguluses ilmunud tõlked. Seda enam, et vaid mõnest teosest on olemas kaks kattuvat tõlget, muude moodustades pika rivi, millele Soome poolel haigutab vastu hõredus. Ülevaatenäitus kõneleks vaikselt ja palju raamatuist ja inimestest nende taga. Ta avaneks ise vaatajaile, ta tooks ilmekalt esile eri ajajärgude sisulised, tehnilised ja kujunduslikud probleemid, kitsaskohad ja laiutused, kohandumised ja arengud, vastastikused mõjutused ja palju muud. Oma vaikiva dialoogi-

ga kõneleksid kogutud teosed vennalikus vee-rekutiveedus taskuvalimikuga enamat ja õpetlikumat, kui mida ehk tekstiseadjad oskavad. Saaksime ka ise ülevaate, mida kaua vajanud oleme ja mis meiegi silmaringi avardaks ja rikastaks.

Olen pikalt tiirutanud ühe ja sellesama mõtetelje ümber, vedanud nagu nõiaringe kaitseks müksude vastu. Suurelt osalt ometigi juhivad nii mitmed pisiseigad kõik ühes suunas, et nende mainimine lausa kipitab keelel. Nagu kasvõi järgminegi näide jutu seekordseks lõpetamiseks:

Pagulasraamatunäituse matineel esitatud soomekeelseist luuletõlkeist oli osa muide niigi värskeid kui vastvalminud käsikirjalised tõlketekstid käsikirjalisest eesti luuleantoloogias, mis hõlmab kaasaegset loomingut niihästi Eestis kui ka võõrsil loovatelt autoritelt — niisiis tervikule rajatud ja pühendatud teosest. Teosest, mida toimetab inimene kevadise teise raamatunäituse taustalt. Nii et, matineepidajail on olnud tegelikkuses konkreetse traagelniidi ots peos!

Asi see siis poleks pääseda tulevikus veel kukesammu võrra edasi.

Ei ole hoopis mõeldamatu seegi, et võibolla tasandab asjalikum suhtumine kodumaal ilmutasse raamatusse omakorda teed asjalikule suhtumisele pagulaskirjandusse teel Eestisse. Eks seegi vääri proovimist.

Rein Riitsalu

Metsaülikool

Ajakirjanduses vilgatanud teadete kohaselt toimus augustis Kanadas, Kotkajärvel, mingi „Metsaülikool“. Võibolla mitmedki asjaga vähem kursis olevad kehitasid õlgu ning kirusid, et jälle üks uus täht juures meie organiseeritud ühiskonna linnutees, sest, ennäe, nüüd hakkavad koguni endised metsateadlased organiseeruma ja kalleid kodumaa mälestusi elustama. Kuid asi ei olnud mitte täpselt nii. Metsaülikool oli pool-humoristlik nimi ühele vägagi tõsiseloomulisele ettevõttele,

nimelt esimesele eesti rahvaülikoolile Põhja-Ameerika mandril.

Rahvaülikooli mõte oli juba aastaid käibel, eriti Kesk-Lääne Eesti Noorte Koondise (KLENK) ja Toronto valgustatud hingede hulgas. Tarvidus selle järgi oli muidugi olemas, sest paljude nooremate hingede peajudes valitses eestluse jaoks reserveeritud kolikambri päris pilkane pimedus, mida küll nii täienduskoolid kui ka skautlikud organisatsioonid hea tahtega, kuid väheste abinõude ja natuke kohmakate püüdlustega (eriti 17—25-aastaste noorte hulgas) tõrjuda püüdsid.

Mõte sai konkreetse aluse 1966. a. KLENK'i sõbruspäeval Detroitis, ja läbirääkimisi jätkati Torontos. Toronto Eesti Skaudisõprade Seltsilt saadi luba skautide laagriväljaku, Kotkajärve, kasutamiseks, kutsuti kokku noorsootõuga tegelevate organisatsioonide esindajate koosolek — ja Metsaülikooli (mida mõned naljahambad meie tõsisemate eestlaste hulgas jalamaid „võsaülikooliks“ ristsid) mõte sai teoks. Ja Metsaülikooli juhataja, Toronto ülikooli professori Olev Trässi käe all, liikusid eeltööd sujuvalt.

Kuid kui Metsaülikool avati, ei olnud ei organiseerijate ega vaatlejate kõik kahtlused lahunenud. Oli ju terve rida probleeme lahendada — eeltöödeks oli raha vähe, Metsaülikool ei olnud ühegi toetava organisatsiooni patroonaaži all, tundmata oli ka suurema hulga osavõtjate teadmiste rohkus, ning osavõtjate reaktsioon küllaltki tihedale kavale oli vägagi problemaatiline. Kuid organiseerijad olid rõõmsalt üllatatud, kui kõik jooksis sujuvalt ning Metsaülikool õnnestus üle ootuste hästi. Silmatorkavamaks puuduseks Metsaülikooli juures oli meie pagulasühiskonnas juurdunud proforma-likkuse puudumine. Kui mitmed meie üritustest jooksevad kergelt sissesõidetud roobastel, siis Metsaülikool seda ei teinud. Vaatlejal jäi Metsaülikoolist mulje kui spontaanselt ettevõttest, mis edukalt suutis peita küllaltki pingutavaid ettevalmistustöid. Kavas ettenägematult, kuid päris loomulikult, lasus käesoleval aastal pearõhk eesti keele ja kirjandusel, eriti luulel. Seda eelkõige tänu Ivar Ivaskile, kelle sisukad loengud kütkestasid 80-ne pealist kuulajaskonda. Hilisematel nõupidamistel selgus, et keele ja kirjanduse rõhutamine ei olnud muutunud häirivaks.

Päevakava oli tihe, millest johtusid ka mõningad üksikud negatiivsed nähted, peamiselt loengute ettenähtud ajast ülejooksmine. Päev algas eesti keele ja kõne harjutamisega väikesemates gruppides. Keele õpetamist kui seesugust ei olnud just palju, kuna osavõtjate kaader kujunes ettenähtust palju kõrgemaks — keskkoolide õpilaste ning nooremate kursuste üliõpilaste kõrval oli rõhuv enamus Metsaülikoolist osavõtjaist kas ülikooli juba lõpetanud või lõpetamas. Ka teadmised eestiainelistest aladest osutusid suuremaks kui võis ette arvata, mis võimaldas hommikuste harjutusrühmade lektoreil siirduda kirjanduse, foneetika ja võrdleva keeleteaduse arutamisele. Vahetult järgnesid kaks loengut, milledega lõppes päeva hommikupool. Pärastlõunal algasid nn. „sillajutud“, ebaformaalsed diskussioonigrupid, mis kujunesid ühiskondlikkude teemade arutamiseks, kuid mõnikord ka hommikupoolsete loengute diskussiooni jätkamiseks. Järgnes huviringide (kunsti, teatri, rahvatantsu) tegevus. Pärast õhtusööki toimus ebaformaalne loeng, millele järgnes lõke või muu meelelahutus.

Loengute valik oli laialdane, ulatudes eestikeelsest tehnilisest terminoloogiast kuni rahvalaalu analüüsini. Kuigi peaarõhk lasus humanitaar- ja ühiskondlikel teadusil, leidsid puudutamist ka tehnilised alad, et tutvustada noori vastava eestikeelse terminoloogiaga. Tuleks märkida, ja seda mitte ainult sõnakõlksuna, et osavõtjate, nii 60 õpilase kui 20 lektori, enamus jäi Metsaülikooliga vägagi rahule. Oli otse loomulik, et Metsaülikoolist osavõtjad ei näidanud mingit huvi meie pagulassise poliitika vastu; nii loenguid kui diskussioone läbis sini-must-valge (et mitte ütelda punase) joonena meie kultuuri kontinuiteedi ja terviku tähtsus.

Imre Lipping

Eesti kirjanduse sõbrad Torontos

Kui ühel külmal pühapäevaõhtul 1967. a. jaanuaris Toronto Eesti Majja umbes 20 inimest Eesti Kirjanduse Sõprade nimelise ühingu ametlikuks asutamiskoosolekuks kokku tulid

oli sel organisatsioonil selja taga juba tegevusrohke minevik. Paari eelneva kuu jooksul oli toimunud Torontos rohkem kirjanduslikke üritusi kui viimase kolme aasta peale kokku. Sellel väikesel käputäiel inimestel, kes eelmise aasta sügisel Ants ja Aino Sootsi kultuurisõbralikus kodus sellise organisatsiooni vajadusest aru said, oli tõsi taga. Lühikeste ajavahemikkude järele toimusid varsti pärast seda luuletajate Ivaski ja Ranniti õhtud, luuletajate endi kohalviibimisel, ning samuti toimus kolmas õhtu, mis oli tervenisti pühendatud Uku Masingu loomingule.

Asutamiskoosolekul valiti eestseisus ja kinnitati põhikirj. Eestseisuse moodustasid: Hannes Oja — esimees, Alliki Arro — kirjatoimetaja, Hubert Anto — kassapidaja. Kuna eestseisus on vaid kolmeliikmeline, peaks kõigile selge olema, et asjaajamine on mittebürookraatlik. Seda näitas ka see, et mitu osavõturi kast õhtut korraldati juba enne ühingu ametlikku asutamist. Iga ürituse puhul adopteerib juhatus korraldavas toimkonda inimesed, kes ürituse iseloomu tõttu kõige kohasemateks osutuvad ja kellel seks parajasti aega on. See moodus on igati praktiline olnud. Nagu nimigi ütleb, Eesti Kirjanduse Sõbrad, pole see mingisugune autorite või kirjanike organisatsioon. Asutamiskoosolekul olid kohal vaid kolm tuntud autorit: S. Ekbaum, A. Viir-laid ja H. Oja. Ülejäänud on ilmselt ainult kirjanduse sõbrad. Kuid ühing kasutab kirjanike abi, pannes neid üritustel loomingut lugema või ettekandeid pidama. Mõtteks on viia kirjanduspublik kokku autoriga, sest oma silm ja kõrv on see kõige õigem kuningas.

Loomulikult ei tee EKS vahet, kes on Kooperatiivi, Orto, Vaba Eesti, Tulimulla või Mana mees. Mõõdupuuks on looming. Vaadates senist tegevust võiks siiski ütelda, et peaarõhk on asetatud kaasaegsele eesti kirjandusele. Rahvale on tutvustatud selliseid Torontosse külla sõitnud kirjanikke ja luuletajaid nagu Aleksis Rannit, Arvo Mägi ja Ivar Ivask, viimast kahel korral. On arutatud meie valusaid kirjastusprobleeme, kus ühises esinejate lauas koos istusid kirjastus Orto omanik Andres Laur ja Kirjanike Kooperatiivi esindaja. Toimus Helga Nõu romaani „Kass sööb rohtu“ diskuteerimine, millele sissejuhatava ettekande tegi Valli Naelapea. Seoses eesti kultuuri-

konverentsiga korraldati kõne- ja diskussiooniõhtu, mille lektoriteks olid prof. F. Oinas Am. Ühendriikidest ja kunstnik E. Kõks Rootsi. Samuti toimus EKS-i patronaazhi all Harri Asi proosateose „Pärast plahvatust“ signeerimisõhtu, kus samas olid välja pandud ka Asi maalid. Kolmest Torontos aset leidnud Mana õhtust peeti kaks EKS-i aktiivsel kaasaitamisel. Varakevadine Mana õhtu oli pühendatud uue põlvkonna luuletajatele ja helikunstnikele kodumaal, kellede loomingut esitati. Ja nüüd, varasügisel, arutati Mana õhtul A. H. Tammsaare „Põrgupõhja vanapagan“ kirjanduslikke ja filosoofilisi probleeme, kusjuures sissejuhatava ettekande pidas Paul Reets Bostonist ja sellele järgnevat paneeldiskussiooni, kuhu kuulusid Valli Naelapea, Vaptas Urke ja Ed. Krants, juhatas prof. Vello Sermat.

Nagu sellest selgub on Eesti Kirjanduse Sõprade tegevuskava olnud ühe aasta jooksul väga rikas ja mitmekesine. Väljastpoolt esinema kutsutud kirja- ja kultuurimehed on saanud öelda, mida nad on vajalikuks pidanud. Samuti publik, kelle sõnavõtmist on ergutatud. Märkimata ei saa jätta ka seda toredat julgust tutvustada kodumaal elavaid autoreid. Kahtlemata tuleb sellele aspektile ka tulevikus tähelepanu pühendada. Ikkagi veel tabuüküttes rabelev lugejaskond paguluses ei taha nagu hästi aru saada, et kodumaal on eriti noorem luuletajategeneratsioon loonud midagi, millel on püsiv väärtus eestlaste vaimuvaramus. Oleme vaesemad seda ignorant-selt eitades.

EKS-ile tema esimese sünnipäeva puhul võiks soovida: algus oli hea, jatk olgu parem, enesekindlam, kuid tolerantsus ja informaal-sus jäägu edasi.

Eduard Krants

Noorest türgi kunstist

Alles paarikümne aasta eest lakkas kehtimast Türgis aastasadu valitsenud seadus, mis ütleb, et inimene ei tohi endale valmistada kuju ega pilti elavast olendist. See seadus tä-

hendas, et kunsti üks tähtsamaid motive oli põlu all. Leidub küll üksikuid islami lahkuske, millel on ikka olnud teine seisukoht elava reprodutseerimisest.

Kes seadusest alati kinni ei pidanud, olid sultanid ise. Kõnekäänd „Kelle maa, selle usk“ ei olnud seega maksev just maa omaniku suhtes. Sultanid lasksid ennast välismaalaste poolt portreerida ja neid maalinguid võime näha Top Kapı Saray muuseumis Istanbulis. Muidu pärinevad suuremad iseseisvad kunstiteosed käesolevast sajandist. Nii näiteks on vanim türgi kuju loodud 1920-ndail aastail. See on itaallase Canonica Vabadussõja monument, mis on püstitatud Taksimi turule Istanbulis.

Türklaste iseloomule sobib kõige paremini kunstilooming väiksemas skaalas, näit. arabeskid, mis korduvalt esinevatena täidavad suuri alasid. Need on enamalt jaolt lilled ja koraanist võetud arabia tekstide ilukirjutamine või koguni stiliseerimine.

See väike skaala valitseb ka teistes kunstiliikides. Ilukirjanduses on ainsana tõusnud kõrgemale tasemele novell, kuna muusikas ei esine muud kui lühemaid palasid, olgu need siis vanad rahvaviisid või melanhoolse löimega moodsad lööklaulud.

Noor on kujutat kunst ja noored on selle viljelejad praeguses Euroopa poole pürgivas Türgis. Noortele kunstnikkudele korraldatakse iga-aastasi üleriigilisi kunstinäitusi.

Üheks moodsa Türgi esindajaks on 11-aastane Atillâ Kutluözen, kes sellisel näitusel Ankaras k.a. kevadel võitis esimese auhinna oma vanuseklassis ja asjatundjate arvates võinuks võita ka vanemate õpilaste hulgas. Igal osavõtjal tuli esitada kümme tööd, ja noorimate klassis koguti üle 1300 töö.

„Väikesel Atillâl“, nagu kogu Türgi teda tunneb, on seljataga juba mitu iseseisvat näitust, mis kõik on äratanud suurt tähelepanu kunstihuviliste ringkondades, ja ajakirjandus ei ole olnud kitsi avaldama artikleid noore talendi kohta.

Et väike Atillâ töötab erakordselt kiiresti, võisin nentida, kui külastasin teda tema kodus Izmiris. Ölimaaliid valmivad tal veerand tunniga ja inspiratsiooni nendeks jätkub küll ja küll. Piisab mõnest koolis kuulnud jutukesest või päevasündmustest nagu näiteks suvised

maavärisemised — kohe heiastuvad need tema lõuendil. Nagu noored ikka armastab ta kirevaid värve, eriti aga koobolt-sinist ja karmuasiin-punast.

Noor kunstnik ütleb enda kohta, et ta maalib meelsamini kui ta sööb, joob ja magab. Nii siis ei peaks argipäeva vajadused teda liiga palju takistama kunstile andumast. Rahvusvahelisele areenile on tal aga üsna raske pääseda — Türgi kehva majandusliku olukorra tõttu.

Aarand Roos

Keeleteadlaste maailmakongress Bukarestis

Bukarestis, Rumeenias, leidis aset augusti lõpul Kümnes Keeleteadlaste Maailmakongress, kus viie päeva jooksul peeti enam kui 600 teaduslikku ettekannet umbes 1600 delegaadi osavõtul enam kui kuuekümnest maast. Säärased kongressid toimuvad igal viiendal aastal, viimati Bostonis 1962. Tookord oli rohkesti osavõtjaid eesti teadlaste perest Ühendriikides, ja Rootsist Valter Tauli ning peatselt Nõuk. Liitu naasnud Artur Haman. Bukarestis esindasid vaba eesti teadust V. Tauli Rootsist ning Ilse Lehiste ja Jaan Puhvel Ühendriikidest, kes kõik esinesid erialaste ettekannetega. Nõuk. Eestist oli delegaadina ja kõnelejana välja kuulutat Paul Ariste. Nagu tavaliselt muutus aga nõukogude delegatsiooni koosseis viimasel minutil ja seletamatult. Rida nimekaid teadlasi, nende hulgas Ariste, jäi tulemata, küll aga ilmus ootamatult kaks noorema põlve eestlast, Paul Kokla ja Arvo Laanest.

Kongressist osavõtja üheks peatähelepanekuks oli rumeenia avalikkuse rahvuslik uhkus, mis toonitas rumeenlaste keelelist ja etnilist ladina päritolu. Poliitilise ketserluse kõrval oli hoomatav ka vene keele ja kultuuri ignoreerimine. Valitsuse poolt oli äärmuseni lihtsustet passi- ja tollimäärusi, tasuta korraldet kohalikud transpordid, kaugekskursioonid Karpaatia mägedesse, vastuvõtud, banketid ja ooperi- ning folkloorigaalad, linn ehitud ter-

vitusloosungitega ja välja antud eripostmark ning mälestusmedal. Kongressi ajal tõrjusid selle pealkirjad kompartei häälekandjas „Scînteia“ isegi „ameeriklaste Vietnami hirmuteod“ lehe sisekülgedele. Peaminister Ion Maurer pidas tervituskõne avakoosolekul endise kuningapalee suures saalis ja toonitas Rumeenia sõltumatuse püüdeid suhtlemises terve maailmaga. Rahvuslus ja soov sidemeteks läänega tungisid ilmselt ja jõuliselt kommunistliku surutispinna pragudest esile.

Kohe järgnev Kuues Rahvusvaheline Foneetikakongress Prahlas langes seevastu uue „teravdet sotsialistliku valvuse“ ajajärku Tšehhoslovakkias. Neljasaja osavõtja hulgas olid Ilse Lehiste Ühendriikidest ning Mati Hint ja Kullo Vende Nõuk. Eestist.

J. P.

„Metsiku lääne“ kriitika

„Manas“ no. 31 ilmunud kirjutises (lk. 49/50) ühe Ameerika läänerranna ülikooli eestlasest õppejõud, Jaan Puhvel, jookseb juba kolmandat korda tormi „Esto-Euroopa’le“. Kuna too kirjatükk peale ebakompetentsuse sisaldab terve rea väärhinnanguid, siis on alljärgnevad ääremärkused paratamatud.

Kreeka literatuuri lugev J. P. peaks ju ometi teadma kui piinlikult Strabo sisse kukkus, kui ta a. 19 p. Kr. asus sarjama oma kaasmaalast Pytheast, kes esimesena kirjeldas Põhja- ja Baltimere olusid, tituleerides teda küll „võltsijaks“, silmamootajaks“ ja „valede levitajaks“ jne. Peaks sedagi teadma, et ka arvustamine eeldab asjatundmist. Vastupidisel juhul on see kas isiklik arvete õiendamine, poliitiline demagogia või kuulub kadeduse, või teadlaste hulgas levinud kurikuulsa mõiste „eelarvamuse“ kilda. J.P. rünnakut tuleb paigutada viimaste hulka sel lihtsal põhjusel, et indo-germanoloog Jaan Puhvel pole finno-ugroloogias üldse asjatundja ja on seda ka avalikult omaks võtnud (vt. „Meie Elu“, 30. 3. 1967).

Jaan Puhveli viitamist väära meetodi kasutamisele „Esto-Euroopa“ koostamisel tuleb võtta vaid avalikkusele puru silma raputamise võttena. Kui allakirjutanu poolt rakendatud uurimismeetod oli küllalt hea A. Holderile ta monumentaalse „Alt-celtischer Sprachschatz“ koostamiseks ja professoritele Krusele, Kettusele ning Johansenile eesti kohanimedega toponüümia analüüsimisel, küllap see siis kõlab ka Saksale ja teistelegi eesti etnogenesise uurijaile. Tartu akadeemiline koolkond küll vaevalt vajab abi humanitaarteaduste osas ja eriti finno-ugroloogias kusagilt Ameerika „metsikust läänest“, kus ilmselt elatakse permanentses päikesevarjutuses, kui selliseid sihilikke, eestluse teadusrinde vaenlase, nagu Gimbutas, Kiparsky jt., peetakse rahvusvahelisteks autoriteetideks ja meie ajaloo tõlgitsemisele tooniandjaks ning tullakse avalikkuse ette tarkusega, et eestlased said oma nime alles 19. sajandil.

Käesolevat poleemikat põhjustanud vähk asub aga hoopis teise kivi all ja selle kohta näitab Jaan Puhvel ise kätte, kirjutades: „suur osa Saksa materjalist on võetud A. Holderi vanast kolmeköitelisest kogumikust „Alt-celtischer Sprachschatz“ (liialdus! [EVS]), mida mul oli juhus enam kui aastakümne eest Harvardi ülikoolis assistendina sõna-sõnalt uurida ülesandel, et esitaksin kõik võimalikud etümoloogiad. Ka mul oli tookord võimalikud soome-ugri võrdlused peas ja keelel . . .“ (lk. 50). Seega Juku polnud võimeline järeldusteks ja Juhanil on nüüd hilja kahetseda. Aga troostigu end sellega, et ka teaduslikul jahimaal võib juhtuda, et üks laseb „loomad“ ja teine ei taba.

Peale muu J.P. tegi oma ülesandelise töö üsna lohakalt, näit. Pythease poolt a. 320 e. Kr. nimetatud Basilia saar on vastavalt Holderile kui ka Zeussile Oesel, s.o. praegune Saaremaa (Holder 1, 365), edasi samas teoses tsiteeritakse Pliniust, kes registreerib Gallia vaiguse männi nimena „padi“. Holder võrdleb seda soome „petäja“ ja eesti „peddägas’ega“ (ka „pädaja“ [EVS]). Gallia „humulust“ Holder võrdleb eesti-soome „humala’ga“ (1.2057; Esto-Europa, 162). Säärase informatsiooni avastamine peaks küll igale uurija närviga mehele mõjuma elektrilöögina, aga eruditsioonita teaduse raamatupidajaid see loomulikult jätab külmaks.

Vastavalt Jaan Puhveli anti-eestilikule mentaliteedile tuleks ka Holder teadlaste kirjast maha kustutada, kuna ta sõandas teha referentse juba aastast 320 e. Kr. Eestile ja Saaremaale. Sama saatuse osaliseks peaksid langema ka professorid H. Rackman Cambridge’is ja D. E. Eichholz Bristolis, kes Pliniuse tõlget tehes Pythease poolt registreeritud paikade Mentonon-Metuonidis, Abalus, Basilia puhul märgivad: — „He is describing the Baltic“ (Loeb. Cls. Lib. 1962, vol. 10, p. 190), ja Austeravia osas teevad referentsi Samandile (ibid. 194) ning paigutavad Oeonae, Rusbea ja Cronion mere Baltimerde (ibid. vol. 2, lk. 192/3).

Ja nüüd too Jaan Puhveli „tõelise teaduse“ poolt indo-euroopa, resp. kreeka

omaks seletatud hobuse küsimus. Eesti „hobu, hobune“, soome „hevonen“, liivi „ibbo, ebbo“ on vastuvaidlematult ürgfinno-ugri sõna (vt. Setälä, Hakulinen, Turunen [E.-E. lk. 165/6]). Ilmselt J.P. silmis finno-ugri teadlaste poolt konsolideeritud faktid ei loe mitte-kui-midagi, kuna ta neist hoolimatult möödub omas innus lugejaid eksiteele vedada. J.P. on ka meelega välja jätnud „Esto-Europa“ analüüsi olulisema osa, mis seisab selles, et hobuse konte leiti Kundas juba aastatest 6500 e. Kr. ja massiliselt koos ratsastamise vahenditega Asvas Saaremaal ca. 1000 a. e. Kr. Seega Jaan Puhvel on rutanud asjata kreeka hobuse konte toppima eesti hobuse iidsesse hauda. Kui üks sõna esineb ka kreeka keeles, see ei tähenda veel kaugeltki, et see teistes keeltes eo ipso peab olema sealt laenatud!

Olgu siinkohal veel kord rõhutatud, et etnogenesis, s.o. rahvaste algupära uuriv teaduslik distsipliin pole mitte keeleteadus ainult. Eriti arheoloogia on oma sünteeside täpsustamise osas määratuid edusamme teinud ja surunud filoloogid kaotaja poolele, nende hulgas ka Setälä aegunud teooria eestlaste idast tulekust. Filoloogid ei taha aga seda mingil tingimusel tunnistada. Ühe sõnaga, ei oska kaotada ja selles ongi nende kurbloolus, mis juba naeruväärsusega paariimees. Soome akadeemik, Helsingi ülikooli arheoloogia professor ja Soome arheoloogide seltsi president dr. Ella Kivikoski on oma viimases teoses „Finland“ (London, 1967) teinud tähttähtelt selgeks, et Eesti oli Soome emamaa juba 6000 a. e. Kr. ja finno-ugrilased tulid oma asukoha maadele lõuna-läänest. Sellest peaks Jaan Puhvelile ja tema „metsiku lääne“ arheoloogidele piisama.

Montrealis, august 1967

Edgar V. Saks
Montreal

„Mana“ toimetus on mulle lahkesti võimaldand koheselt kommenteerida ülaltoodud vastulauseid „Esto-Europa“ kriitikal. Mainisin juba viimases, et kogemuste kohaselt on raske hr. Saksaga vaielda, kuna tema mõttekäigud johtuvad isesorti

dogmaatikast. Hr. Saks on „finno-ugroloog“. Kuna ugri haru ei esine tema väidetes, ja kuna soomlased olid vaid eestlaste kolonistid, võiks ta end ehk õigemini kuulutada „estonoloogiks“, eestlaste kui selliste etnogeneesi eritlejaks. See uudne „teadus“ on tema eraomandus, ega ole seepärast teistel võimalik selles „eriteadlane“ olla. Muidu eksisteerivad vaid ajalooline keeleteadus oma soomeugri ja indoeuroopa harudes, vastavad rahvateadused ja arheoloogia. Olles kunagi juura majandusharu Tartus õiendand on hr. Saks „õigusteadlane“ ja ühtlasi universaalgeenius, kes mingist ülipatriootlikust ülekohtu- või alaväärsustundest aetuna on otsustand eestlusele kätte võidelda hiilgava mineviku. Selleks on vaja ürikuist välja noppida see mis otstarbeks väänatuna kuidagi sobib, muu ära vaikida või demonoloogia abil kummutada. Vaenlasteks seatakse üles indoeuroopa keeleteadlased ja eriarvamustega arheoloogid ning kriitikud üldse. Juhtub kriitik tuntud soomeugri keeleteadlane olema, on ta omale „vale elukutse valinud“ (Mägiste), on ta indoeuroopa keeleteadlane ja klassikaline vanaeuroopa filoloog, tembeldub ta „metsiku lääne ebakompetentseks ignoramuseks“. Võiks mainida, et säärase kirjelduste ja gaja veel mõningate aastate eest saatis appihüüdeid allakirjutanule, et aitaksin tal tõlkida Saxo Grammaticuse kroonika lihtsat ladina keelt ja tooksin University of California rikkalikest kogudest raamatubi Kanada kiltmaale. Hr. Saks ei tohi unustada, et uudsete väidete esitusel on tema enda kompetentsus vaekausil, enne sõnnivihast kriitikute pädevuse ründamist. Vanade keelte põhjaliku mittetundmise ja arheoloogiliste ning ajaloolis-müütiliste raamatuallikate selektiivse puistamise summa ei ole veel teaduslik tegevus. Ebakindlate pudemete ja ilmsete lialduste ning moonutiste puhul kriitiliseks jäämine eraldab tõsist uurijat end verekihavuses narristavast nädalalõpukütist. Eruditsioonil ja buršimentaliteedil on vaks vahet, leitagu siis viimasele toeks „elektrilööke“ Holderi kaante vahelt või kaikameeste ringist. Samuti on lõhe tõsise eesti

kultuuri arenduse ja teaduselabastuse vahel. Hr. Saksa karuteened eesti teadusele on mulle ja teistele juba paljukordselt ette hõõrutud eri maade õpetlaste poolt, kellele ta on oma raamatuid tutvumiseks saatnud. Enda rahvuslippu mähkimine ei päästa siin olukorda, ega ka kriitikute rahvustunde määrimine.

Lõpuks veel mõni üksikasjalik märgest viimase lõigu kohta. Jutt hobusest näitab hr. Saksa põhilist võimetust teaduslikku argumenti jälgida või mõista. Minu väited olid hr. Saksa seletuste vastu, nagu oleksid indoeurooplased hobuse üle võtnud „finno-ugrilastelt“. Sellest aga järeldab hr. Saks kohe, et mina „topin kreeka hobuse konte eesti hobuse iidseesse hauda“ (!). Ma pole kuski eitand, et soomeugrilastel võis olla iseseisev sõna hobuse jaoks ja ei nad seda tundsid iidsest ajast. Viimane on tõenäoline, teades hobuse ürgset levikut Euraasias. Kinnitasin ainult, et ka indoeurooplased tundsid hobust ürgajast ja et neil oli selleks oma nimetus, mis pole läbipaistvalt sarnane eesti „hobuse“ etymoniga, vastandina hr. Saksa keeleteaduslikult asjatundmatuile väitele. Keegi ei eita samuti, et soomlased tulid Eestist ja et soome-eesti hõimud olid seal asunud pikka aega. Nende ürgkoodu edaspidine eritlemine vajab aga tõsist koostööd keeleteadlaste ja arheoloogide vahel, mitte isehakand „eriteadlase“ poliitiliselt kaalutlet vassimist.

Jaan Puhvel

Kuna Ivar Grünthal viimases *Manas* (31) omas arvustuses „Kolmekordne Rannit“ ka minu ja Flaami meistrid nagu mingite oma-poolsete tunnistajatena ses karmis kohtus rahva naeruks avalikkuse ette tirib, siis pean ma paluma et *Mana* võimaldaks mulle järgnevad read:

„Flaami meistritel“, mis ju pikemal ja väljaseletataval kujul ka minu „Tsoo-loogias“ on ilmunud ja sääl otseselt A. Rannitile pühendatuna on ära trükitud, ei ole mingit sidet ega pidet A. Rannitiga ega tema luulega kirjandus-kriitilises mõttes. See on eestkätt üks

selgejooneline karskuse-jutt (kuna minul on teinekord alkoholiga raskusi olnud) ja võimalik et teiseks ka mõnevõrra ühiskondlik-poliitiline satiir. Rannitile on ta pühendatud kõige sõbralikumais vaimus ühe meie kitsalt omavahelise, inspireeriva ja mälestusriikka juhtumi kustumatuks mälestuseks.

Arno Vihalemm
Ystad

Arno Vihalemma õiendusele, mis ülal trükitud, järgneb manuskriptis veel kaks lõiku. Mitteavaldatud osa olen teatavaks võtnud kui erakirja, mida vaimukalt mehelt nagu Vihalemm alati rõõmustav saada.

Vastusena V. õiendusele olgu aga üteldud siin ja nüüd:

„Kolmekordne Rannit“ valmis käsikirjas hea tükk aega enne „Tsoo-logia“ trükist ilmumist, mil „Flaami meistrid“ oli saadaval ainult bülletäänis „Side“ toodud kujul. Ükskõik kui „kitsas“ ja „omavaheline“ juhtum muutub avalikuks ajakirjas trükkiandmise tõiga läbi. „Flaami meistrid“ on mu pamfletis „Kolmekordne Rannit“ just ühiskondlik-poliitiliseks tugikohaks kasutatud. Ohjeldamatu enesereklaam, mis kummituskirjureist tagasi ei pörka, on luuleväline pehkind paigake, sotsioloogiliselt piiritletav ebakoht ja sellasena taunitav ja lõigatav.

Ivar Grünthal

Külastades kunagi ühte aeda ei osanud arvata millised kaugeleulatuvad tagajärjed sellel külastusel võiksid olla. Nüüd, paar aastat hiljem töid Canadian Pacific'u mehed kohale suure puuri, mis hästi ei mahtunud majja, ei esimesest ega tagumisest uksest. Saadeti oli kaasas järgmises stiilis kiri: Kuna Teie ei ole teatanud, et jõehobused ehk „hipod“ Teid enam ei huvita, siis saadame Teile siinjuures ühe hipo. Väikesearvulise zoologia huviliste ringkonna juures on meile iga tellija oluline jõehobuste käigus hoidmiseks. Teil on tasumata hipo esimese eksemplari arvel \$1000.00 (üks tuhat).

Lembit Rand
Toronto

(Kord Mana tellijaks hakkamisel võivad tõesti olla kaugeleulatuvad tagajärjed. Oleme jatkanud ajakirja saatmist kõigile tellijatele niikaua, kui meile ei ole teatatud soovist tellimist lõpetada, või niikaua, kui oletame huvi püsimumist ajakirja vastu. See on üks paremaid vahendeid bibliozooliste liikide edasielamise kindlustamiseks. Toim.)

Kommentaare

Käesolev Mana jääb ainukeseks 1967. a. märki kandvaks numbriks ja moodustab tervikuna ajakirja 10. aastakäigu. Kuigi see kannab vaid numbrit 32, on see mahult harilikust Mana numbrist kaks korda suurem ja sisult seega kaksiknumber, millega tähistame Mana kümendat ilmumisaastat. Vastavalt on selle kaanehind kõrgem ning tellijatele arvestatakse see kahe numbriga eest. Neile, kes on 1967. a. tellimise ette maksnud, kantakse ülejäänud tellimisraha edasi 1968-ndale aastale. Sisulises osas märkigem igaks juhuks, et siin ära trükitud Helga Nõu pala ei ole avalik kiri Mati Undile, vaid novell. Johannes Jansi tööde reproduktsioonide ning linoollõigete eest tänab toimetust härra Emil Eermet, kelle kogust need pärinevad. Esmakordselt avaldame ühe kaastöö inglise keeles. Kuigi sel juhul on tegemist võõrkeelsetest artiklitest koosneva teose, „Estonian Language and Poetry“, arvustusega, siis viitab see siiski probleemile, et eestlaste kõige noorem akadeemiline põlvkond välismaal on palju paremini suuteline kirjutama oma asukohamaade keeles kui eesti keeles. Selle kirjutuse autor ja Mana uus kaastööline Peter Auksi on sündinud Paides a. 1942, üles kasvanud Rootsis ning Kanadas. Möödunud kevadel lõpetas ta British Commonwealthi stipendiaadina Oxfordi ülikooli inglise kirjanduse alal ja praegu teeb doktoritööd Harvardis.

Errata

Parandame mõned olulisemad trükivead Mana kahest eelmisest numbrist. L. Vademani artiklis, Mana nr. 30, „Laikmaa juurest Roerichi juurde“ peab olema lk. 38, 1. veeru 24. reas A. Lüüsi asemel Karl Lüüs, 2. veeru 39. reas Kohesinskaja asemel Ksesinskaja ning lk. 39, 1. veeru 7. reas Manovi asemel Naumov. Samas Manas (nr. 30) lk. 22 ära trükitud T. Tsigu luuletuse „Kalad“ keskmine osa peab olema: „Ootavad areenil/ hõbedast paati/ lõputut/ loputust“ ja mitte „lõputut/ lõputust“, nagu trükitud. Manas nr. 31, I. Grünthali värssromaanikatkendis „Laulu võim“ (lk. 21) 176. salmi 5. reas endale pro ende, 10. reas mahlakaski pro mahlakaske ja 183. salmi (lk. 23) 2. reas mustarublasest pro mustakublasest. Ning samas Mana numbris lehekülgedel 41 ja 43 ära trükitud T. Lehtmetsa luuletustesse on kummassegi üks punkt, küllap vanast formalistlikust harjumusest, sisse trüginud. Käsi-kirjas neid igatahes ei olnud.

MÄRKUS:

Käesolevas numbris trükitud Helga Nõu lühijutus, lk. 5, enne 10. rida altpoolt, peab olema suurem vahe.

Jaan Kross. Lauljad laevavööridel.
Tallinn, Eesti Raamat, 1966. 115 lk.

*/Häälestus
Viilukeelena pingul on värsitross
kui parnassil
stardivaariuseks on
Kross./*

See sulustatud epigramm H. Suislepal't trükiti 1966, tubli kaks aastat pärast Krossi „Kivist viulite“ ilmumist. Pöörame sama nädala lehte ja leiame järgmiselt vee-rult uue viite tollesama kogu ühele võtme-luuletusele. See on R. Rimmeli epigramm:

*Genualastele maailma teed
on lahti. Kuid keegi ei vasta —
mida tegema peavad need,
keda Genuast välja ei lasta?*

Kindlasti võis Krossi pidada juba „Söe-rikastaja“ (1958) põhjal „uema eesti nõu-kogude assotsiatiivse luule“ stardivaariks. Tollal tooniandvad n. eesti luulekriitika ettetükkivamad pead seletasid satiiriku tõdemust tarbesalmijate põierikkest viga-se muusa mõnitamiseks (J. Smuul) ja tä-nu orgi otsa ajamiseks õnnestund „Kõie-trikki“ formalistlikuks riukaks (L. Rem-melgas ja E. Nirk-Hermelin).

Kui Kross neid kõstreid poole kõrvaga kuulda võttis ja nätsket tuuma krõbedale koorikule eelistas, nagu „Tuule-Jukus“ (1962), siis läks ta isegi luuletajana mullu-lumisele libedale. „Kivist viulite“ tore vastukaja sõltuks sootuks õigemini mää-ratletud tuulesuunast läbi laululöövi. (Vrd. Mana, 4—5, 1964 lk. 333—5.)

Vastset kogu olen jõuluõhtust kolmeku-ningani kolm korda lugend ja leidnud, et tõusva astenduse saavutamiseks tuleb teost tagant ettepoole omandada. Raama-tu lõpptükkel Campanella, august 1961, 1—5, lükkab luulekella tagasi. Resonants toimub kiviviulu kõlakastis. Poemilaadse sarja hermeetika avaneb kolmele pinnale, millest näiliselt keskne, pühendet Tomaso Campanella „Città del sole“ heliotsentri-

lisele teokraatiale (sama teos on muudest utoopiaist enim olnud Karl Ristikivi „Ime-de saare“ eeskujukski) ütleb vähim, van-gistus vaadete pärast rohkem ja Maarja-maa kikaste koidukriisk varjulises Lohu-salu lahes enim. See kivipannkoogiline kolmkõla võtab seitsmendiku vastsest väl-jaandest oma alla. Ulatuslikuma ebakoha moodustab tuulejukulist Heine maneeris leierdav „Päkapikk“ — 22. lk. —, mis ilm-selt liig näidistamiseks kääbuste hiiglase-mängu, kuigi autoripoolne moraal tahab olla antitõusiklik.

Kas suur haare tunnetusteooria tõelista-miseks, mis iseloomustas Krossi eelmist kogu, oli ainult suurtsugu käeliigutus? Ilus žest retooriliste vastuste rõhutami-seks? Tegelikult tühi pihk, mis opereerib ettemäärat tulemustega? Ja nüüd uues raamatus on Kross enamasti lihtsalt lõtv ehk vedel ehk „slapp“?

Oletagem pigem, et Kross viljeleb kordust teadlikult, kasutab teisendeid kui luule-tehnilist meelisvigurit. Mõnikümmend korda Päkapikujanti salme alustama pistet „noorukene miilits“ on ehk tuletet-vää-nat Lauluisa „Kalevite kange poega“ kõva juure seest? Et Kross tihtilugu müütilise noore Kreutzwaldi vastu on tunnud proo-salist huvi tunnustab ühel ajal uue kogu ilmumisega „Loomingus“ avaldet „Kahe kaotsiläinud paberi lugu“.

Selle jutu juhtumisi tugeva tuuma eest hoolitseb kultuurilooline licentia poetica, mis Krossi liürika eepilises vööndis sageli jääb kummitama kui üpris sogane sete. Mainisin Campanellat. Selles sarjas on Vääna-Jõesuu lähtekohaks sukeldusel kau-gesse minevikku. Koorisin seda lugu nagu sibulat: suu naerul ja silmad vett täis.

Veidi enne Krossi vastset kogu sain Ees-tist turiste juhendava raamatukese „Tal-linnast Kloogale“. Sisuliselt teatmerikas brošüür pakub mõndagi Krossi uema luulemaastiku lahtimõtestamiseks. Kui giid jõuab Laulasmaale-Lohusalulle kordab ta n. eesti perioodikas korduvalt esinend märges Ellen Niidu ja Jaan Krossi ühise loominguilise töö viljana valmivast „Lohu-salu-raamatust“. Samas lõigus on juttu pikka aega Paldiskis elutsend kujur Aman-

dus Adamsoni Lahepera lahe äärsest suvilast ja et see on nüüd koduks Lohusalu algkoolile.

Krossi luuletuskogus saab too kunstiajalooliselt tühine skulptor sootuks gargantualikud mõõtmed, kui kümnel leheküljel tsaariaegset akademismi parodeeritakse. Me teame, et 19. s. viimse veerandi pilt-postkaartlik realism oli suupärane vaimutoidus Josif Vissarionovitši ja Nikita Sergejevitši maitsele. Krossi „Adamsoniaad“ jahib kihulasi elevandiküti allüüridega. Tulemuseks on laadanaljalik potilöömine. Kunstisatiirina jääb „Adamsoniaad“ palju maha E. Vetemaa salvavalt kriitilisest „Monumendist“.

Ja ometi: Krossi luulelehti tagant ettepoole pöörates jõuame „Salaformalisti unenäo“ seletuseni, kus unes nähtud tõelisus tootemliku 00-ga kunstimeisterlikult väljakäigukohta talutetakse. Seal, kus taidurile tõmmatakse ette nõörsirge kunstitee, mida palistavad puupäised verstapostid ja katab ta enese asfaldist habe, satub ta unes orgi otsa meeletu kihelus kubemes, et taas virgudes tõtata pakitsevaid loomulikke tarbeid õiendama.

Keskendus möödapääsmatule on kiiduväärt.

Krossil õnnestub vaikust mõirgama panna nendes luuletustes, kus tasane eneseiroonia lülitakse ringhäälinguna orkaani tsentrumisse. SOS-märguanded kõrgeneva võnkearvuga ülenevad üldistavaiks hädahüüeteks. Pealtnäha lihtlabane „Laul kirjutusmasina harjamisest“ otse karjub poeedi pihus:

*Tahtsin alustada suurt luuletust
mitte just väga suurest asjast.
Võib olla, et sellepärast
tekkis mul soov
harjata tähestik hästi puhtaks.
Eriti puhtaks.*

*Kui tähed olid üleharjatud, lõin nad
prooviks
valgele lehele:*

*qwertzuiopüö
asdfghjklöä
yxvbnm*

*30 tükki,
ja leidsin, et suur luuletus väikesest asjast
võib jääda kirjutamata,
kuna valmis oli saanud
tilluke luuletus,
milles kõik teised olid ometi sees.
Milles kõik oli sees.
Kõik.*

Poeet kipub aga vahele jääma, kui ta seda, mis on iseenesestki mõistetav, asetab järeldamistundi oma luule mustematel silmapilkudel. Miks näiteks pikka ümberjutustavat à la paha Brecht traktaati „riimitud ja riimimata värsist“, kui piisab sõrendet osundist:

*Riimitud värs on laevasõit jõgepidi,
vabavärss meritsi.*

Mulle paistab, et mida rohkem ka pikas värsis aimatavaks, mitutpidi Empsoni „ambiguity“ kombel tõlgitsetavaks jääb, seda rohkem moonduv salmisõmer laulasmaaks ja ajalooline saavutab isikuloolise joonealuse. Nii seisab nimiluuletuses:

*Vaarao Necho
meid saatis. Me sõidame.
Kolmandat aastat
sõidame meie.*

— —
*Pole nii kaugele
sõidetud varemalt.
Enne on kõik
teinud tagasikäände.*

*Päikene paistab
me peale nüüd paremalt,
sellal kui laev meil
purjetab läände.*

— —

Kui siin Susan Sontagi pinnaelistuse mullistusest didaktilise meetodi kasuks hetkeks loobuda, siis seletaks teisi õpetama kippuva lugeja liitsilm vaaraoliku päikese laeva pardalt hoopis kaasaegsema aluse reelingut, millele nõjatudes Kross, põlu all olnud luuletaja ja linnainimene,

usaldus ülemalt poolt taastatud, omale meritsi maailma ja mõnda mis seal sees on, igal aastal jälle alates 1964 võis avastada.

Autoripoolne ääremärkus ironiseerib:

— —
*Targale vale
seal eemalt on haista:
mõllal on kuulnud,
et paremalt pardalt
võib länekursiga
päikene paista?!*

Avatsükli läbiv soolvesi annab järgnevas maad armastajaile kui meie aja odüsseia käilakujudele. Erootiline dialektika on sõnalises protagonismis müütiliste embajate jäljepaaril, et isiklikumas tundedünaamikas *lahti* ja *lähedal* tunnetuses vahelduda.

Põhjalalik Linnutee ristub vahemereliku ma Piimateega armsama rindade naeru täis roosisilmad vihmaalusteks teeviitadeks.

Armuhetked palangud on lõppude lõpuks kõige igiliigutavamad:

— —
*katkeb hää mul, lendab kui kergeid leeke
selga mööda, terveni neisse mattun.*

Estonian Poetry and Language: Studies in honor of Ants Oras. Edited by V. Kõressaar and A. Rannit.

Estonian Learned Society in America, 1965. Stockholm, Vaba Eesti. 301 p.

A reviewer can always be "fair" to a volume of academic essays, and slide it into silent oblivion with a list of official critical pieties — "thorough scholarship", "stimulating reading", "a major academic contribution with only minor flaws". One can condemn with slight praise. This volume in honour of Ants Oras represents, however, in terms of cultural advertisement, more than standard scholarly tribute or those usually esoteric "significant contributions to knowledge". This volume, to my knowledge, is the first one published which outlines Estonian poetry and language to a public larger than the usual coterie of Estonians. This non-Estonian reading public is, however, our most important critic of culture. Upon the interest aroused by this volume will depend, to a large extent, the continuation of cultural writings directed to a cosmopolitan readership.

My knowledge of Ants Oras' scholarship was limited to a reading of several Estonian/English verse translations. As this volume shows, these are merely the tip, although an extremely accomplished tip, of an iceberg. At present a professor of English at the University of Florida (Gainesville), Oras has written original works on Milton, T. S. Eliot and Shelley, prose translations of many plays and novels by English and continental authors, and essays and articles (running into the hundreds) on every aspect of the world of literature. On the occasion of his 65th birthday, in honour of his formal and material contributions to Estonian poetry and language, there was issued a just acknowledgement in the form of a Festschrift.

It is certainly an extremely varied volume. The eighteen articles — six in English, five in German, four in Estonian, two in French and one in Finnish — cover literary history, philology and linguistics, mythology, biography and literary debate. There are two or

three outstanding articles and several interesting ones, as well as the inevitable academic padding. There are occasional insights and descriptions which generate the excitement that should attend the confrontation between educated sensibilities and the materials of experience masked in words.

Several articles are intrinsically interesting. Hildegard Must ("English Christian Names in Estonian Anthroponymy") examines the influences of literary popularity, saints' names and historical novels on Estonian names and shows how fashion has determined the titles we are cursed or blessed with. Alo Raun ("Translator and/or Poet") attempts to define the creativity involved in Oras' verse translations, though he raises more questions than he answers in his overly short debate on a crucially important literary activity. Helmer Winter ("Kalevanpojat — Kalevipoeg") discusses the background of the numerous "Kalev" legends and outlines several fascinating theories explaining the formation of this nature myth-geographical-folk tale hero. And Arthur Adson ("Senitundmatut Koidula elust") presents, through the letters of Koidula's daughter Anna Michelson, a picture of the poetess' life in Kronstadt (in itself charming as a period picture), partly to refute A. Kallas' over-dramatized portrait of her last years in "Tähelend". For those who 'have everything' from the above, there is Gustav Must's slightly esoteric "English Railroad Terms in Estonian." Reading it is like buying an extra mink bikini, or a gold toothbrush.

Two heavy-weight articles demonstrate the depth to which Estonian mythology can be mined with educated drill-bits: "Filles du Soleil: Folklore Estonien et Mythologie Indo-européenne" (Jaan Puhvel) and "Die Wasser-geister als Schutzwesen der Fische im Volksglauben der finnisch-ugrischen Völker" (Ivar Paulson). These titles actually bark more than they bite, since Puhvel's article explores with measured insights the quite common topic of comparative mythology, and the influences of indo-european (Greek, Latvian, Vedic) mythology on the themes and language of "Kalevipoeg". Paulson's overly expansive examination of Water Spirits and fishing motifs among the Ostyaks, Voguls, Zyryans,

Votyaks, Cheremis, Mordvinians, Livonians, Estonians, Vepsians and Finns should have been trimmed down from exhaustiveness to literary relevance, and to the influence of folk beliefs on folk literature. Two articles engaged my full interest: Valter Tauli's "Johannes Aavik's Language Reform 1912—1962" and Julius Mägiste's "Kommunistlik kirjandusteooria ühel soome-ugri väike-rahval". Tauli cripples his critical flexibility by adopting wholesale Aavik's view "that language is an instrument, a machine", "that language improvement must be extensive, 'artificial', i.e. arbitrary, and methodical", and suggesting (in an apparently unironical agricultural image!) that the improvement of one of the most sensitive modes of communication we have — words — can be likened to cattle breeding. Behind his statement condemning the humanist's absurd "prescientific mystic attitude towards language" stand the tin gods of the modern pantheon — Freud, Frazer, Linguistic Analysts, Pavlov, Market Psychologists — "scientists" all. (If the greatest writers have been 'mystic' about words and language, surely the 'technical' viewpoint is not to be embraced with dogmatic enthusiasm?) Tauli's article is nevertheless comprehensive, concise, provoking and pertinent; it wrestles with the Estonian language as it has been, and could be. I question the "non-poetic" approach to communication that Tauli suggests, à la Aavik — but the piece should be read by anyone with an interest in the nature of the Estonian language.

Mägiste's article begins by opposing the 'spirit' of Oras' literary world to that of the Cheremis (Maris). One could extend this to an opposition between mind and mechanism — the mechanism that writes the party line, celebrates the class struggle, shrieks naive didacticism and denunciation. Mägiste's piece is calmly factual, filled with silent ironies, and underplayed so that the gross ignorances and naivetés of the communist theory of literature stand out in stark detail. The Iron Curtain is raised, and with numb fascination we watch individuality and intelligence being sucked out of literature.

There are two articles of major importance. Alexander Aspel's "Ants Oras au coeur de

son temps" traces Oras' intellectual development through the now-distant, turbulent 1930's. This outline throws some interesting light on the relationship of Estonia/Europe during the first 30 years of the century from an intellectual and literary point of view. Aspel's far-ranging (and eulogistic) piece suffers frequently from 'Romanticism': students reading books by firelight in old Oxford, critical struggles between individual conscience and mass-thought, poetry (cf. the Victorian humanist Matthew Arnold) as our guide, rest and solace. Liberal phrases — excellent if defined or assessed — are used for often pompously dramatic effects: "la conscience de la complexité humaine", "la solidarité mondiale," "intégration spirituelle au monde," "une confiance joyeuse dans la vie autonome de l'esprit". The soft vagueness of such phrases clouds the ugly complexities behind the madness and inhumanity of the '30's, years leading to World War II. A similar vagueness sometimes appears in Ivar Ivask's "The Main Tradition of Estonian Poetry". Impressionism, sensual expressionism, dramatic intensity, decadent Symbolism — these words obscure detailed commentary and exact criticism. But this is a minor flaw in an excellent article combining analysis of general trends with criticism of individual poets. Ivask has limited his discussion of 'Tradition' to six poets: Liiv, Suits, Under, Talvik, Alver, Masing. Liiv and Under in particular, I thought, were given a masterful analysis. Ivask's short history makes coherent, with clarity and force, the poetic tradition of Estonia. No other 'history' in my experience has been able to do this so economically. This article is basic reading (especially so for the English-speaking North American public) for anyone too young to have felt contact with the Estonian poetic tradition.

"Estonian Language and Poetry" is an interesting tribute to a renowned Estonian man of letters. It brings to public attention a world of poetry and language hitherto obscured by language barriers. Estonian fiction — novel and folk literature — which to me represents more of an 'individual' achievement than Estonian poetry, could only benefit from similar public exposure, whether in academic Festschrift or

popular translation. Some aspects of "Estonian Language and Poetry" are unusual. Why, for example, were 90% of the contributors university people? Could not practising poets have written of practice as opposed to academic theory or history? Interviews suggest one mode of communication with such an area. Moreover, many of the linguistic articles presented facts, left them exposed on the operating table and walked off — offering little in the way of evaluation, interpretation or synthesis. Perhaps that is 'science', but it does little to explain the prescientific mystery of art, or explain how expression in Estonian (expression as related to thought) affects our mental processes — in the sense that expression in Chinese or English affects or facilitates particular modes of thinking. However, the majority of articles in this volume reflect Oras' own concern with "intellectual intensity . . . [and] . . . humanism" (to quote from the Foreword) and thus add imitation, the sincerest flattery, to published praise.

The first issue of *Mana* was published in Sweden ten years ago. Its editors and most of its contributors were — and to a large extent still are — in their twenties and thirties and *Mana* has remained throughout its ten volumes a vehicle for innovation, reappraisal, and youth. Since the very first issue, however, *Mana* has counted among its contributors also authors of the middle and older generation and thus, by not neglecting the classical tradition of Estonian arts and letters, has struck a balance between the vanguard and mature scholarship.

The rear guard and distorted scholarship dominated the Soviet Estonian cultural scene up into the late Fifties and are even now, from well-entrenched positions and with ideological reinforcements from Moscow, trying to hold back the upsurge of true artistic sensibility and the emergence of an objective approach in scholarship. For almost a generation the best Estonian prose, poetry and criticism was published abroad by the exiles. Nevertheless, from a historical perspective one has to conclude that at the same time the broad sweep of Estonian culture was still unfolding in Soviet Estonia. The remarkable achievements produced abroad in every field of artistic endeavor will have to be incorporated into the cultural tradition of Estonia itself if they are to live on as integrated parts of Estonian culture. This will take time, but in many respects it is already happening. Works by several exiled authors have been published in Soviet Estonia. The greatest Estonian composer, Eduard Tubin, chose exile in Sweden in 1944, but his works composed abroad enjoy a resurgence in Soviet Estonia.

At the present Tubin is at work on an opera to be performed at the State Opera and Ballet Theater "Estonia" in Tallinn. In this issue of *Mana* he gives his impressions on the artistic quality and working conditions of that Estonian opera house, based on his first-hand observations in the autumn of 1967. Ilmar Külvet, a playwright, theater critic and journalist living in Toronto, writes about Estonian amateur theatricals in Canada and about the native Canadian theater.

In May 1967 a festival of Soviet Estonian culture was held in Helsinki, Finland. Ivar Grünthal, a member of our editorial board, spent this week in Helsinki and recorded his impressions in the form of a diary. Besides various and, on the whole, impressive and

tonians. This triangular relationship has given impetus also to the thoughts expressed by Rein Riitsalu in another article in this issue.

The "Logomancers" (Arbujad) were the last school of poets to emerge in independent Estonia in the Thirties. From today's perspective several other authors, critics and scholars can be included in this group. The fate of the individual members of this talented literary movement illustrates the dichotomized situation of Estonian literature after the Second World War. Critic Ants Oras, the spiritual leader of the Logomancers and professor of English at the University of Tartu, escaped to Finland during the German occupation and published a book titled "Baltic Eclipse" in which he with equal fervor condemned both the Russian and German occupations of Estonia. Now a professor of English at the University of Florida, he is the most eminent Estonian literary critic in exile, with frequent contributions to the journals "Tulimuld" and "Mana" and a wide range of translations from the classics of world literature to his credit. A recently published Festschrift in his honor is reviewed in this issue (in English) on p. 132. Another critic and scholar connected with the Logomancers, Alexander Aspel, is now professor of French language and literature at the University of Iowa and likewise a contributor to the two Estonian literary journals published abroad. Poet and novelist Bernard Kangro escaped to Sweden and has been the most prolific Estonian author in exile, where he also edits the conservative quarterly "Tulimuld". Poet Heiti Talvik was deported by the Russians and died in a Soviet concentration camp in 1945. His wife, Betti Alver, was read out of the Soviet Estonian literature and remained in obscurity until the late Fifties. August Sang was also viewed with suspicion and spent his time translating Russian classics and "Faust". Biblical scholar and mystical poet Uku Masing has not published anything in Soviet Estonia except some translations, but a volume of his poetry was printed by an Estonian publishing house in Sweden in 1965. This is the first and so far the only full-length underground literary manuscript from Soviet Estonia to be published abroad. Kersti Merilaas and Paul Viiding also remained in Estonia but have not made any important contributions in their published work. Novelist and poet Mart Raud became an ardent communist already during the first Russian occupation in 1941 and after the Second World War turned into a Stalinist

of the Logomancers to the Estonian literary scene. His observations focus upon the verse of Alver and Masing, and upon the translations of Alver and Sang. He includes for consideration in his article also August Annist, a scholar and translator of high repute. The four authors under discussion have lately enriched Estonian literature with outstanding books of their own poetry and masterful translations of classics of world literature. Alver completed her translation of Pushkin's "Eugene Onegin" before returning as a poet to the literary scene with her "The Hour of Destiny" (Tähetund), a selection of her poetry with 21 heretofore unpublished poems. It shows her at the peak of her maturity: a spokesman for a sorely tried but ultimately vindicated humanism. Masing's "Jungle Songs" (Džunglilaulud), written in Estonia, published in Sweden, contains lyrical prayers and metaphysical visions of a troubled, yet deeply religious soul. Masing, too, has paralleled this original achievement in poetry with stylistically interesting translations of Greek classic authors (Aeschylus, Bacchylides, Pindar a.o.).

Sang's comeback as a poet was made with the volume "A Sandwich with a Kiss" (Võileib suudlusega). It contained some of the most searching and frank poems about the years of Stalinist terror in Estonia. His complete translation of Goethe's "Faust" rivals the version of the same classic done by Ants Oras in the West. Annist was primarily known as the translator of a number of epics — "The Iliad", "The Odyssey", "Kalevala", and "The Song of Igor" —, when he astonished everybody by publishing an epic poem that he had himself arranged from Estonian folk songs. "The Lay of Mary, the Mother of Song" (Lauluema Mari) follows, then, the precedent set by E. Lönnrot and F. R. Kreutzwald, the compilers of respectively the "Kalevala" and the "Kalevipoeg". The originality of Annist lies in the fact that he makes his central figure a woman, an archetypal character reflected in more than one folk song. Actually Annist's epic poem uses more original material than do Lönnrot's and Kreutzwald's epics, because most folk songs were made by women out of their experience. Annist has woven together the various songs by interpolating transitional passages in the spirit of the old folk song. The result is one of great freshness and moving effectiveness. Ivask finds that these writers embody the best traditions of Estonian literature, because they have managed to combine their expression of an Estonian fate with an awareness of what is best in European culture.

"The aesthetic principles of language planning" and Jüri Kurman writes about the history of Estonian lexicography. Ivar Grünthal traces the influence of Juhan Liiv (1864—1913), the first modern Estonian poet, on the poets succeeding him. He finds that the coat, which Liiv in a symbolic but pathetic gesture donated as his only possession towards the construction of an Estonian national theater, fits best on the shoulders of Paul-Eerik Rummo, a young Soviet Estonian poet.

A symposium which concerned itself with the very low birth rate in Estonia and searched for incentives that would reverse this trend was held in the university town of Tartu. The discussions were printed in "Edasi", a newspaper published in Tartu but not available for subscription in the West. We provide a complete reprint of this article.

In the book review section Juhan Viidang, a critic living in Australia, has high praise for "Once upon a Wednesday" (Kord kolmapäeval) a collection of short stories by Helga Nõu, a young Estonian author living in Sweden. Viidang says that she stands with the very best of Estonian short story writers. A new short story by Helga Nõu is printed in this issue. Several other book reviews, prose pieces, and poetry from Estonian authors living in Sweden, Canada and the United States conclude the issue.

Dr. Valter Tauli, a docent at the University of Uppsala, Sweden, contributes an essay on

mana
esindajad

Austraalia

Nädalaleht „Meie Kodu“
Estonian House, 141 Campbell St.
Sydney, N.S.W.

Inglismaa

Einar Sanden
15, Cyncoed Ave.
Cyncoed
Cardiff

Kanada

Eda Sepp
36 Tordale Cres.
Scarborough, Ontario

Prantsusmaa

Vahur Linnuste
54, rue Montparnasse
Paris 14:e

Rootsi

Enn Nõu
Gröna gatan 25 C II
Uppsala
Postgiro 46 55 23

Soome

Veljo Grünthal
Kolmas linja 14 b 39
Helsinki 53

USA

Vootele Vaska
703 Nottingham Rd.
Baltimore, Md. 21229

Mana		Eesti kultuuri ja kirjanduse ajakiri 10. aastakäik
Hellar Grabbi	1	Kümme aastat Mana
Helga Nõu	3	Armas Mati Unt ehk Vaarikate eest
Juhan Viidang	7	Kui kõikidel majadel on aknad
Kalju Lepik	10	Kaks laulu
Ivar Grünthal	11	Essee Juhan Liivi ülikuuest ja eesti uuemast luulest
Johannes Aavik	23	Ideepe
Ilmar Jaks	26	Kolm kirja
Eduard Krants	29	Uusi luuletusi
Paul Reets	30	Tagasivaated
Eduard Tubin	32	Jooni tänapäeva Estonia teatrist
Ilmar Külvet	35	Kanada teatrist ja eesti teatrist Kanadas
Arved Viirlaid	42	Luuletusi
Johannes Jans	44	Shveits Kurat Pahandus Öhtu
Endel Kõks	45	Mäed, jõed ja näod
Toivo Tsirk	46	Uned näod unenäod
Ivar Ivask	49	Euroopaliku Eesti teostusi sõjajärgses kirjanduses kodumaal
Charles Baudelaire	66	Lesbos Mässaja
Evald Uustalu	70	Koolimehe mälestused
Hellar Grabbi	73	Vilistlasalbumid ja üliõpilasorganisatsioonid
Valter Tauli	75	Esteetiline printsiip keelekorralduses
Jüri Kurman	79	Ülestähendusi eesti leksikograafiast
	82	Eesti rahvastiku loomuliku juurdekasvu probleemid
Ivar Grünthal	89	Nädal Helsingis
Paul Laan	114	Dokumentatsioon
Rein Riitsalu	120	Raamatunäituste teemal
Imre Lipping	122	Metsaülikool
Eduard Krants	123	Eesti kirjanduse sõbrad Torontos
Aarand Roos	124	Noorest türgi kunstist
	126	Kirjad Manale
Ivar Grünthal	130	Laulasmaa jõesus
Peter Auksi	132	Estonian poetry and language
	135	In this issue
Hind		\$6.00 Kr. 30.—